

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
სადოქტორო პროგრამა ქართველური ენათმეცნიერება

ბურჯუ მელიქა ქესერი

მიმართვის ფორმათა სისტემები ქართულსა და თურქულში
ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის (ph. D) მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაცია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ლევან ფაჩულია
ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი

თბილისი

2021

სარჩევი

შესავალი.....	5
თავი I.	
მიმართვის თეორიის ზოგადი საკითხები.....	11
1.1. მიმართვის თეორიის ძირითადი ცნებები და ტერმინოლოგია.....	11
1.1.1. მიმართვა.....	12
1.1.2. მიმართვის ფორმები.....	23
1.1.2.1. მიმართვის სახელური ფორმები	24
1.1.2.2. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები.....	27
1.1.2.3. მიმართვის ზმნური ფორმები.....	28
1.1.3. მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები.....	29
1.1.4. მიმართვის ფორმათა სისტემა, მიმართვითი ქცევა, მიმართვის ფორმათა ინვერსია, თანაზიარობა და ასიმეტრიულობა.....	30
თავი II.	
მიმართვის ფორმები ქართულში.....	36
2.1. მიმართვა ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.....	36
2.2. მიმართვის სახელური ფორმები ქართულში.....	44
2.2.1. არსებითი სახელები მიმართვად.....	44
2.2.1.1. საკუთარი სახელები მიმართვად.....	45
2.2.1.2. საზოგადო სახელები მიმართვად.....	50
2.2.1.3. ხელობა-პროფესიის, წოდების, ტიტულის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვად.....	52
2.2.1.4. სქესის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვად.....	54

2.2.1.5 ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები და ოჯახის წევრებისთვის გამოყენებული მიმართვები.....	56
2.2.1.6. პიროვნული ურთიერთობის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვად.....	62
2.2.1.7. არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები, მიმღებები, ნაცვალსახელები, რიცხვითი სახელები მიმართვებად.....	63
2.2.1.8. აბსტრაქტული სახელები მიმართვად.....	64
2.3. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები ქართულში.....	65
2.4. მიმართვის ზმნური ფორმები ქართულში.....	72
თავი III.	
მიმართვის ფორმები თურქულში.....	78
3.1. მიმართვა თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.....	78
3.1.1. მიმართვის ფორმები მეტყველების ნაწილთა მიხედვით.....	91
3.1.2. თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვები თურქულში.....	106
3.1.3. მიმართვა სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით.....	109
3.2. მიმართვის სახელური ფორმები თურქულში.....	114
3.2.1. არსებითი სახელები მიმართვად.....	116
3.2.1.1.საკუთარი სახელები მიმართვად.....	116
3.2.1.2.საზოგადო სახელები მიმართვად.....	125
3.2.1.3. კნინობითი სახელები მიმართვად.....	126
3.2.2. ხელობა-პროფესიის, წოდების, ტიტულის აღმნიშვნელი სახელები. მიმართვად.....	128
3.2.3. სქესის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვებად.....	130
3.2.4. არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები მიმართვად.....	134

3.2.5. ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები და ოჯახის წევრებისთვის გამოყენებული მიმართვები.....	136
3.2.6. აბსტრაქტული სახელები მიმართვად.....	151
3.2.7. ციური სხეულების, უარყოფითი მნიშვნელობის, ცხოველთა, ფრინველთა და მწერების, საკვების, ძვირფასი ქვებისა და მცენარეთა სახელებისგან წარმოქმნილი მიმართვები.....	154
3.3. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები თურქულში.....	161
3.4. მიმართვის ზმნური ფორმები თურქულში.....	164
დასკვნა.....	167
ბიბლიოგრაფია.....	172

შესავალი

ენა ადამიანის არსებობის განუყოფელი ნაწილია. ის მას საშუალებას აძლევს, გამოხატოს საკუთარი აზრი და, შესაბამისად, დაამყაროს კომუნიკაცია საზოგადოების წევრებთან. ამიტომაც ვამბობთ, რომ ენა აზრის გამოხატვისა და ურთიერთობის დამყარების საშუალებააო.

„ბუნებრივი ენა განსხვავებული, უმნიშვნელოვანესი ფენომენია, რომელიც პიროვნების, ადამიანთა საზოგადოების, ერისა და თვით კაცობრიობის პირველადსა და სრულიად აუცილებელ საფუძველს წარმოადგენს [გამყრელიძე და სხვები, 2008].

ენა, როგორც სოციუმის არსებობის განმსაზღვრელი კომპონენტი, კულტურის ფენომენიცაა. მატერიალური კულტურა, როგორც კულტურის ბინარული სისტემის ოპოზიციური ცნება, არამატერიალურთან ერთად ერის კულტურულ პარადიგმას ქმნის.

მატერიალური კულტურა აღნიშნავს „ყოველგვარ მატერიალურ საგანს, აგრეთვე, გამოგონებებსა და ცვლილებებს ტექნოლოგიის განვითარების პროცესში.

მატერიალური კულტურის ცნებას ხშირად უპირისპირებენ სულიერი კულტურის ცნებას, მაგრამ ამგვარ დაპირისპირებას შედარებითი ხასიათი აქვს, რამდენადაც კულტურის ნებისმიერი ფენომენი სემიოტიკური ქმნილებაა.

მატერიალური კულტურის საგნები ადამიანთა ცხოვრებაში ორმაგ როლს ასრულებს: ერთი მხრივ, ისინი პრაქტიკული მიზნების მიღწევის, მეორე მხრივ კი - სოციალურად მნიშვნელოვანი ინფორმაციის გადაცემისა და შენახვის საშუალებებია. მიჩნეულია, რომ მხოლოდ მეორე ფუნქციის მეშვეობით იქცევიან ისინი კულტურის ფენომენებად“ [სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი – ცნობარი, 2004].

ენა არის ერის კულტურის პროდუქტიც და მისი განვითარების იარაღიც, საფუძველიცა და სტიმულიც, ერის მსოფლმხედველობისა და მისი „მეობის“ ნიშანი, რომელიც ლინგვისტიკაში სხვადასხვა, მათ შორის ეთნოლინგვისტიკისა და სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით შეისწავლება [ჯორბენაძე, 1997].

თანამედროვე ლინგვისტური თეორია ენათმეცნიერული პრობლემების გადასაჭრელად ახალ, არატრადიციულ მიდგომებს იყენებს. დღეს წინა პლანზე წამოწეულია კვლევები, რომელთა ცენტრში დგას ენის, როგორც ურთიერთობის საშუალების, ფუნქციონირება.

ენისადმი ამგვარი მიდგომა იმ ენობრივი ფაქტებისა და მოვლენების კომპლექსურ შესწავლას გულისხმობს, რომლებიც ურთიერთობის სხვადასხვა სიტუაციაში გამოიყენება. ამ კუთხით, განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მიმართვა - ერთ-ერთი ყველაზე რთული, მრავალასპექტიანი და მრავალპლანიანი ენობრივ-სამეტყველო ერთეული, რომელიც ენათმეცნიერებაში განიხილება გრამატიკული (მორფოლოგიურ-სინტაქსური) სტრუქტურის, რიტმო - მელოდიკის, სემანტიკა - სტილისტიკისა და ეტიკეტური ფუნქციონირების თვალსაზრისით.

მიმართვა მეტყველების კულტურის, ვერბალური (სიტყვიერი) ურთიერთობის განუყოფელი ნაწილია, რომელიც დიდ როლს ასრულებს ადამიანის, ნებისმიერი ეთნოსის, ხალხის, ქვეყნის ცხოვრებაში. სწორედ ამიტომ ამ ენობრივ - სამეტყველო ერთეულის კვლევა თანამედროვე ლინგვისტიკის ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური საკითხთაგანია. ამასთან, მკვლევართა ერთი ნაწილი მიმართვას განიხილავს მისი საკუთრივ ლინგვისტური (გრამატიკული) სტატუსიდან გამომდინარე; მეორენი ყურადღებას ამახვილებენ მიმართვის ფუნქციაზე, ხოლო სხვები მას შეისწავლიან, როგორც სამეტყველო ეტიკეტის კომპონენტს. ყველა ეს ასპექტი უაღრესად მნიშვნელოვანია მიმართვის რაობისა და ბუნების სრულად წარმოჩენისათვის. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მიმართვა უნდა განვიხილოთ არა მარტო ლინგვისტური, არამედ სოციოლინგვისტური და ეთიკური თვალსაზრისითაც. ამის აუცილებლობა იმით აიხსნება, რომ ვერბალურ ურთიერთობაში მნიშვნელოვანია როგორც აზრის გამოხატვის ადეკვატურობა, ასევე ტრადიციულად დამკვიდრებული ენობრივი ეტიკეტის ნორმების დაცვა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიმართვის ფორმები ნებისმიერ ენაში საინტერესოა არა მხოლოდ სტრუქტურული, არამედ სამეტყველო ქცევის მხრივ.

ნიშანდობლივია ისიც, რომ მიმართვის ფორმები თავისებურ შტრიხებს მატებს მოცემულ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანების საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სოციალურ პორტრეტს.

მსოფლიოს ენობრივი სამყარო უნივერსალურობისა და ინდივიდუალობის საოცარ სიმბიოზს წარმოადგენს. იგულისხმება ის, რომ ტერმინით „ენა“, პირველ ყოვლისა, აღინიშნება ადამიანის ბუნებრივი ენა (ხელოვნური ენებისა და „ცხოველის ენის“ საპირისპიროდ). ამ გაგებით, ენა ზოგადი, აბსტრაქტული ცნებაა (ინვარიანტია), რადგან მასზე მეტყველებს ნებისმიერი რასის, ერის, ეთნოსის წარმომადგენელი მიუხედავად მათი ეთნიკური წარმომავლობისა, კანის ფერისა, რელიგიური შეხედულებებისა და სხვა განმასხვავებელი ნიშნებისა. ამასთან, არსებობს კონკრეტული ეთნიკური ენები (ქართული, თურქული, ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, იტალიური, რუსული...), რომლებიც ხასიათდებიან განუმეორებელი, მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალიზმითა და სპეციფიკური ნიშან - თვისებებით.

კონკრეტული ენა არის გამოვლინება იმ საერთო წესებისა და სისტემურობისა, რომელიც ამა თუ იმ ტიპოლოგიურ ჯგუფსა თუ გენეტიკურ ერთიანობას ახასიათებს, რაც ხელშესახებია ცალკე აღებულ ენათა ლექსიკაში. მიმართვა კი ნებისმიერი ენის ლექსიკის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი და სიტყვიერი ურთიერთობის (კომუნიკაციის) ერთ - ერთი განმსაზღვრელი ელემენტია.

მიმართვის ფორმებში ცალსახად ვლინდება ენობრივი თავისთავადობის ასპექტები, რადგან თითოეულ ერს გააჩნია მისთვის დამახასიათებელ ფაქტორთა ერთობლიობა, რომლებიც მიმართვის ნაციონალურ - კულტურულ სპეციფიკას განაპირობებენ. სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის, ხალხის, ერის (ნაციის) მიერ გამოყენებულ მიმართვის ფორმათა შორის ვლინდება გარკვეული მსგავსება - სხვაობანი, რაც განპირობებულია ამ ხალხებს შორის არსებული კულტურული განსხვავებულობით, ტრადიციებით, აღმსარებლობით, სოციალური და პოლიტიკური სისტემებით, აგრეთვე, გეოგრაფიული ადგილმდებარეობით.

წეს - ჩვეულებანი, ეთიკური გემოვნება და ქცევის ნორმები თითოეულ ერს ისტორიულად ჩამოუყალიბდა. ისინი ენაშიც აისახება და ენობრივ ეტიკეტს განსაზღვრავს. ეს წესები განსხვავებულია სხვადასხვა ერის წარმომადგენლებისათვის. მათი გამოვლენა ნათლად წარმოაჩენს ცალკეულ ენებში გამოყენებულ მიმართვის ფორმათა სპეციფიკას და იძლევა მნიშვნელოვან ინფორმაციას საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეებისა თუ სოციალურ - კულტურულ ურთიერთობათა თავისებურებების შესახებ. ამ მხრივ, უდავოდ, საინტერესოა ტიპოლოგიურად ერთნაირი, მაგრამ წარმოშობით განსხვავებული ენების - იბერიულ - კავკასიურ ენათა ოჯახის ქართველურ ენათა შტოს წევრის - ქართულისა და თურქულის მონაცემები. ამიტომაც შევარჩიეთ საკვალიფიკაციო ნაშრომის თემად „მიმართვის ფორმათა სისტემები ქართულსა და თურქულში“.

მართალია, ქართული და თურქული არამონათესავე ენებია, მაგრამ მათ ერთმანეთთან ურთიერთკონტაქტების მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვთ. ამიტომაც გასაგებია ინტერესი ამ ენათა ენობრივი ფაქტების, კერძოდ, მიმართვის ფორმების მიმართ.

ქართულსა და თურქულში გამოყენებული მიმართვის ფორმების ანალიზისას ცალკეულ დებულებათა საილუსტრაციო მასალად გამოყენებულია ნიმუშები მხატვრული ნაწარმოებებიდან და ცოცხალი მეტყველებიდან აღებული სინტაქსემები.

საილუსტრაციო მასალის მოყვანისას იქ, სადაც მითითება არაა მოცემული, მაგალითები აღებულია ყოფით - სასაუბრო მეტყველებიდან.

თემის აქტუალობა. ენათმეცნიერებაში ანალოგიურ თემებზე არსებული ნაშრომების მრავალფეროვნების მიუხედავად, მიმართვის ფორმებისა და ფუნქციების კვლევა, სხვადასხვა ენაში არსებული მიმართვების კროსკულტურული ანალიზის გზების ძიება არ წყდება, რაც განაპირობებს ჩვენი ნაშრომის აქტუალობას.

საკითხის აქტუალობა იმითაც განისაზღვრება, რომ თანამედროვე მსოფლიოში, მათ შორის ქართულ და თურქულ საზოგადოებებში, კულტურათშორისი კომუნიკაციის როლი სულ უფრო იზრდება. ასეთ დროს კი მნიშვნელოვანია კომუნიკაციური ეთნოსტილებისა თუ სამეტყველო ქცევის ტიპების შესწავლა და შეჯერება.

მეცნიერულ სიახლედ მიგვაჩნია ის, რომ წინამდებარე ნაშრომი პირველი ცდაა მიმართვის ფორმათა ტიპოლოგიური ანალიზისა ქართული და თურქული ენების ლინგვისტური ფაქტების საფუძველზე, გამოვლენილია მიმართვის უნივერსალური და ნაციონალურ - სპეციფიკური თავისებურებები.

ნაშრომის მიზანი. ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომის მიზნად დავისახეთ ქართულ და თურქულ ენებში არსებული მიმართვის ფორმების აღწერა და კლასიფიკაცია, მათი შედარება - შეპირისპირების გზით იმ მსგავსი და განსხვავებული ლინგვისტური ფაქტების გამოვლენა, რომლებიც დასტურდება ქართულსა და თურქულში; გარდა ამისა, გავეცით პასუხი კითხვებს: რა ფაქტორები განსაზღვრავს მიმართვის ფორმათა სპეციფიკას; რამდენად ეფექტურია ევფემიზმების გამოყენება ყოფით - სასაუბრო მეტყველებასა თუ სალიტერატურო ენაში; სად და როგორ უნდა გამოვიყენოთ მართებულიად მიმართვის ფორმები.

ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული ღირებულება იმაში მდგომარეობს, რომ ის აფართოებს მიმართვის ანალიზის თვალსაწიერს. კვლევის შედეგები შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს მიმართვის შემდგომი შესწავლისას ცალკეული კერძოობითი და ზოგადლინგვისტური პრობლემების გადასაჭრელად, ასევე სასწავლო კურსების შედგენისას, თარგმანთმცოდნეობის სფეროში და ა.შ. იგი დახმარებას გაუწევს თურქეთიდან საქართველოში ჩამოსულ ყველა დაინტერესებულ პირს ქართული ენის შესწავლაში.

კვლევის მეთოდები. ქართულსა და თურქულში დადასტურებულ მიმართვის ფორმათა ანალიზისას გამოვიყენეთ აღწერითი, შედარებითი, ტიპოლოგიური, შეპირისპირებითი და ტექსტის ანალიზის მეთოდები.

ნაშრომის სტრუქტურა. ნაშრომი მოიცავს კომპიუტერზე ნაბეჭდ 172 გვერდს. იგი შედგება: შესავლის, სამი თავის (თითოეული თავი დაყოფილია პარაგრაფებად), დასკვნისა და ბიბლიოგრაფიისაგან, რომელიც წარმოდგენილია 169 ერთეულით.

შესავალში საუბარია თემის აქტუალობაზე, ნაშრომის მიზანსა და ამოცანებზე, მის თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობასა და კვლევის მეთოდებზე.

პირველ თავში - მიმართვის თეორიის ზოგადი საკითხები - ცალკე პარაგრაფებად და ქვეპარაგრაფებად განხილულია მიმართვის თეორიის ძირითადი ცნებები და ტერმინოლოგია: მიმართვა; მიმართვის ფორმები (მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები); მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები; მიმართვის ფორმათა სისტემა, მიმართვითი ქცევა, მიმართვის ფორმათა ინვერსია, თანაზიარობა და ასიმეტრიულობა.

მეორე თავში - მიმართვის ფორმები ქართულში - მიმოხილულია ქართველ ენათმეცნიერთა შრომები, რომლებიც ეძღვნება მიმართვის გრამატიკული სრტუქტურის, სემანტიკისა და პრაგმატიკის საკითხებს; ცალ - ცალკე პარაგრაფებადაა წარმოდგენილი მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები.

მესამე თავი - მიმართვის ფორმები თურქულში - ეთმობა მიმართვის საკითხს თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში. აქაც ცალკე პარაგრაფებად და ქვეპარაგრაფებად თურქ ენათმეცნიერთა შრომებზე დაყრდნობითა და შესაბამისი საილუსტრაციო მასალის მოხმობით განხილულია მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები.

დასკვნაში შეჯამებულია და განზოგადებულია კვლევის შედეგები.

თავი I

მიმართვის თეორიის ზოგადი საკითხები

1.1. მიმართვის თეორიის ძირითადი ცნებები და ტერმინოლოგია

თანამედროვე ლინგვისტურ თეორიებში სულ უფრო ხშირად ვხვდებით შრომებს, რომლებიც ეძღვნება ვერბალური (სიტყვიერი) ურთიერთობის პრობლემატიკას, ადრესანტისა და ადრესატის საკომუნიკაციო ურთიერთზემოქმედებას, მათ სოციალურ როლს ურთიერთობის ოფიციალური და არაოფიციალური ფაქტორებისა და ურთიერთობის სიტუაციის გათვალისწინებით. ამ მხრივ, მკვლევართა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მიმართვის ფორმები, რომლებიც გამოიყენება საზოგადოების წევრებს შორის სიტყვიერი (ვერბალური) ურთიერთობის, კომუნიკაციის დასამყარებლად.

დღევანდელ პირობებში დიდი ყურადღება ექცევა ლინგვოპრაგმატიკას, რომლის მეშვეობითაც ვლინდება მთქმელის პოზიცია, მისი საკომუნიკაციო განზრახვები და მათი გამოხატვის ენობრივი საშუალებები. სამეტყველო ქცევა მეტწილად რეალიზდება ურთიერთობის გარკვეული ფორმულებით, რომელთა ერთ - ერთი უმნიშვნელოვანესი ელემენტიცაა მიმართვა.

მიმართვა, როგორც რთული, მრავალპლანიანი, მრავალასპექტიანი, უნივერსალური, ენის ძირითადი ენობრივ - სამეტყველო, ნომინაციური და კოგნიტური (შემეცნებითი) ერთეული, შეისწავლება კომუნიკაციის ზოგადი თეორიის ფარგლებში გრამატიკულ - სემანტიკური სტრუქტურის, შედგენილობისა და დანიშნულების (ფუნქციის) მიხედვით. ფუნქციური მიმართულება კი ძალზე მნიშვნელოვან, განმსაზღვრელ როლს ასრულებს ენის შიგასტრუქტურულ ორგანიზაციაში მომხდარი ცვლილებების ასახვის თვალსაზრისით, რომლის ერთ - ერთი ინდიკატორიცაა მიმართვა.

მიმართვის ფორმებით თვალნათლივ ვლინდება მოსაუბრეთა ურთიერთდამოკიდებულება, რაც სათანადო ლინგვისტურ კვლევებში შესაბამისი დეფინიციებით, ცნებებითა და ტერმინოლოგიით გამოიხატება.

მიმართვის თეორიის ძირითადი ცნებებია:

- ა) მიმართვა (მიმართვის რაობა, სტრუქტურა, გადმოცემის საშუალებანი და შედგენილობა, პოზიცია, ფუნქციები და გამოყენების სფეროები);
- ბ) მიმართვის ფორმები (მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები);
- გ) მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები;
- დ) მიმართვის ინვერსია;
- ე) მიმართვის ფორმათა სისტემა;
- ვ) მიმართვითი ქცევა;
- ზ) მიმართვის ფორმათა თანაზიარობა და ასიმეტრიულობა.

ქვემოთ ზოგადად განვიხილავთ მიმართვის თეორიის ძირითად ცნებებსა და ტერმინოლოგიას.

1.1.1. მიმართვა

ნებისმიერ ენაში მოგვეპოვება სიტყვები და სიტყვათა შეხამებანი, რომლებითაც ვერბალური (სიტყვიერი) კომუნიკაციის პროცესში მოსაუბრე მიმართავს თავის თანამოუბარს პიროვნების (ან საგნის) დასახელების (ნომინაციის) მიზნით. ასეთ სიტყვებსა და სიტყვათშეხამებებს ლინგვისტიკაში **მიმართვას** უწოდებენ.

ტერმინი „მიმართვა“ საფუძველდამდები ცნებაა მიმართვის ზოგად თეორიაში. ეს ტერმინი გულისხმობს იმას, თუ რა ენობრივი საშუალებებით ეკონტაქტება მოუბარი თანამოუბარს (ან თანამოუბრებს).

მიმართვის ზემოთ მოყვანილი დეფინიციის (განმარტების) მიხედვით, იგი, რა თქმა უნდა, არ მოიცავს პირველი კონტაქტის დამყარების საშუალებებს. მართალია, მიმართვის ფორმები შეიძლება გამოიყენებოდეს კონტაქტის ინიცირების საშუალებად, თუმცა ენებში

ამისათვის სულ სხვა ფორმები იხმარება; მაგალითად, ინგლისურში Hey! გერმანულში – Sag mal, ფრანგულში – pardon! და ა.შ.

საყოველთაოდ მიღებული და გაზიარებული დეფინიციის თანახმად, მიმართვა წინადადების ან უფრო რთული სინტაქსური კონსტრუქციის გრამატიკულად დამოუკიდებელი და ინტონაციურად განსაზღვრული კომპონენტია, რომელიც აღნიშნავს პირს ან საგანს, რომლისკენაც მიმართულია მეტყველება [Лингвистический энциклопедический словарь, 1990: 340].

ქართული ენათმეცნიერული და გრამატიკული ლიტერატურის მიხედვით, მიმართვა განკერძოებული სიტყვა ან სიტყვათა შეხამებაა, რომელიც აღნიშნავს მისამართ პირს [კვაჭაძე, 2010: 319].

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მიმართვა არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი (შესიტყვება), რომელიც წინადადებაში გამოყენებულია მისამართი პირის თუ საგნის აღსანიშნავად და გადმოიცემა წოდებითში დასმული სახელით. შემოკლებით კი – წოდებითში დასმულ სიტყვას მიმართვა ჰქვია [ფეიქრიშვილი, 1996: 216].

წოდებითი ბრუნვა ქართულში წარმოდგენილია ორი ნიშნით. ესენია სუფიქსები -ო და -ვ, რომელთაგანაც პირველი გვაქვს ბოლოთანხმოვნიან სახელებთან (მეზობელ-ო, მეგობარ-ო, ირემ-ო...), ხოლო მეორე - ხმოვანფუძიანებთან (დედა-ვ, მებაღე-ვ, წყარო-ვ...).

ადამიანთა აღმნიშვნელი თანხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელები ფუძის სახითაა გამოყენებული: ლევან! ვახტანგ! ქეთევან!... ხმოვანფუძიანები კი მწერლობაში ხშირად გაფორმებულია -ვ დაბოლოებით: პეტრე-ვ, მახარე-ვ, ელენე-ვ..., რაც დიალექტური ფორმაა ისევე, როგორც თანხმოვანფუძიანებთან: დარეჯან-ო, ქეთევან-ო, ზურაბ-ო... ამიტომ ისინი მიმართვისას ფუძის სახით უნდა იყვნენ წარმოდგენილნი.

ხმოვანფუძიანი ორ და მეტმარცვლიანი საზოგადო სახელები შეიძლება პარალელური ფორმებით იხმარებოდეს: ქვეყანა-ვ//ქვეყანა, სამშობლო-ვ//სამშობლო, მიწა-ვ//მიწა...

ერთმარცვლიანი ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები გაფორმებულია -ო სუფიქსით: ძმა-ო, და-ო, ცა-ო...

რაც შეეხება გვარებს, სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით, -ძე, -ვა, -უა, -ია მარცვლებზე დაბოლოებული გვარები უნიშნოდაა წარმოდგენილი: ჭავჭავაძე, გაბედავა, გაგუა, გოგოხია... თანხმოვანფუძიანებს კი დაერთვის -ო ბოლოსართი: წერეთელ-ო, ბარათაშვილ-ო, მაჩაბელ-ო... [თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, 1986: 62-63].

მიმართვა, როგორც მნიშვნელოვანი ენობრივ - სამეტყველო ერთეული, ბევრ ენაში გადმოიცემა არსებითი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვათფორმით, რომელსაც შეეხამება განსაკუთრებული ძახილის ინტონაცია და ხშირად ახლავს ვოკატიური შორისდებული: О милый гость, святой и добрый; О верь: ты, нежная, дороже славы мне; О первый ландиш из-под снега ты просишь солнечных лучей [Лингвистический энциклопедический словарь, 1990: 340].

მიმართვის გამოხატვის სპეციფიკური საშუალებაა წოდებითი ბრუნვა, რომელიც დამახასიათებელია ზოგიერთი სლავური ენისთვის (მაგალითად, ჩეხურისა და უკრაინურისთვის) [იქვე: 340].

ქართულში მიმართვა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გადმოიცემა წოდებითში დასმული სულიერი ან მასთან გათანაბრებული უსულო სახელით (ვოკატივით), რომელიც ზეპირ მეტყველებაში გამოიყოფა ინტონაციით, ხოლო წერისას – შესაბამისი სასვენი ნიშნებით:

(1) „**მკითხველო**, ხომ არ მოგეწყინა?“

(ილ. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?!“).

(2) „**მასპინძელო!**- სიცილით სთქვა-

წახდა ჩემი ხუმრობაო!...“

(აკ. წერეთელი, „გამზრდელი“)

(3) „**გასწი, მერანო**, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი!

(ნ. ბარათაშვილი, „მერანი“).

უნდა ითქვას, რომ წოდებითის//ვოკატივის შესახებ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო

მოსაზრება ჩამოყალიბდა: აკაკი შანიძე წოდებით ბრუნვად მიიჩნევს, ხოლო არნოლდ ჩიქობავას მიხედვით, წოდებითი ბრუნვა არ არის. ამ საკითხზე ვრცლად მომდევნო თავში ვისაუბრებთ. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ, მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა წოდებითის (ვოკატივის) სტატუსის შესახებ, წოდებითი, როგორც ბრუნვა, სასკოლო და უმაღლესი სასწავლებლების სახელმძღვანელოებში შეტანილია ქართული ენის ბრუნვათა სისტემაში. აქედან გამომდინარე, ჩვენც ვიყენებთ მიმართვის იმ ტრადიციულ დეფინიციას, რომლის მიხედვითაც მიმართვა წოდებითში დასმული სახელია.

სხვა ენების მსგავსად, მიმართვას ქართულში, ძირითადად კი მხატვრულ ლიტერატურაში, ხშირად ახლავს მიმართვის შორისდებულები (ეჰ, აჰ, ოჰ, ჰოი, ვაჰ, ახ...), რომლებიც მეტ ექსპრესიულობას, გამომსახველობას მატებენ გამონათქვამს და შეიძლება შეიცავდნენ აღტაცება - აღფრთოვანების, აღერსის, ზიზღის, დაცინვის, თანაგრძნობის, საყვედურის, შიშის, თხოვნა- მუდარის, გულითადობისა და ადამიანის სხვა სულიერ განწყობათა სემანტიკას:

(1) „**ეჰ, ჩემო ლუარსაბ!** ვიცი, გულწრფელი კი ხარ, როგორც ყველა ქართველი“

(ილ. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?!“).

(2) „**ოჰ, მამულის კვამლო,** მართლა-და ტკბილი და სასიამოვნო ხარ“

(ილ. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“)

(3) „**ჰოი, ბნელო ღამევ!** მეჯავრები მე შენ!“

(იქვე).

მიმართვა ქართულში, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია მითითებული [ჭავჭავაძე, 2010: 320], გადმოიცემა არსებითი სახელით და პირი, რომელსაც მიმართავს მთქმელი, ადამიანია. ამიტომ მიმართვებად ყველაზე ხშირად გვხვდება ადამიანთა საკუთარი სახელები (ანთროპონიმები), აგრეთვე ნათესაური კავშირების, სქესის, ასაკის, წოდების, ხელობა - პროფესიის (მოსაქმეობის), პიროვნული ურთიერთობის, თანამდებობისა და სხვათა აღმნიშვნელი სიტყვები.

სალიტერატურო ენაში, განსაკუთრებით კი პოეტურ მეტყველებაში, მიმართვის როლში ხშირად გამოდის როგორც სულიერთა, მაგრამ არამოუბარ (არამეტყველ) საგანთა აღმნიშვნელი სახელები (ცხოველების, ფრინველების, მწერების... აღმნიშვნელი ლექსემები), ასევე უსულო და აბსტრაქტულ (განყენებულ) საგანთა აღმნიშვნელი სახელებიც [იქვე: 320]:

- (1) „**ჩიტო**, სულ მუდამ ჰგალობ,
ნეტავ, შენს გულს და გონებას!“
(ვაჟა ფშაველა, „ანნა-ბულბული“).
- (2) „**მთებო, მთებო**, რას ელით, ვის ელით?
(ვაჟა ფშაველა, „მთანი მაღალნი“).
- (3) „**თავისუფლებავ**, შენ ხარ კაცთა ნავსაყუდელი!“
(ილ. ჭავჭავაძე, „ქართვის დედა“).

როცა წინადადებაში გამოტოვებულია არსებითი სახელი, მიმართვა გადმოცემულია ზედსართავი სახელით, მიმღობით, ნაცვალსახელით და რიცხვითი სახელითაც კი, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისინი არსებითი სახელის სემანტიკის მატარებელნი არიან [იქვე: 320]:

- (1) „**ღიმილი** მაინც მაჩვენეთ თქვენი, **კარგებო!**“
(ვაჟა ფშაველა, „მთანი მაღალნი“).
- (2) „არ გეგონოს, **მკითხველო**, რომ ეს სახლი ეკუთვნოდეს ერთს ვინმეს ღარიბსა“
(ილ. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?!“).
- (3) „**მშვიდობით**, **ჩემნო**, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა“
(ილ. ჭავჭავაძე, „ყვარლის მთებს“).
- (4) „**ო, ო, ძვირფასო ოთხო** წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხთაქვეშ არ ჩასწყდომია...“
(ილ. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“).

ნაცვალსახელებიდან მიმართვად ყველაზე ხშირად, ჩვეულებრივ, მეორე პირის ნაცვალსახელებია გამოყენებული. ცალკე აღებული ნაცვალსახელები მიმართვებად

იშვიათად გვხვდება, უფრო ხშირად მათ ახლავს მომყოლი სიტყვები, რომლებიც მისამართი პირის თვისობრივ დახასიათებას იძლევიან.

ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში მეორე პირის ნაცვალსახელებს, როგორც წესი, ჩამოშორებული აქვთ ბოლოკიდური „ნ“ თანხმოვანი [იქვე: 321].

მიმართვის ფორმად გამოყენებული მეორე პირის ნაცვალსახელები სრული სახითაა წარმოდგენილი შემდეგ მაგალითებში:

(1) „შენ, ეი, მვირაღავ, ღვინოს კი არა სვამ“

(ვაჟა ფშაველა, „ჩხიკვთა ქორწილი“).

(2) „თქვენ, მეგობრებო, მეტი საქმე არა გაქვთ?“

(3) „შენ, ნოდარ, ნამდვილი მეგობარი ხარ!“

„ნ“ თანხმოვნის მოკვეცილი სახით გვაქვს მიმართვებად გამოყენებული მეორე პირის ნაცვალსახელები შემდეგ ნიმუშებში:

(1) „დამაცა, შე არ-დასაცალებელო“

(ილ. ჭავჭავაძე „ოთარაანთ ქვრივი“).

(2) „აჰა, შე არ-დასარჩენო“

(იქვე).

(3) „თქვე საძაგლებო, რას აკეთებთ?“ და სხვა.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ, თუ მიმართვას უფრო ფართოდ გავიგებთ, როგორც მოწოდებას არა მხოლოდ სახელით გამოხატული სულიერისადმი (ან მასთან გათანაბრებული უსულო საგნებისადმი), არამედ, როგორც მოწოდებას მოქმედებისაკენ, მაშინ არ გვექნება იმის საფუძველი, რომ ბრძანებითის ფორმები ამოვრიცხოთ მიმართვების რიგიდან, რადგან, რაც ვოკატივია სახელისათვის, ის იმპერატივია ზმნისათვის. ორივე ერთნაირად გამოეყოფა წინადადებას ინტონაციით და განსაკუთრებით – პაუზით. ორივეს შეიძლება ახლდეს განმსაზღვრელი სიტყვები (შდრ.: ჩემო კარგო მეგობარო! და: აქ მოდი! მოდი მალე! წინ გასწი!).

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მიმართვებს შორის ივარაუდება კითხვითი მიმართვებიც – ცნობისწადილისანი თუ რიტორიკული. თავად კითხვა კი სტრუქტურულად შეიძლება იყოს ე.წ. „სპეციალურიც“ (ანუ კითხვითსიტყვიანი) და „ზოგადიც“ (ანუ კითხვები, რომლებიც პასუხად ჰო/არა-ს გულისხმობენ. ასეთ კითხვებად სრულიად სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი შეიძლება გამოდგეს).

ამრიგად, გამოიყო სამი სახის მიმართვა:

1. მიმართვები, ანუ სახელური მიმართვები;
2. იმპერატიული, ანუ ზმნური მიმართვები;
3. ინტეროგატიული, ანუ კითხვითი მიმართვები [აფრიდონიძე, 2003: 43-62].

მიმართვის ფორმათა თაობაზე დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ მიმართვა შედგენილობის მიხედვით ორგვარია: ა) გაუვრცობელი, ე.ი. ერთსიტყვიანი და ბ) გავრცობილი, ე.ი. ორ და მეტსიტყვიანი.

ა) გაუვრცობელი, ერთსიტყვიანი მიმართვის ნიმუშებია:

- (1) „**ძვირფასო**, სული მევსება თოვლით“
(გ. ტაბიძე „თოვლი“).
- (2) „**მდინარევ**, ჩემის მშობლიურის მთის ცრემლით შემდგარო!“
(ილ. ჭავჭავაძე, „ალაზანს“).
- (3) „**არა, ბათუ**, ვახშამს არ ვჭამ“
(აკ. წერეთელი, „გამზრდელი“).

ბ) გავრცობილი, ორ და მეტსიტყვიანი მიმართვის მაგალითებია:

- (1) „**ბუნების ძალნო**, შეიწყნარეთ საბრალო ფესვების მუდარა“
(ვაჟა ფშაველა „ფესვები“).
- (2) „**დიადო ღამევ**, ჩვენი სულები შენ შეიფარე!“
(ო. ჭილაძე, „დიადო ღამევ“).
- (3) „**კირითხურონო, კალატოზნო, ოსტატ-შეგირდნო**,

თუ სადმე რაიმე ცოდვა გქონდეთ- ღმერთმა შეგინდოთ!“

(შ. ნიშნიანიძე, „ციხე-ტაძართა საგალობელი“).

მიმართვა შეიძლება განმეორდეს, რაც სათქმელს მეტ ექსპრესიულობასა და ემოციურ შეფერილობას, დატვირთვას სძენს.

ქართულში განარჩევენ მიმართვის განმეორების რამდენიმე შემთხვევას:

ა) მიმართვა მეორდება უცვლელად:

(1) „**ო, ნათლიდედ, ნათლიდედ! მობრძანდი**“

(ილ. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“).

(2) „**ჰე, ცაო, ცაო, ხატება შენი ჯერ კიდევ გულზე მაქვს დაჩნეული!**“

(ნ. ბარათაშვილი, „შემოღამება მთაწმინდაზედ“).

(3) „**-დედი, დედი! ეს რა ამბავია?- ჰკითხა გაცინებით შვილმა**“

(ილ. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“).

ბ) განმეორებული მიმართვა შეიძლება გაითიშოს ჩართულით, წინდადების წევრით და სხვა:

(1) „**დარეჯან, შენი ჭირიმე, დარეჯან! სიზმარი ცხადდება**“

(ილ. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?!“).

(2) „**ზურაბ, მომეხმარე, ზურაბ!**“

(3) „**ნინო, არიქა, მიშველე ნინო!**“

გ) გაუვრცობელ მიმართვას განმეორებისას შეიძლება დაერთოს განმსაზღვრელი სიტყვები:

(1) „**საქართველოვ, კოხტა ბიჭო, მე ვარ შენი წიქარა**“

(მ. ლებანიძე, „საღამო“).

(2) „**ო, აფხაზეთო, ბევრი კარგი მოყმის გამდელი,**

ამორძალი ხარ, მკერდამოჭრილი უსაქართველოდ“

(შ. ნიშნიანიძე, „აფხაზური კანტანტა“).

(3) „გმირნო, მამულის მადიდნო, თქვენა ხართ ჩვენი დიდება!“

(გრ. ორბელიანი, „სადღეგრძელო“).

დ) გავრცობილ მიმართვას შეიძლება ახლდეს განსაზღვრება:

(1) „ო, ენავ ჩემო,

დედაო ენავ,

შენ ჩვენო ნიჭო,

სრბოლავ და ფრენავ“

(ირ. აბაშიძე, „ხმა კატამონთან“).

(2) „ჩემო შვილო, ჩემო საყვარელო შვილო, შენით ვამაყო.“

(3) „ჩემო პატარებო, ჩემო პატარა ანგელოზებო, ძალზედ მიყვარხართ!“

ე) გაუვრცობელი მიმართვის განმეორების თავისებური შემთხვევაა ისეთი ორგზისი განმეორება, როცა მეორე პირველთან შეერთებულია „აი“ (ჰა, ჰაი) ნაწილაკით, რაც დამახასიათებელია ყოფით-სასაუბრო მეტყველებისათვის [კვაჭაძე, 2010: 322]:

(1) „პეტრე, აი პეტრე! – დაუმახა შორიდან თივის მდგმელს“

(ილ. ჭავჭავაძე, „ოთარანთ ქვრივი“).

(2) „ბიძავ, ჰა, ბიძავ, გათენდა“

(ვაჟა ფშაველა, „დროშა“)

(3) „ნოდარ, ეი, ნოდარ, მალე ადექი.“

გრამატიკული ლიტერატურის მიხედვით, მიმართვა, როგორც განკერძოებული სიტყვა, ან შედის წინადადების შემადგენლობაში, ან განცალკევებით დგას. მაგალითად, წინადადებაში „შენ იცნობ კარგად, **სოლომონ**, ჩემს გულს“ მიმართვაა „სოლომონ“, რომელიც არ ქმნის სინტაქსურ კავშირს რომელიმე წევრთან, მაგრამ წინადადების შემადგენლობაშია და არ დგას განცალკევებით, თუმცა განცალკევებითაა შემდეგ წინადადებაში:

- **თამრო**, – შევკვივლე მე კანკალით და თრთოლვით.

- **გაბრიელ!** – მომამახა იმან და ზედ მკერდზედ ფერმიხდილი დამეცა [კვაჭაძე, 2010: 319].

მიმართვის პოზიცია (ადგილმდებარეობა) წინადადებაში არაა მკაცრად განსაზღვრული (ფიქსირებული). იგი შეიძლება შეგვხვდეს: ა) წინადადების თავში, ბ) შუაში, გ) ბოლოში.

მიმართვის პოზიციას განსაზღვრავს წინადადების ტიპი და აგების სტილური საფუძველი:

ა) მიმართვა წინადადების თავშია:

(1) „**ბიჭო**, გამოადგი ფეხი!“

(2) „**ზურაბ**, წყალი მომიტანე!“

(3) „**ვაზო**, მცხეთაში ჯვარად შეკრულო“

(ი. ნონეშვილი, „რთველი არის თუ შენი ქორწილი“).

ბ) მიმართვა წინადადების შუაშია:

(1) „ვინ იცის, **მტკვარო**, რას ჰბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი?“

(ნ. ბარათაშვილი, „ფიქრნი მტკვრის პირას“).

(2) „**რაო**, **ძმობილო**, ჩემთან საქმე ხომ არა გაქვს?“

(ილ. ჭავჭავაძე, „გლახის ნაამზობი“).

(3) „**ვიცი**, **ნოდარ**, რომ ჩემი გულშემატკივარი ხარ“

გ) მიმართვა წინადადების ბოლოშია:

(1) „**გამარჯობა**, **გიორგი!**“

(2) „შენ შუბლს იხსნი და სიბნელეს ლეწავ,

საქართველო ს მოღრუბლულო **ზეცავ**“

(გ. ტაბიძე, „ნეტავ მალე მიაღწევდე მიზანს“).

(3) „ფეხი დაადგი ღრუბლის ქულას, ჩემო დაია!“

(მ. ლებანიძე, „ანა კალანდაძეს“).

მიმართვა ენის ექსპრესიულ - ემოციური მხარის კუთვნილებაა და მატარებელია, ჩვეულებრივ, ერთად რეალიზებადი ორი ფუნქციისა – აპელატიურისა და შემფასებლურისა (ექსპრესიულისა). არართული სახით მიმართვის აპელაციური ფუნქცია რეალიზდება ურთიერთობის ოფიციალურ სფეროებში (ლოზუნგები, მოწოდებები, ტრანსპარანტები...).

ყოფით - სასაუბრო და მხატვრულ - გამომსახველობით მეტყველებაში მიმართვა, როგორც წესი, გამოხატავს არა მარტო მოწოდებას ადრესატისადმი, არამედ მთქმელის მხრიდან მისდამი დამოკიდებულებას.

მიმართვები, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გამოიყენება ზეპირი და წერიტი კომუნიკაციისას. მათი აგებულება და დანიშნულება განისაზღვრება მეტყველების ფორმების მიხედვით. ყოფით - სასაუბრო კომუნიკაციისას ყველაზე ხშირად იყენებენ მარტივ, გაუვრცობელ (ერთსიტყვიან) მიმართვებს, ხოლო წერის დროს – გავრცობილ (ორ და მეტსიტყვიან) მიმართვებს.

აგებულებისა და დანიშნულების (ფუნქციის) მიხედვით, მიმართვის ფორმები მეტად ნაირგვარი და მრავალფეროვანია. ისინი ხშირად გვხვდება: დიალოგებში, ენის გამოყენების ერთ - ერთ უძველეს და უმნიშვნელოვანეს ფორმებში („**თემურ**, სემინარი მოამზადე?- მოვამზადე, **ბატონო პროფესორო**“...), იშვიათად – ავტორის მეტყველებაში („... მოძრაობა არის, **ჩემო თერგო**, ქვეყნის ღონისა და ძალის მიმცემი...“, ილ. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“) ლოზუნგებში, მოწოდებებში („**მეგობრებო**, შევებრძოლოთ უსამართლობას“...), მისალმება - გამომშვიდობების ფორმულებში („ნახვამდის, **ჩემო რძალო**“...), კერძო და საქმიან მიმოწერაში („**ბატონო დირექტორო**“...), საზოგადოების წინაშე წარმოთქმულ სიტყვებში („**ქალბატონებო და ბატონებო**“...), მხატვრულ ნაწარმოებებში, განსაკუთრებით კი - პოეზიაში, რომლის ნიმუშებიც ზემოთ წარმოვადგინეთ.

ამდენად, მიმართვის გამოყენების არე მეტად ფართოა და მოიცავს ადამიანის სამეტყველო მოღვაწეობის ყველა სფეროს.

1.1.2. მიმართვის ფორმები

მიმართვის ფორმები წარმოადგენენ სიტყვებსა და ფრაზებს (შესიტყვებებს), რომლებიც ვერბალური კომუნიკაციის პროცესში მიმართვისას გამოიყენება. ისინი მიუთითებენ თანამოუბარზე (ან თანამოუბრებზე) და ამგვარად შეიცავენ დეიქსისის მძლავრ ელემენტებს.

სიტყვა „დეიქსისი“ (ბერძნ. Deixis – მითითება) ნიშნავს „წარმოჩენას“, „დემონსტრირებას“, „მითითებას“ ან „მითითების წერტილს“. თანამედროვე ლინგვისტიკაში ეს ტერმინი აღებულია ბერძენი ფილოსოფოსის - ქრიზიპეს ნაშრომებიდან და განმარტებულია, როგორც „მითითება ენობრივი ერთეულის მნიშვნელობაზე ან ფორმაზე, რომლებიც გამოხატულია ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებებით“ [ЛДС, 1990: 128].

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, დეიქსისი არის ენობრივი ერთეულების მეშვეობით განხორციელებული მითითება, როგორც მნიშვნელობა და ფუნქცია, რომელიც რეალიზებულია ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებებით.

დეიქტური ფუნქცია ემსახურება საგნისა თუ მოვლენის უფრო ზუსტ და ხაზგასმით აღნიშვნას. აქედან გამომდინარე, ის გამოიყენება იმ საგნის უფრო ნათლად წარმოსაჩენად, რომელსაც შეეხება საუბარი; კერძოდ, ეს ტერმინი საენათმეცნიერო თეორიაში იხმარება ენის იმ თავისებურებათა აღსანიშნავად, რომლებიც პირდაპირ მიუთითებენ იმ სიტუაციის პიროვნულ, დროით ან სივრცით ნიშან - თვისებებზე, რომელთა ფარგლებშიც გაჩნდება გამონათქვამი და რომლის მნიშვნელობაც ფარდობითია ამ სიტუაციასთან დამოკიდებულიებაში. ასეთებია, მაგალითად, ახლა/მაშინ, აქ/იქ, ეს/ის დეიქტიკები (დეიქტური სიტყვები).

მიმართვის ფორმები შეიძლება ჩაითვალოს დეიქტიკურ სიტყვებად და სიტყვათა შეხამებებად, რადგან ისინი ხაზგასმით მიუთითებენ პირზე ან საგანზე, რომლისკენაცაა მიმართული მეტყველება.

ენათა უმრავლესობაში, მათ შორის ქართულში, მიმართვის ფორმები სიტყვათა სამ კლასში თავსდება. ესენია:

1. არსებითი სახელი,
2. ნაცვალსახელი,
3. ზმნა (რომელსაც ემატება ის სიტყვები, რომლებიც სინტაქსურად არის მათზე დამოკიდებული).

შესაბამისად, გვაქვს მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები, რომლებსაც ცალ-ცალკე განხილავთ ჩვენს ნაშრომში.

1.1.2.1. მიმართვის სახელური ფორმები

მიმართვის სახელურ ფორმებს, ტრადიციულად, ვუწოდებთ არსებით სახელებს. სიტყვათა ეს კლასი მოიცავს მრავალფეროვან ჯგუფებს, რომელთა ყველაზე ზოგადი, ვრცელი და ტევადი კლასიფიკაცია მოგვცა გერმანელმა მეცნიერმა ფრიდერიკე ბრაუნმა, მიმართვის ფორმებთან დაკავშირებული ერთ - ერთი მნიშვნელოვანი კვლევის ავტორმა, რომელმაც სოციოლინგვისტური ასპექტით განიხილა მიმართვის ფორმები.

ფრიდერიკე ბრაუნის კლასიფიკაციის მიხედვით:

1. პირველ ჯგუფს შეადგენენ სახელები, რომლებიც განეკუთვნებიან მიმართვის ნომინალურ რეპერტუარს ყველა ენაში. საუბარია საზოგადო და საკუთარ არსებით სახელებზე, ანუ ანთროპონიმებზე (სახელები, გვარები), რომელთაგანაც სხვადასხვა კულტურაში ერთ - ერთი გავრცელებული ფორმათაგანია ადამიანთა საკუთარი სახელები. მათი გამოყენება მიმართვის ფორმებად შეიძლება გავარჩიოთ იმისდა მიხედვით, თუ რა ფუნქცია აქვთ მათ მიმართვისას და ექვემდებარებიან თუ არა რაიმე შეზღუდვას ან ტაბუირებას. ქართული ეთნოგრაფიული მასალა ცხადყოფს, რომ სამეგრელოსა და აფხაზეთში რძალი ვერ იტყოდა ისეთ სიტყვას, თუ იგი შეიცავდა მამამთილის სახელის თუნდაც სულ მცირე ნაწილსაც კი – ბერათა კომპლექსს იგივე თანმიმდევრობით

[ჯორჯანელი, 1977: 49]. მაგალითად, რადგან საკუთარ სახელში „ტარასი“ გვაქვს მარცვალი „ტარ“, რომელიც ასევე გვხვდება სიტყვაში „გიტარა“, ამიტომ ამ უკანასკნელის წარმოთქმა ექვემდებარებოდა ტაბუირებას.

2. მეორე ჯგუფში გაერთიანებულია ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები. ისინი წარმოადგენენ სიტყვებს, რომლებიც ყველაზე მეტად გამოიყენება საოჯახო დისკურსში და აღნიშნავენ როგორც სისხლისმიერ, ასევე შეძენილ ნათესავებს.

როდესაც ნათესაობის ტერმინი გამოიყენება იმ პირის მიმართ, რომელიც არ არის ადრესატის ნათესავი, ამას ეწოდება ნათესაური კავშირების აღმნიშვნელი ტერმინების ფიქციური გამოყენება [Braun, 1988: 9]. ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ტერმინების ფიქციურ გამოყენებაში შეიძლება იგულისხმებოდეს მიმართვა ნათესავისადმი, რომელიც არ არის მოუბრის ბიოლოგიური ნათესავი.

3. ბევრ ენაში არსებობს მიმართვის ფორმები, რომლებიც შეესატყვისებიან ინგლისურ Mr/Mrs-ის, გერმანულ Her/Frau-ს და ა.შ. ესაა ზოგადი ფორმები, რომლებიც არ ჩაითვლება ტიტულებად. მათ შეიძლება სხვადასხვა ენაში გარკვეული თავისებურებები ახასიათებდეთ: შეიძლება შეგვხდეს პრეფიქსებად ან სუფიქსებად სახელებთან, პროფესიის აღმნიშვნელ სიტყვებთან და ა.შ., ან სულაც დამოუკიდებლად იყოს ნახმარი. ამ ტიპის ფორმებს ხშირად განასხვავებენ ისეთი ფორმებისაგან, რომლებსაც ტიტულებს ვუწოდებთ.

4. მეოთხე ჯგუფი მოიცავს სიტყვებს, რომლებიც რაიმე ტიტულის მაჩვენებელია და შეიძლება შეგვხვდეს მიმართვის ფორმებად, თუმცა არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა იმასთან დაკავშირებით, თუ რას უნდა ვუწოდოთ ტერმინი „ტიტული“. ცნობილია, რომ ინგლისში ეს ტერმინი, ჩვეულებრივ, გამოიყენება ყველა ნომინალური ვარიანტის აღსანიშნავად გარდა საკუთარი სახელებისა. თუმცა უმჯობესია, მხოლოდ იმ ფორმებს ვუწოდოთ „ტიტული“, რომლებიც მოპოვებულ იქნა ინდივიდის მოღვაწეობის შედეგად (დოქტორი, პროფესორი) ან მემკვიდრეობით არის მიღებული (გრაფი, ვიკონტი, ჰერცოგი, ბარონი...).

5. მეხუთე ჯგუფში მიმართვის ფორმებად წარმოდგენილია აბსტრაქტული სახელები, რომლებიც თავდაპირველად აღნიშნავდნენ ადრესატის რაიმე თვისებას. ასეთებია, მაგალითად, „თქვენო აღმატებულება“, „თქვენო ბრწყინვალება“, „თქვენო მოწყალება“, „თქვენო უდიდებულესობა“.

6. მეექვსე ჯგუფში შედის მიმართვებად გამოყენებული ხელობა - პროფესიის აღმნიშვნელი სახელები, რომლებიც ადრესატის პროფესიას ან ფუნქციას (მჭედელი, მეთევზე, მეეტლე, ოფიციატი...) გამოხატავენ.

7. მეშვიდე ჯგუფი აერთიანებს პიროვნული ურთიერთობის გარკვეული სახეების აღმნიშვნელ სიტყვებს, რომლებიც ზოგიერთ ენაში გამოიყენება, მაგალითად, თურქულში *arkadaş* („მეგობარი“). ამ ტერმინით გამოხატული ურთიერთობა ყოველთვის როდი შეესაბამება ადრესანტსა და ადრესატს შორის არსებულ ნამდვილ ურთიერთობას. ზოგჯერ ასეთი ტერმინები უცნობებს შორისაც გამოიყენება.

8. ბევრ ენაში მიმართვის ფორმებად იხმარება კნინობით - ალერსობითი ლექსიკა (დათუნია, დათუჩია, ზურიკელა...). ისინი განისაზღვრებიან უფრო კონტექსტისა და ფუნქციის მიხედვით, ვიდრე ფორმალური ან სემანტიკური თავისებურებებით. ალერსობითი ფორმები რამდენადმე კონვენციალიზდება (უფრო პირობითი ხდება), მაგრამ ენობრივი ქმნადობა და ინდივიდუალური წარმოსახვა ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს.

9. მეცხრე ჯგუფში შედის მიმართვის ფორმები, რომლებიც ადრესატს მიიჩნევენ, როგორც ვიღაცის მამას, ძმას, ქალიშვილს, მეუღლეს და სხვა (მაგალითად, „ახმედის ქალიშვილო“, „ალის მამა“...). ისინი ხშირად გამოიყენება იმისათვის, რომ თავი აარიდონ პირდაპირ (სახელით) მიმართავს.

ამდენად, ფ. ბრაუნის კლასიფიკაცია საკმაოდ დეტალურად და ვრცლად წარმოგვიდგენს სახელური მიმართვის ფორმებს, რომლებიც სხვადასხვა ენაში შეიძლება გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდეს, თუნდაც გამოყენების შეზღუდვის თვალსაზრისით.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ საკლასიფიკაციო მიდგომას ლინგვისტიკაში გამორჩეული მნიშვნელობა აქვს მსოფლიოს ენობრივი სამყაროს უნივერსალურობისა და განუმეორებელი ინდივიდუალურობის თანაარსებობის წარმოსაჩენად. ამიტომ ბრაუნის კლასიფიკაცია ამ მხრივაც არის საყურადღებო.

მიმართვის სახელურ ფორმებთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ მიმართვა უნდა გაიმიჯნოს აღნიშვნისაგან, რადგან ენებში მიმართვისა და რეფერენციის წესები შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან. მაგალითად, ინგლისურში ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი grandson (შვილიშვილი) ჩვეულებრივი რეფერენციის ფორმაა, მაგრამ ძნელად შეიძლება გამოიყენებოდეს მიმართვის ფორმად. შვილიშვილისადმი მიმართვისას ამ ენაში, როგორც წესი, იხმარება საკუთარი სახელი.

1.1.2.2. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები

მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები წარმოადგენენ იმ ნაცვალსახელებს, რომლებიც აღნიშნავენ თანამოუბარს (ან თანამოუბრეებს). აქ იგულისხმება მეორე პირის ნაცვალსახელები, როგორებიცაა ქართული „შენ“ და „თქვენ“, თურქული sen, siz, ინგლისური you, გერმანული du და ihr, ფრანგული tu და vous.

მიმართვის ფორმათა ამ ჯგუფში შედის ის ნაცვალსახელური ფორმებიც, რომლებიც, დიაქრონიული თვალსაზრისით არ მიეკუთვნებიან ჭეშმარიტ პირის ნაცვალსახელებს, პრონომინალიზაციის პროდუქტს წარმოადგენენ და გამოიყენებიან მეორე პირისადმი თავაზიანი მიმართვის დროს. ასეთია, მაგალითად, ქართული „თავად“ (განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი) ← თავი (არსებითი სახელი).

შენ/თქვენ ნაცვალსახელური დიქტომიის (ოპოზიციის) აღსანიშნავად საენათმეცნიერო ლიტერატურაში შემოიღეს სიმბოლოები T და V, რათა ერთმანეთისაგან გაემიჯნათ მიმართვის მარტივი, ანუ შინაურული ფორმა (T) და დისტანციური, მეორეული, თავაზიანობის გამომხატველი მიმართვის ნაცვალსახელი (V).

T მომდინარეობს ლათინური tu-ისაგან (შენ). V-ც – ლათინური vos-ის (თქვენ) შემოკლებული ვარიანტია. ე.ი. ეს სიმბოლოები შენობით/თქვენობით მიმართვას აღნიშნავენ [Braun, 1988: 8].

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, „T და V აბრევიატურები, ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით, მართლაც გამოსადეგია, რადგანაც შენობით/თქვენობითი მიმართვა ყველა ენაში არ დაიყვანება მხოლოდ მეორე პირის მხოლოდობითი (შენ) და მრავლობითი (თქვენ) რიცხვის ნაცვალსახელებამდე. ამ პროცედურაში სხვა მეტყველების ნაწილებსაც შეაქვთ თავიანთი წვლილი (მაგ., ზმნებს: მოდი - მობრძანდი, წადი - წაბრძანდი, დაჯექი - დაბრძანდი...)“ [კიკვიძე, 2000].

1.1.2.3. მიმართვის ზმნური ფორმები

მიმართვის ზმნური ფორმები წარმოადგენენ ზმნებს, რომლებიც მიმართვისას იხმარებიან, აღნიშნავენ თანამოუბარს და გამოიყენებიან თავაზიანი ან ფამილარული ურთიერთობის გამოსახატავად. პირველი რიგის ზმნებს განეკუთვნება თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვები: „მობრძანდით“, „დაბრძანდით“, „მიირთვით“, „ინებეთ“... მეორე რიგისაა: „მოდი“, „დაჯექი“, „ჭამე“ და სხვა.

ზოგიერთ ენაში პირის ნაცვალსახელის გამოყენება ზმნის ფორმებთან სავალდებულო არ არის. ნათქვამის საილუსტრაციოდ ავიღოთ თურქული ზმნები:

„მოდი!“ „gel“ (მხოლოდობითი რიცხვი + ბრძანებითი კილო, ნატვრითი კილო), „მოდიტ!“ „gelin“ (მრავლობითი +, - თავაზიანი ფორმა, + ბრძანებითი კილო) - „მობრძანდით!“ „gelin-iz“ (თავაზიანი ფორმა (+, - მრავლობითი) + ბრძანებითი კილო).

მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ბრძანების სუფიქსი თურქულში არის „-in, -yın, -iniz, -yınız“. „iniz“ თანხმოვნებთან, yınız ხმოვნებთან გამოიყენება [ჯანაშია, კვანტალიანი, 2009: 169].

თურქულში ზემოთ აღნიშნული სუფიქსები მოიცავს როგორც სურვილს, ასევე გამოხატავს თავაზიანობას.

1.1.3. მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები

მიმართვის თეორიის თანახმად, ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს მიმართვის **ბმული** და **თავისუფალი ფორმები**.

მიმართვის ბმულ ფორმებში იგულისხმება ისეთი ფორმები, რომლებსაც ერთზე მეტი მნიშვნელობა აქვთ. მაგალითად, ქართულსა და თურქულში ნაცვალსახელი „თქვენ“-siz აღნიშნავს ერთზე მეტ პირს და შეიძლება გამოიყენებოდეს ერთი ინდივიდის მიმართაც თავაზიანობის გამოხატვის მიზნით:

(1) მასწავლებელი მიმართავს მოსწავლეებს: „დღეს **თქვენ** თეატრში წახვალთ“. ამ შემთხვევაში მასწავლებელი მიმართავს არა კონკრეტულად ერთ, არამედ საკლასო ოთახში მყოფ ყველა მოსწავლეს.

(2) ერთი მოუბარი მიმართავს მეორეს, ერთ პიროვნებას: „**თქვენ** კარგი კაცი ბრძანდებით“. აქ „თქვენ“ აღნიშნავს ერთ პირს („შენ“) და თავაზიანობის, მორიდება - მოწიწების, პატივისცემის გამომხატველია. შესაბამისად, მსგავს შემთხვევებში იგი თავაზიან საუბარში გამოიყენება.

მიმართვის თავისუფალი ფორმები ისეთი ფორმებია, რომლებიც ერთი მნიშვნელობით გამოიყენება. ასეთებია, მაგალითად, ადამიანთა საკუთარი სახელები: ზურაბ! მარიამ! მერაბ! და სხვა, რომლებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ მიმართვის თავისუფალ ფორმათა სისტემაში.

სინტაქსურად მიმართვის ბმული ფორმები (მიმართვის ზმნები და ნაცვალსახელები) წინადადების ინტეგრირებული ნაწილებია, ხოლო თავისუფალი ფორმები – წინადადების კონსტრუქციის გარეთ მყოფი ფორმები.

1.1.4. მიმართვის ფორმათა სისტემა, მიმართვითი ქცევა, მიმართვის ფორმათა ინვერსია, თანაზიარობა და ასიმეტრიულობა

მიმართვის ფორმათა სისტემა ერთ ენაში არსებულ მიმართვის ფორმათა და მათ ურთიერთობათა ერთობლიობაა, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მიმართვის რეპერტუარითა და ვარიანტთა რაოდენობით. ამ მხრივ, ენებს შორის განსხვავება შეინიშნება, რადგან ზოგ ენაში, მაგალითად, ინგლისურში, მიმართვის მხოლოდ ერთი ნაცვალსახელია ერთი ადრესატის მიმართ, ზოგში – ორი ფორმა (მაგ., გერმანულში), ზოგშიც – სამი (მაგ., რუმინულში).

ცხადია, რომ რამდენიმე ვარიანტის არსებობა, ნაცვალსახელური იქნება ეს თუ სხვა, იძლევა საშუალებას, უფრო დეტალურად მოხდეს კოდირება ასაკის, სქესის ან სოციალური სტატუსის მიხედვით. მეტიც, კულტურული ნორმები და სოციალური ფასეულობანი შეიძლება ასახული იყოს მიმართვის სისტემაში. როცა ნათესაობის ტერმინები გამოხატავს, მაგალითად, უმცროს - უფროსობას თვით ერთი თაობის შიგნითაც კი, შეიძლება დავასკვნათ, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ასაკს მოცემულ კულტურაში.

იგივე ითქმის მაშინ, თუკი მიმართვის ფორმებში მარკირებულია სოციალური სტატუსი ან სქესი. როცა მიმართვის სისტემაში სახელური ფორმები მთელი რიგი რელიგიური კონტექსტის გამომხატველია, ეს იმაზე მეტყველებს, თუ რა სტატუსი აქვს რელიგიას მოცემულ საზოგადოებაში. სწორედ ამ კუთხით არის საინტერესო მიმართვის სისტემა და მისი ცვალებადობა დროში.

მიმართვის თეორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მიმართვითი ქცევის საკითხებს, რადგან ამ პარამეტრით ენები შეიძლება, რომ გარკვეულ თავისებურებებს ავლენდნენ.

სამეტყველო ქცევა წარმოადგენს სოციალურად მისაღები ვარიანტის შერჩევის პროცესს, რომელიც განპირობებულია ნაციონალურ - კულტურული ფაქტორებით და თანამოსაუბრეებისაგან მოითხოვს არა მარტო გარკვეული ელემენტარული წესების, არამედ

სამეტყველო ეტიკეტის ნორმების დაცვას, რაც შესაბამისი მიმართვის ფორმებით გამოიხატება.

აქედან გამომდინარე, მიმართვითი ქცევა არის ცალკეულ ინდივიდთა თუ მოლაპარაკეთა ჯგუფის კუთვნილება. მათზეა დამოკიდებული, თუ რა სახით გამოიყენებენ ისინი მიმართვის ფორმათა რეპერტუარში არსებულ ვარიანტებს.

მიმართვითი ქცევა გულისხმობს იმას, რომ მოლაპარაკემ რამდენიმე ვარიანტიდან აირჩიოს ის ფორმები, რომლებიც სწორი იქნება მოცემულ კონტექსტში.

აღსანიშნავია მიმართვის ფორმათა **ინვერსია**, რომელიც მიმართვის ალოგიკური საშუალება და სახელური მიმართვის განსაკუთრებული მოდელია. იგი ძირითადად ეხება ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებს და შეიცავს იმ სემანტიკურ ნიშან-თვისებებს, რომლებიც უფრო მთქმელს მიესადაგება, ვიდრე ადრესატს. მაგალითად, ჩვეულებრივია მიმართვა, როცა შვილი ეუბნება დედას: „დედა, წიგნი მომიტანე?“, მაგრამ მიმართვის ინვერსიასთან გვაქვს საქმე, როცა დედა ასე მიმართავს შვილს: „დედა, წიგნი წაიკითხე.“

მიმართვის ინვერსია გვხვდება სხვადასხვა ენასა და კულტურაში, მათ შორის ქართულსა და თურქულში.

მიმართვის ინვერსია, რა თქმა უნდა, არ ვრცელდება მხოლოდ ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებზე, თუმცა ყველაზე ხშირად სწორედ ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა ინვერსია გვხვდება.

ენებში არსებული მიმართვის ფორმები, ზოგადად, ჯგუფდება **ეტიკეტური** (ოფიციალური) და **არაეტიკეტური** (შინაურულ - ფამილარული) მიმართვის ფორმებად.

სამეტყველო ეტიკეტი ვერბალური ურთიერთობის მყარი ფორმულებია, რომლებიც გამოიყენება საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეებს შორის კონტაქტის დასამყარებლად ოფიციალურ თუ არაოფიციალურ სიტუაციებში.

როგორც წესი, საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე მოუბარსა და თანამოუბარს შორის მიმართვის ტერმინთა შერჩევას განაპირობებს მათთვის დამახასიათებელი სოციალური თავისებურებები და მათი ურთიერთმიმართებანი. გარდა ამისა, მიმართვის ტერმინთა

შერჩევის კანონზომიერებათა მართებულად გასააზრებლად, მხედველობაში მისაღებია სიტუაციური ფაქტორიც; კერძოდ, კომუნიკანტები არცთუ იშვიათად მიმართვის სხვადასხვა ერთეულს იყენებენ იმის მიხედვით, ოფიციალურ რეგისტრში მიმდინარეობს მათი ურთიერთობა თუ ფამილარულში. ამგვარი, რეგისტრის მიხედვით განსხვავებული ალტერნატივები მრავლად მოგვეპოვება ცალკეულ ენებში:

ინგლისურში: father-dad, mother-mum;

რუსულში: отец-папа, мать-мама და ა.შ.

ოფიციალური და ფამილარული რეგისტრის მიხედვით ასეთივე ალტერნატივას ექვემდებარება ქართულიცა და თურქულიც:

(1) „შენ კარგი ადამიანი ხარ“ - **Sen iyi insansın**;

(2) „თქვენ კარგი ადამიანი ბრძანდებით“ - **Siz iyi insans-ınız**.

პირველი (შენ, sen) ფამილარული რეგისტრის კუთვნილებაა, ხოლო მეორე (თქვენ, siz) – თავაზიანისა.

უნდა აღინიშნოს, რომ თავაზიანი ფორმების არსებობა ქართულ სინამდვილეში აკაკი შანიძის [შანიძე, 1953: 531] მიხედვით, ჯერ კიდევ ფეოდალური წყობილების დროს დასტურდება. ამ პერიოდში ქართული საზოგადოების წევრები ემორჩილებოდნენ გარკვეულ „ზნეობებს“, ანუ საყოფაცხოვრებო წესებს, ეტიკეტს, რომელთა დაცვაც სავალდებულოდ მიაჩნდათ. თუ როგორი იყო იმ დროს ზრდილობის წესები, ეს გალექსილი აქვს მეფე-პოეტ არჩილს, რომელიც ამბობს, რომ ლაშქრობის, ბურთაობის, მეჯინიბეობის, მხედრობის, მთამსვლელობის, ცურვის, ნაოსნობის, პურის ჭამის, გლოვის წესების გარდა მოქმედებდა კარგი სიტყვა-პასუხის, „კარგი ქართულის“ წესებიც, რაც გულისხმობდა სუბორდინაციის დაცვას უმცროსსა და უფროსს შორის საუბრისას. ამას კი სათანადო წესები აქვსო, –წერდა არჩილი თავის დიდაქტიკურ - მორალისტურ მოძღვრებაზე აგებულ ნაწარმოებში „საქართველოს ზნეობანი“:

„ბატონ-ყმური ლაპარაკი სხვა არის და სხვისა სხვაა,

ჩამორთმა და მოხსენება ზოგჯერ სიტყვის შენახვაა,

სწორ-უმცროს-უმცროსულისა ქართულსაც აქვს და სხვაა,

ვინც იცის ყველაკაი ბევრის საქმის მონახვა“ [არჩილი, 1999: 3-4, 15].

როგორც ჩანს, ძველად საქართველოში უფროს - უმცროსობა დაწესებული იყო სოციალური მდგომარეობის, სოციალური სტატუსის მიხედვით.

აკაკი შანიძე მიუთითებს იმაზე, თუ როგორი სიტყვიერი მასალა იყო საჭირო უფროს - უმცროსობის ან ტოლობის გამოსახატავად, რაც თვალნათლივ ვლინდება შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანში“. აქ მაღალი ფეოდალური წრის წარმომადგენელი დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენელს „უბრძანებს“, ეს უკანასკნელი კი მას „მოახსენებს“ ან „ჰკადრებს“, ხოლო სოციალური სტატუსით თანასწორნი ერთმანეთს „ეტყვიან“. ე.ი. საზოგადოების წევრებს შორის ურთიერთობის სამი შემთხვევა გამოიყოფა, რაც შესაბამისი ლექსიკური ერთეულებითაა გადმოცემული:

ა) საზოგადოებრივი იერარქიის მაღალ საფეხურზე მდგომი თავის ხელქვეითებს **უბრძანებს**:

- (1) „მეფემან **ბრძანა**: „მოკაზმეთ საწოლი უფლისწულისა“;
- (2) „[თინათინმა] **უბრძანა** [მოლარეს], „წადი, უხმე! უმისობა ვით გავსძლეო?“
- (3) „მეფემან **ბრძანა**: „მოკაზმეთ კარვითა მოედანია
გამოისვენოს სიძემან დაყოს ცოტაი ხანია.“

ბ) სოციალური სტატუსით დაბლა მდგომი („უმცროსი“) ზემდგომს („უფროსს“) **მოახსენებს ან ჰკადრებს**:

- (1) „მან [მოლარემ] **მოახსენა** [დედოფალს]: „დაღრეჯით ზის, სჭირსო ფერ-შეცვლილობა.“
- (2) „ვაზირთა **ჰკადრეს**: „მეფეო, რად ჰბრძანეთ თქვენი ბერობა?“
- (3) „მეფე **ჰკითხავს**, იგი **ჰკადრებს**, რაცა ჭირი დაეთმინა“.

გ) სწორი სწორს **ეტყვის**, რადგან ისინი სოციალური სტატუსით, საზოგადოებრივი მდგომარეობით თანასწორნი არიან:

- (1) „ტარიელ **ეტყვის** ავთანდილს: „ისმინე სიტყვა ასე“;
- (2) „ამას **ეტყვის**: „შენთვის დავსდებ გონებასა, სულსა, გულსა“;
- (3) „ფატმან **უთხრა**: „გამისრულდა ჟამად საქმე საწადელი“

(შ. რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“).

ამრიგად, უკვე XII საუკუნეში საქართველოში რეგისტრის მიხედვით ჩამოყალიბებულია მიმართვის ფორმათა შერჩევის წესები, რომლებიც ცივილიზებული სამეტყველო ურთიერთობის მაჩვენებელია.

მიმართვის თეორიის თანახმად, მიმართვის **თანაზიარი** ფორმები უნდა გავმიჯნოთ **არათანაზიარი** ფორმებისაგან, ხოლო მიმართვის **სიმეტრიული** ფორმები – **არასიმეტრიულებისაგან**.

მიმართვის ფორმა თანაზიარია, თუ ორი მოუბარი ერთმანეთს მიმართავს ერთი და იმავე (ეკვივალენტური) ფორმით. მაგალითად, როცა ასაკითა და სოციალური სტატუსით ერთმანეთთან გათანაბრებული ორი ქართველი ერთმანეთს მიმართავს ნაცვალსახელით „შენ“ (T ფორმა), მაშინ მიმართვის ფორმები თანაზიარია, მაგრამ თუ ორი მოუბრის მიმართვის ფორმები განსხვავებულია (არაეკვივალენტურია), მიმართვა არათანაზიარი იქნება. მაგალითად, გერმანელი თავის დედას მიმართავს ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინით Mutter – „დედა“, ეს უკანასკნელი კი მას – სახელით.

როცა მიმართვის ყველა ფორმა თანაზიარად გამოიყენება, მაშინ მიმართვა **სიმეტრიულია**, ხოლო თუ განსხვავებული ფორმები იხმარება – მიმართვა **ასიმეტრიული** იქნება.

მიმართვის თეორიაში გამოყენებული ცნებები და ტერმინოლოგია სრულად წარმოაჩენს ამ ენობრივ - სამეტყველო ერთეულის მრავალასპექტიანობასა და მრავალმხრივობას. ამიტომაცაა, რომ იგი ლინგვისტიკაში სხვადასხვა კუთხითა და განზომილებით განიხილება.

მიმართვის თეორიის ძირითადი ცნებები და ტერმინოლოგია მიმართვის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისით მყარ და ნოყიერ საფუძველს ქმნის ენათა შედარებისა, რითაც ყველაზე სრულად წარმოჩნდება ხოლმე შესადარებელ ენათა თავისებურებანი.



თავი II

მიმართვის ფორმები ქართულში

2.1. მიმართვა ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში

მიმართვის პრობლემატიკას დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში. იმ შრომებიდან, რომლებიც შეეხება მიმართვის გრამატიკულ (მორფოლოგიურ - სინტაქსურ) დახასიათებას, სტრუქტურის, სემანტიკისა და პრაგმატიკის საკითხებს, აღსანიშნავია: აკ. შანიძის, არნ. ჩიქოზავას, ვ. თოფურიას, ანტ. კიზირიას, შ. აფრიდონიძის, ლ. შალვაშვილის, ზ. კიკვიძის, რ. ზეკალაშვილისა და სხვათა ნაშრომები, რომლებსაც ვეყრდნობით ჩვენი საკვლევი თემის განხილვისას.

უკვე აღინიშნა, რომ ქართულ სასკოლო გრამატიკებსა და საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მიმართვა ტრადიციულად განმარტებულია, როგორც განკერძოებული სიტყვა, რომელიც არ უკავშირდება წინადადების არც ერთ წევრს. დღეს იგი წოდებითში დასმული სახელია, მაგრამ მიმართვის ფორმა ყოველთვის არ ყოფილა ერთნაირი. ძველად მიმართვისათვის გამოიყენებოდა სახელის ფუძე, რომელსაც რიგ შემთხვევაში თან ახლდა **ჰ** (ჰოე) შორისდებული და მიმართვისათვის დამახასიათებელი სათანადო ინტონაცია.

მიმართვის ფორმებად გამოყენებული გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულში წარმოდგენილია ფუძის სახით:

- (1) „და გეწინენ შენ და შეგიპყრან, **ბაბილონ**, და ვერ სცნა.“
- (2) „და აღვადბინნე შვილნი შენნი, **სიონ**, შვილთა ზედა სიონთასა.“
- (3) „და შენ, **ბეთლემ**... იხარებდ.“

მაგრამ უკვე ძველ ქართულშივე იწყება პროცესი გეოგრაფიულ სახელების წოდებითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმებისა:

- (1) „კეთილად აღორძინდი, **შატბერდო**...“
- (2) „იხარებდ, ქალაქო **სიონო**...“
- (3) „მშვედობაჲ შენდა, **ბეთლემო**...“

ძველ ქართულში, როგორც ზემოთ ითქვა, მიმართვას ხშირად ახლავს შორისდებული
ჟ:

(1) „ნუ ცუდად დაშურები, ჟ მეფე.“

(2) „ჟ დედაკაცო, დიდ არს სარწმუნოებაჲ ეგე შენი.“

(3) „ჟ უცნობელნო, გულითა სარწმუნოებისათჳს ყოველსა ზედა.“

შორისდებულის- ჟ-ეს გაცვეთით მივიღეთ წოდებითის ფორმად დაბოლოება -ო
[იმნაიშვილი, 1957: 85, 415-416].

საერთოდ, წოდებითი, როგორც ბრუნვა, პირველად ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაში
გვხვდება ტერმინით „საწოდებო“ [შანშოვანი, 1881].

წოდებითი ბრუნვა ვრცლად ანტონ პირველთან (კათალიკოსთან) არის განხილული.
იგი თავის გრამატიკაში გამოყოფს კიდევ წოდებითის ნიშნებს: ო-სა და ჟ-ს, თუმცა
წოდებითი მას მიმართვის ფორმად არ მიუჩნევია. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სწორედ
ანტონ კათალიკოსმა შემოიღო თანამედროვე ტერმინი „წოდებითი“ [ანტონი, 1885].

ანტონის მსგავსად, წოდებითი მე-8 ბრუნვადაა შეტანილი გაიოზ რექტორის „ქართულ
დრამმატიკაში“ [გაიოზ რექტორი, 1970], მაგრამ მიმართვის თაობაზე აქაც არაა საუბარი.

უფრო მოგვიანებით სოლომონ დოდაშვილმა, რომლის გრამატიკაშიც წოდებითი
ბრუნვაა, პირველმა შეამჩნია მიმართვის ფორმების არსებობა ქართულ ენაში, თუმცა მისი
გრამატიკული ანალიზი და შესაბამისი ტერმინი არ მოუცია [დოდაშვილი, 1830].

წოდებითი ბრუნვადაა წარმოდგენილი პლატონ იოსელიანის ნაშრომში „პირუჭლ-
დაწყებითნი კანონნი ქართულისა დრამმატიკისა“ [იოსელიანი, 1840].

1887 წელს დავით ჩუბინაშვილმა თავის „მოკლე ქართულ გრამატიკაში“ აღნიშნა,
რომ წოდებით ბრუნვაში მდგარი სახელი განკერძოებით დგას [ჩუბინაშვილი, 1887].
მიმართვა კი თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში სწორედ განკერძოებულ
სიტყვადაა მიჩნეული.

წოდებითი ბრუნვა გვაქვს არისტო ქუთათელაძისა [ქუთათელაძე, 1888] და პეტრე კვი-
ცარიძის [კვიცარიძე, 1888] გრამატიკებში.

მხოლოდ თედო ჟორდანიას სახელმძღვანელოშია (1889) წარმოდგენილი პირველად მიმართვის, როგორც განკერძოებული სიტყვის, მართებული გრამატიკული კლასიფიკაცია. მან შემოიღო ტერმინი „მიმართებითი ანუ წოდებითი სიტყვა“. მას შემდეგ თითქმის ყველა გრამატიკოსი მიმართვას განიხილავს განკერძოებულ სიტყვად, ოღონდ მცირედი ტერმინოლოგიური სხვაობით: „მიმართვითი ან მოწოდებითი სიტყვა“, „მიმართვითი სიტყვა“, „წოდებითი სიტყვა“, „წოდებითი ანუ მიმართებითი სიტყვა“, „დახითი სიტყვები“, „მიმართვა“.

მიმართვის ფორმების კვლევა ქართულ ენათმეცნიერებაში მე-20 საუკუნის შუა ხანებიდან იწყება. აკაკი შანიძე, ეხება რა ქართულ ბრუნვათა სისტემის საკითხს, ამბობს: „ბრუნვათა რაოდენობა დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში, საერთოდ მიღებული შეხედულების თანახმად, შვიდია. თითოეულ ბრუნვას თავისი სახელი ჰქვია და საკუთარი ნიშანი აქვს. ეს ნიშნები სიტყვას ბოლოს დაერთვის, დაბოლოებაა“ [შანიძე, 1980: 44-45] და მიმართვას წოდებით ბრუნვასთან აკავშირებს.

განსხვავებულია არნოლდ ჩიქობავას პოზიცია, რომელიც თვლის, რომ „ბრუნვა ქართულში ექვსია: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მიმართულებითი, ნათესაობითი და მოქმედებითი“ [ჩიქობავა, 1950: 035]. ტრადიციით, გამოყოფენ წოდებით ბრუნვასაც (ძმაო! ამხანაგო! მეგობარო! კაცო! და ა.შ.). ესაა მიმართვის ფორმა. ის არ უკავშირდება არც ზმნას, არც სახელს; მას შეიძლება ჰქონდეს მსაზღვრელად სახელი (ძვირფასო ძმაო!), მაგრამ მსაზღვრელიანია თუ ცალკე აღებული მიმართვა, იგი წინადადების ორგანულ ქსოვილში არ შედის: წინადადებაში სასვენი ნიშნითაა გამოყოფილი“ [ჩიქობავა, 1950: 036].

ბრუნვათა სისტემაში წოდებითის სტატუსის თაობაზე არნ. ჩიქობავას დაეჭვება გასული საუკუნის 30-იან წლებში ვარლამ თოფურიასა და აკაკი შანიძეს შორის კამათში გადაიზარდა და წოდებითის შესახებ ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება ჩამოყალიბდა:

1. წოდებითი ქართულში ბრუნვაა (აკ. შანიძე);

2. წოდებითის ფორმა ბრუნვა არ არის (არნ. ჩიქობავა, ვ.თოფურია).

აკ. შანიძის მიხედვით, წოდებითში დასმული სახელისათვის, მსგავსად სხვა ბრუნვათა ფორმებისა, დამახასიათებელია სინტაქსურ კავშირი სხვა სახელებთან. თავისი მოსაზრების საილუსტრაციოდ მას მოჰყავს შესიტყვება „ჩემო კარგო მეგობარო“, სადაც ბრუნვაში შეთანხმებასთან გვაქვს საქმე, ისევე როგორც ამავე გამონათქვამის სხვა ფორმებში: „ჩემი კარგი მეგობარი“, „ჩემმა კარგმა მეგობარმა“ და ა.შ. მეცნიერის თქმით, „შეთანხმებაც ხომ ერთ-ერთი სახეა სინტაქსური კავშირისა...“ [შანიძე, 1953: 49]. თუ „ჩემო მეგობარო“ ან „კარგო მეგობარო“ ისეთივე სინტაგმებია, სადაც ურთიერთობა ამ სინტაგმის წევრებს შორის, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ მსაზღვრელ - საზღვრულებია, შეთანხმების საფუძველზეა დამყარებული, სამაგიეროდ, ასეთ სინტაგმაში – „ექიმის მეგობარო“, მსაზღვრელ - საზღვრულის ურთიერთობა მართვით იქნება წარმოდგენილი: მათი ურთიერთობა ისეთივეა, როგორც შემდეგი სინტაქსური წყვილებისა: „ექიმის მეგობარი“, „ექიმის მეგობარმა“, „ექიმის მეგობარს“, „ექიმის მეგობრის“, „ექიმის მეგობრით“, „ექიმის მეგობრად“. მაშასადამე, აქაც „მეგობარი“ იმავე რიგში დგას, სადაც „მეგობარი“, „მეგობარმა“, „მეგობარს“ და სხვა, რომლებიც ბრუნვის ფორმებია. მაშასადამე, „მეგობარო“-ც ბრუნვის ფორმაა. მართალია, ეს ფორმა არ იმართება სხვა სახელის მიერ, პირიქით, თვითონ მართავს სხვა სახელს, მაგრამ ბრუნვა რომ გვქონდეს, განა სავალდებულოა, რომ სახელი იმართებოდეს? [იქვე: 49].

არნოლდ ჩიქობავასა და ვარლამ თოფურიას მიერ წოდებითის ბრუნვად არაღიარება შემდეგ არგუმენტებს ემყარება:

1. „წოდებითი განსხვავდება სხვა ბრუნვათაგან წარმოშობით“... წოდებითის „-ო“ ბოლოსართი არ შეიძლება ისეთივე ფორმანტი იყოს, როგორც ნათესაობითისა ან მოქმედებითისა, რადგანაც მას არ ძალუძს არც ფუძის შეკუმშვა და არც ბოლოხმოვნის მოკვეცა. „საფიქრებელია, წოდებითი ქართულში შედარებით ახალი წარმოშობისაა“ [თოფურია, 1956: 42];

2. „წოდებითის ადგილმდებარეობაც არ არის მკვიდრი წინადადებაში, იგი ხან თავში გვხვდება, ხან შუაში, ხან ბოლოში, იმისდა მიხედვით, თუ რა მომენტში ვიყენებთ მას“ [იქვე: 44-45];

3. წოდებითის „მახილის ინტონაცია ახასიათებს და ამით განსხვავდება იგი ყველა სხვა ბრუნვისაგან“ [იქვე: 44];

4. ბრუნვა „მიიღება სხვა სახელთან, ზმნასთან ან თანდებულთან დაკავშირებით ძირითადად მართვის საფუძველზე... წოდებითი კი სინტაქსური მოვლენისაგან თავისუფალია; იგი არ იმართვის არც ზმნის, არც სახელისა და არც თანდებულის მიერ. ამიტომ არის, რომ მისი ადგილმდებარეობა წინადადებაში არაა განსაზღვრული და სხვა სიტყვებთან მართვის საფუძველზე სინტაქსური კავშირის არარსებობის გამო მძიმით ან მახილის ნიშნით გამოიყოფა წინადადებაში“ [იქვე: 49], ...წოდებითი არასდროს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას ზმნასთან; სახელთანაც მას მხოლოდ შეთანხმება აკავშირებს (და არა მართვა) [ჩიქობავა, 1950].

აღნიშნულთან დაკავშირებით, უნდა ვთქვათ, რომ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია და გაზიარებულია შუქია აფრიდონიძის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც „იმისდა მიუხედავად, მიმართვის ფორმები (ანუ წოდებითი ბრუნვა - ბ.ქ.) ბრუნვათა სისტემაში დარჩება თუ მის გარეთ აღმოჩნდება, მათი საგანგებო შესწავლა მრავალმხრივ უაღრესად საინტერესოა - მორფოლოგიური სტრუქტურის, რიტმიკა - ინტონაციის, სემანტიკა - სტილისტიკისა და ეტიკეტური ფუნქციონირების თვალსაზრისით“ [აფრიდონიძე, 2003: 19].

ქართულში თავაზიანი მიმართვის ფორმების შესწავლის ერთ-ერთი პირველი ცდაა გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ შოთა ძიძიგურის მიერ გამოქვეყნებული სტატია „თავაზიანი მიმართვის ფორმა ქართულ ენაში“ [ძიძიგური, 1965], სადაც ავტორი დიაქრონიულ ჭრილში განიხილავს მიმართვის ფორმა „ბატონო“-ს, ამ სიტყვის წარმოშობას, მისი მნიშვნელობების გამრავალფეროვნების პროცესსა და ადგილს ქართული ენის მიმართვის ფორმათა სისტემაში.

მიმართვის ფორმები ძველ ქართულში განხილულია ანტონ კიზირიას ნაშრომში „მიმართვა ძველ ქართულში“ [კიზირია, 1963].

მიმართვის, როგორც განკერძოებული სიტყვის ან სიტყვათა შეკავშირების, საკმაოდ ვრცელი გრამატიკული (სინტაქსური) დახასიათება მოცემულია ლეო კვაჭაძის წიგნში „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“ [კვაჭაძე, 1961].

ქართულში მიმართვის ფორმათა ანალიზის თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია არამ მარტიროსოვის ნაშრომი „ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში“ (1984).

1984 წელს გამოქვეყნდა ცირა კალაძის სტატია „სახელ - მამის სახელობითი მიმართვის შესახებ ქართულში“, სადაც ის განიხილავს სახელითა და მამის სახელით მიმართვას. ავტორის (ასევე შ. ძიძიგურის) ვარაუდით, ეს მოვლენა ქართული ენისთვის ბუნებრივი არ უნდა ყოფილიყო არც ისტორიულად და არც კილოების მიხედვით, რადგან ასეთი ფორმა (მაგ.: ივანე აბულეთის ძე, ოთაღო შერვაშის ძე) მიმართვის ფორმად არც ერთ შემთხვევაში არ გამოიყენება.

ც. კალაძის თანახმად, ქართველ ხალხს ეს მოვლენა ვერ გაუთავისებია და უცდია მისი „გაქართულება“ (მაგ., იოსებ დავითისი). ეს მოდელი არც ისე უცხოა ქართული ენისთვის და ამ ფორმით საკუთარი სახელების გამოყენება ხშირია სახარებასა და ბიბლიაში (მაგ., ისუ ბარაბაძისი) [კალაძე, 1984: 310-311].

მიმართვის ფუნქციის გამოვლენის თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია გუჩა კვარაცხელიას მონოგრაფია „ქართული ენის ფუნქციური სტილისტიკა“ (1990).

მიმართვის ფორმების საკითხზე აღსანიშნავია შუქია აფრიდონიძის ნაშრომები. ერთ - ერთი მათგანია სტატია „აპელატიური მიმართვის ფორმების გამოყენებისათვის ქართულში“ [აფრიდონიძე, 1990], რომელშიც ავტორი განიხილავს მიმართვის ნომინალური ფორმების ინვერსიას – რეფლექსურ (უკუქცევით) და ფიქციურ ინვერსიას. სტატიაში ასევე მოცემულია ახლო ნათესაური ურთიერთობების აღმნიშვნელი აპელატივების ავტორისეული კლასიფიკაცია ქართული ენის საფუძველზე. კლასიფიკაცია ეფუძნება ფონეტიკურ, მორფოსინტაქსურ და სემანტიკურ კატეგორიებს.

ზემოთ ხსენებულ მკვლევარს ეკუთვნის სტატია „ბრძანებითი როგორც მიმართვის ზმნური ფორმა“ [აფრიდონიძე, 1995], სადაც მეცნიერი ზმნის იმპერატივს მიმართვის სისტემის სრულუფლებიან წევრად მიიჩნევს და განიხილავს ზოგიერთი მიმართვის ზმნური ფორმის ეტიმოლოგიას (მაგ.: გეთაყვა, გენაცვა).

მიმართვის სემანტიკურ - ლექსიკური ჯგუფებია გამოყოფილი ამავე ავტორის სტატიაში „მიმართვების ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფები ქართულში [აფრიდონიძე, 1997].

1999 წელს გამოიცა ზაალ კიკვიძის მრავალმხრივ საყურადღებო ნაშრომი „თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებანი“, სადაც ავტორი ეხება მრავლობითი რიცხვის სემანტიკისა და სოციო - სტილისტური დანიშნულების საკითხებს; მოცემულია თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკულ საშუალებათა სოციოლინგვისტური ანალიზი.

ზ. კიკვიძის თანახმად, ქართულ ენას, სხვა ენებთან შედარებით, შუალედური პოზიცია უკავია თავაზიანობის გრამატიკული საშუალებებით გამოხატვის მხრივ. ეს „შუალედურობა“ კი ვლინდება იმაში, რომ, განსხვავებით სხვა ენებისგან, რომლებიც, თავის მხრივ, ორ ჯგუფად იყოფა თავაზიანობის გრამატიკული კატეგორიების არსებობა - არარსებობის მიხედვით, ქართულ ენას მოეპოვება ზემოთ ხსენებული ორივე ჯგუფის მახასიათებლები – თავაზიანობა გამოიხატება როგორც გრამატიკული კატეგორიების, ასევე T/V ნაცვალსახელების საშუალებით. სტატიაში მოცემულია სოციოლინგვისტური წესები, სადაც ავტორი აჯამებს თავაზიანობის გამოხატვის კანონზომიერებას ქართულ ენაში.

წესები კი შემდეგში მდგომარეობს:

1. თუ პრედიკატივი მხოლოდობით რიცხვშია და ზმნას დართული აქვს მარკერი „თ“, მოცემული ფრაზა თავაზიანობას გამოხატავს („თქვენ კარგი ადამიანი ხართ“);
2. ქართულ ენაში მოიპოვება ზმნების გარკვეული ჯგუფი, რომლებიც თავაზიანობის შინაარსის გამომხატველი ფორმებია ლექსიკური თვალსაზრისით და მათი პოვნის მიზანშეწონიერება, „თ“

მარკერთან ერთად თავაზიანობის ერთ - ერთი ყველაზე მაღალი ხარისხით გამოხატულების გრამატიკული საშუალებაა („შემობრძანდით“);

3. მარკერი „თ“ ქართულ ენაში თანდათან უფრო ვრცელ სინტაქსურ არეალში იჩენს თავს, მაგალითად, არაზმნურ გამოთქმებში („კარგით“) (შდრ.: რუს. да-с (<сударь!)) [კიკვიძე, 2000: 73-81].

უფრო ადრე დაიბეჭდა მისივე სტატიები: „გრამატიკული ევფემიზმის გამოყოფის საკითხისათვის“ (1993), „ჩვენ ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობა“ (1994), „ტრანს - სემანტიზაცია და ნაცვალსახელური ტრანს - სემანტემები სხვადასხვა სისტემის ენებში“ (1995).

მიმართვის ფორმების თემაზე ერთ - ერთ ყველაზე ვრცელ კვლევას წარმოადგენს შუქია აფრიდონიძის სადისერტაციო ნაშრომი „მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში“ [აფრიდონიძე, 2003], რომელიც წინამდებარე ნაშრომის ქართული ენის საკვლევი მასალისთვის თეორიული ჩარჩოს ერთ - ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი გახდა. აქ ავტორს მოცემული აქვს ქართულ ენაში არსებული მიმართვის ფორმების სტრუქტურულ - სემანტიკური კლასიფიკაცია. მისი ცდა, ახლებურად გაიაზროს მიმართვა ახალ ქართულში, ეფუძნება მიმართვის ფორმების სხვაგვარ, კერძოდ, მათ ფუნქციურ ინტერპრეტაციას. ნაშრომის ერთ - ერთ ნაწილს წარმოადგენს ნათესავთა აღმნიშვნელი აპელატივების დახასიათება, რომელსაც მივყავართ მეტად საინტერესო შედეგებამდე (მაგალითად, უფროსი თაობის აღმნიშვნელი „მშობელთა ჯგუფის“ აპელატივები მორფოლოგიურად ემიჯნება სხვა დანარჩენ ჯგუფებს) [იქვე: 14].

აღსანიშნავია რუსუდან ზექალაშვილის ნაშრომი „ქართული დიალოგური მეტყველება (ძირითადი ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური მახასიათებლები)“, რომელშიც შესწავლილია ქართული დიალოგური მეტყველების ენობრივი და არაენობრივი მახასიათებლები; განხილულია: მიმართვათა ფუნქციები სამეტყველო რეგისტრის შექმნაში ქართულ დიალოგებში; შენ/თქვენ მიმართვები; ვოკატიური მიმართვები თანამედროვე ქართულ დიალოგებში [ზექალაშვილი, 2012].

აი, არასრული ჩამონათვალი იმ ნაშრომებისა, რომლებიც ეძღვნება მიმართვის ფორმათა სტრუქტურის, სემანტიკისა და ფუნქციონირების საკითხებს ქართულში.

ვფიქრობთ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი შრომებითანაც კარგად ჩანს და გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის იმაზე, თუ რაოდენ დიდი ყურადღება ეთმობა მიმართვის პრობლემატიკის შესწავლას ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.

2.2. მიმართვის სახელური ფორმები ქართულში

მიმართვის ფორმები ქართულში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ის ლექსემები და ფრაზებია, რომლებიც სიტყვიერი კომუნიკაციის (ვერბალური ურთიერთობის) პროცესში მიმართვისას გამოიყენება და აღნიშნავს თანამოუბარს ან საგანს, რომლისკენაცაა მიმართული საკომუნიკაციო აქტი. ასეთებად ქართულში გამოიყენებულია: არსებითი სახელები, ნაცვალსახელები და ზმნები.

2.2.1. არსებითი სახელები მიმართვად

ქართული ენის მიმართვის ფორმათა სისტემაში დიდი ადგილი უკავია სახელური მიმართვის ფორმებს. ასეთი ფორმები ნაირგვარია და, შესაბამისად, გამოიყოფა სახელურ ფორმათა მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ჯგუფები, რომლებიც გამოიყენებულია მიმართვებად.

მიმართვის სახელურ ფორმებად ქართულში გვაქვს: საკუთარი და საზოგადო, სულიერთა და უსულოთა, ვინ ჯგუფისა და რა ჯგუფის, კონკრეტული და აბსტრაქტული, ხელობა - პროფესიის, სქესის, ასაკის, წოდება - ტიტულის, ნათესაური კავშირების, პიროვნული ურთიერთობის აღმნიშვნელი არსებითი სახელები.

სახელურ მიმართვათა ჯგუფში, როგორც ეს მიმართვის გრამატიკული დახასიათებისას იქნა აღნიშნული (იხ. თავი I), ერთიანდება აგრეთვე წოდებითში დასმული არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები, მიმღეობები, იშვიათად – ნაცვალსახელები და რიცხვითი სახელები.

მიმართვის სახელურ ფორმათაგან აღსანიშნავია ნათესაური ურთიერთობის, კავშირების გამომხატველი ლექსემები, რომლებიც ყველაზე ხშირად გამოიყენება საოჯახო დისკურსში და ცალკე ჯგუფს ქმნის მიმართვის ფორმათა სისტემაში.

ქართულში სახელები, ისევე როგორც ყველა ენაში, განეკუთვნებიან მიმართვის ნომინალურ რეპერტუარს და განირჩევიან ფუნქციის მიხედვით. ეს ფუნქციები კი ნაირგვარია: ვოკატიური, ექსპრესიულ - ემოციური, სოციალურ - მარეგულირებელი, საკომუნიკაციო - პრაგმატული, რომელთა რეალიზებაც რიგი თავისებურებებით შეიძლება ხასიათდებოდეს.

სწორედ ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ქართულში სახელური მიმართვის ფორმებს ცალკეული ჯგუფების მიხედვით.

2.2.1.1. საკუთარი სახელები მიმართვად

მიმართვის ფორმებად ქართულში, ისევე როგორც ყველა ენაში, გამოყენებულია საკუთარი სახელები: ადამიანთა სახელები (ზურაბი, ნინო, დარეჯანი...) და გვარები (ბარათაშვილი, ჭავჭავაძე, დადიანი...), მეტსახელები, გეოგრაფიული სახელები (თბილისი, ქუთაისი, ბორჯომი, მტკვარი, რიონი...).

ადამიანთა საკუთარი სახელები ნებისმიერი ენის, მათ შორის ქართული ენის, ლექსიკის უძველესი ფონდის კუთვნილებაა, რომლებიც სხვადასხვა წარმოშობისა არიან: ზოგი მათგანი ცხოველების სახელებისაგან მომდინარეობს (მაგალითად, **ძაღლიკა** < ძაღლი, **მგელიკა** < მგელი, **ირემა** < ირემი...), ზოგიც - ფრინველთა, თევზთა სახელებისაგან

(მაგალითად, **მერცხალა** < მერცხალი, **ქორა** < ქორი, **შევარდენა** < შევარდენი... **თევზა** < თევზი, **კალმახა** < კალმახი...).

ადამიანის საკუთარ სახელთა ნაწილი წარმომდგარია: საგნის სახელებისაგან (**ნამგალა** < ნამგალი, **ბროლა** < ბროლი, **კაჟა** < კაჟი...), ადამიანის სხეულის ნაწილებისაგან (**ხელა** < ხელი, **თვალა** < თვალი...), ადამიანის აღმნიშვნელი სახელებისაგან (**კაცა**, **კაცია** < კაცი, **ქალა** < ქალი, **ვაჟა**, **ვაჟიკა** < ვაჟი...), ნიშან - თვისების აღმნიშვნელი სახელებისაგან (**პატა**, **პაატა** < პატარა, **ჭრელა** < ჭრელი, **ფიცხელა** < ფიცხი...), მოქმედების სახელებისაგან (**ჩენა** < საჩინო, **ცხოვრება**, **ნანობა**, **მშვიდობა** და მისთ. [ღლონტი, 1971: 134-135].

საქართველოში ავთანდილ სილაგაძისა და ანზორ თოთლაძის სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, ყველაზე გავრცელებული სახელებია: **გიორგი**, **დავითი**, **ნინო**, **თამარი**, **სალომე**. შეინიშნება მიდრეკილება ისტორიული და ბიბლიური სახელების დარქმევისა: **ერეკლე**, **ირაკლი**, **ცოტნე**, **ლუკა**, **ლაშა**, **საბა**, **სულხანი**, **მარიამი** და სხვა [სილაგაძე, თოთაძე, 1977].

მიმართვის ფორმათა სისტემაში ადამიანთა საკუთარ სახელებს საგრძნობი ადგილი უკავია და მიმართვის ყველაზე გავრცელებული ფორმებია.

ქართულ სინამდვილეში საზოგადოებრივ ურთიერთობაში ინდივიდებს შორის სიახლოვე სწორედ ადამიანის საკუთარ სახელთა გამოყენებით ვლინდება.

ცნობილია, რომ ქართულში ადამიანთა საკუთარ სახელებს არ აქვთ მრავლობითი რიცხვი (არ ვამბობთ: **ლევანები**, **ზურაბები**, **მერაბები**, **ნინოები**, **თამარები**, **მარიამები**...), მაგრამ თუ რაიმე მოვლენის განზოგადების მნიშვნელობითაა გამოყენებული, მაშინ მრავლობითის ფორმითაც იხმარება და, რა თქმა უნდა, მიმართვის ფორმადაც გვხვდება. მაგალითად, ფრაზა: „გაიღვიძეთ, **ლუარსაბებო!**“ – მიმართვაა ლუარსაბ თათქარიძის მსგავსი ზარმაცი, უქნარა, ძილის მოყვარული ადამიანებისადმი.

ადამიანთა საკუთარი სახელების მიმართვის ფორმებად გამოყენებისას გასათვალისწინებელია ის ვითარება, რომ ხშირად ერთ პიროვნებას ორი სახელი აქვს: ერთია სახელი, რომლითაც მას მხოლოდ ვიწრო წრეში ოჯახის წევრები, ახლო მეგობრებ

- ნაცნობები და ნათესავები მიმართავენ, ხოლო მეორეა ის სახელი, რომლითაც პიროვნებას ოფიციალურად იცნობენ და ამ სახელითვე მიმართავენ ხოლმე. მაგალითად, „ჩიორა - თამრიკო“, „ბაბილინა - ბაბულია“, „სუხი - ლეილა“ და სხვა. ამიტომ მსგავსი სახელების გამოყენების არეალი შეზღუდულია – ერთის შეცვლა მეორეთი გარკვეულ უხერხულობას იწვევს [რუხაძე, 2002: 218].

მიმართვის ფორმებად ქართულში გვაქვს შესაბამისი აფიქსებით (-ა, -აკ/-აკო, -ია, -იკ/-იკო, -ილო, -უნა, -უნია, -იკელა... სუფიქსებით) ნაწარმოები ადამიანთა სახელების კნინობით - ალერსობითი ფორმები, რომლებიც განსაკუთრებული ფამილარული ურთიერთობების გამოსახატავად გამოიყენება:

იოსები > სოსო, სოსიკო, სოსუკა, სოსია, სოსოია...

ილია > ილო, ილიკო, ილუშა, ილა...

დავითი > დათო, დათა, დათუნა, დათუნია, დათიკო, დათკა, დათია, დათუჩა, დათუჩია...

თამარი > თამუნა, თამუნია, თამთა, თათა....

სალომე > სალო, სალუკა, საკო...

მარიამი > მაკა, მაკუნა, მაკუნია... და სხვა.

კნინობით ფორმებთან დაკავშირებით აკ. შანიძე აღნიშნავდა, რომ კნინობითი ფორმა შეიძლება გამოვიყენოთ, ერთი მხრივ, ალერსის გამოსახატავად (ალერსობითი სახელი) და, მეორე მხრივ, დამცირების მიზნით (დამცირებითი სახელი) [შანიძე, 1980: 120].

ქართულში ადამიანის კნინობით - ალერსობით საკუთარ სახელთა ერთი ნაწილი დადებითი ემოციების აღმძვრელია (მაგალითად, ზურაბ > ზურა, ზუკა, ზურიკო, ზურიკელა; ლევან > ლევიკო, ლევანიკო, ლეუშა; ნინო > ნინიკო...), ზოგსაც დამცირებითი, უარყოფითი ან აშკარად დიალექტური ელფერი დაჰკრავს (მაგალითად, ავთოია, ლევანია, ნინოია...) [ზექალაშვილი, 2012:186].

ქართულ სინამდვილეში მიმართვის ფორმებად დასტურდება რუსულიდან ნასესხები: -კა, -იკ(ა), -ჩიკ, -ჩო, -უსია, -ულია, -შკა(ი) სუფიქსებით ნაწარმოები ადამიანთა საკუთარი

სახელები: ნანკა, ირინკა, მიშკა, დათკა, ლენკა, ლევანჩიკ, მანჩო, ლევანჩო, თამუსია, ტატულია, ქეთუშკი... [იქვე: 186].

ხშირია შემთხვევები, როცა ადამიანთა საკუთარი სახელები გამოიყენება შემოკლებული ფორმებით: **ნათი** (< ნათია, ნათელა), **სალო** (< სალომე), **მერა** (< მერაბი), **ქეთა** (< ქეთევანი), **ზურა** (< ზურაბი) და მისთ.

ასეთი ფორმებიც, ჩვეულებრივ, არაოფიციალურ სიტუაციებსა და ახლობლებთან ურთიერთობისას იხმარება ინდივიდებს შორის განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობების ხაზგასასმელად.

მიმართვის ფორმებად ქართულში გამოიყენება ადამიანთა მეტსახელები (თიკუნები, ფსევდონიმები), რომლებიც შერქმეულია ადამიანის პირადი თვისებების, მისწრაფებების, საქმიანობის, ფიზიკური გარეგნობის მიხედვით [ღლონტი, 1971:152]. მაგალითად, გაგვიგონია ასეთი მეტსახელი „ცხვირა“ („ცხვირა მოდის“), რომელიც დარქმეულია იმის გამო, რომ ადამიანს დიდი ცხვირი აქვს. ისინი, როგორც წესი, ფამილარული ურთიერთობის ამსახველებია.

ადამიანთა საკუთარი სახელები ქართულში მიმართვის თავისუფალი, ე.ი. ისეთი ფორმებია, რომლებიც მხოლოდ ერთი მნიშვნელობით გამოიყენება და მიმართვის თავისუფალ ფორმათა სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ.

აღსანიშნავია, რომ მიმართვისას ადამიანთა სახელით მოხსენიება მოსაუბრის ასაკზე, სოციალურ სტატუსსა და მოსაუბრეებს შორის არსებულ დისტანციაზე არის დამოკიდებული. თუ ყველა ეს პირობა არ იქნა გათვალისწინებული, მაშინ მივიღებთ მიმართვის არასწორ ფორმებს.

მიმართვის ფორმებად ქართულში გვაქვს ადამიანთა გვარები, რომელთა დიდი ნაწილი საკუთარი სახელებისაგან არის ნაწარმოები [ღლონტი, 1971:166]:

არსენა > არსენიძე,

კახა > კახაძე, **ვაჩე** > ვაჩეიშვილი,

გიგა > გიგაური,

დავითი > დავითიანი,

რატი > რატია და სხვა.

ადამიანთა საკუთარი სახელებისაგან განსხვავებით, გვარები მიმართვისას ორსავე რიცხვშია წარმოდგენილი:

(1) წერეთელი > წერეთელო - წერეთლებო;

(2) მაჩაბელი > მაჩაბელო - მაჩაბლებო;

(3) გასვიანი > გასვიანო - გასვიანებო

(4) ჭავჭავაძე > ჭავჭავაძე - ჭავჭავაძეებო

(5) რატია > რატია - რატიებო და სხვა.

გვარებით მიმართვის ფორმები ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში, ყოველდღიურ ცხოვრებაში თითქმის არ გვხვდება, რადგან ოფიციალური მიმართვის იერს იძენს, რაც უჩვეულოა, არაბუნებრივია ყოველდღიური - ყოფითი მეტყველებისათვის.

გვარებით მიმართვის ფორმები ძირითადად გამოიყენება სკოლებში მოსწავლეების, სამხედრო სამსახურში მყოფ პირთა მიმართ და სხვა გარკვეულ ოფიციალურ სიტუაციებში:

(1) ბარათაშვილო, წიგნი ამოიღე.

(2) წერეთელო, ნაბიჯით იარ.

(3) მაჩაბელო, გამოდი მწყობრიდან.

უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს ზეპირ მეტყველებაში მიმართვებად საკუთარ სახელებსა და გვარებთან უფრო გამოყენებულია სახელობითი, ვიდრე წოდებითი (ზურაბი, მომიტანე რვეული; ბარათაშვილი, გამოდი დაფასთან და სხვ.), მაგრამ ასეთი ფორმები სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით უკუსაგდება, რადგან თანხმომავანუძიანი ადამიანთა სახელები წოდებითში ფუძის სახით უნდა იყოს წარმოდგენილი (გურამ, ლევან, ბეჟან...), ხოლო გვარები წოდებითი ბრუნვის ნიშნით უნდა გაფორმდეს (ბარათაშვილო, მაჩაბელო, წერეთელო...).

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ქართულისათვის მიუღებელია სახელ - მამისსახელებითი მიმართვა, თუმცა ზოგჯერ დღესაც დასტურდება მხოლოდ მამის

სახელით მიმართვა (სახელის გარეშე) სოციალურად უფრო მაღალ საფეხურზე მდგომი ადამიანებისადმი, რომლებიც არიან, მაგალითად, დირექტორები, მაღაზიების მეპატრონეები, მეწარმეები და სხვა. მათ მიმართავენ ასეთი ფორმით: „ზურაბიჩ“, „პლატონიჩ“, „ივანიჩ“... [ზექალაშვილი, 2012: 171], რაც ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას.

საკუთარი სახელებიდან მიმართვად ქართულში გამოიყენება გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც ძირითადად პოეზიაში გვხვდება.

მაგალითები:

(1) „მარად და ყველგან, **საქართველოვ**, მე ვარ შენთანა!

(ილ. ჭავჭავაძე, „აჩრდილი“)

(2) „**თბილისო**, ჩემო **თბილისო**

მითხარი, როგორ არ გაქო“

(ი. გრიშაშვილი, „ჩემო თბილისო“)

(3) „**დაწმენდილო არაგვო**,

ამღვრეულო **მტკვარო**;

ალაზანო, შენი ხმა

ჭალას ძლივს რომ ესმის“

(ი. ნონეშვილი, „დედაო, საქართველოვ“).

ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში მიმართვებად გეოგრაფიული სახელები იშვიათად გამოიყენება.

2.2.1.2. საზოგადო სახელები მიმართვად

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ქართულში, სხვა ენათა მსგავსად, საკუთარ სახელთა გვერდით მიმართვის ფორმით იხმარება არაერთი საზოგადო სახელიც, ჩვეულებრივ, ადამიანის აღმნიშვნელი აპელატივები [აფრიდონიძე, 1990:94].

არსებითი სახელის სემანტიკური ჯგუფებიდან, როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, მიმართვად გამოიყენება სულიერთა და უსულოთა, ვინ ჯგუფისა და რა ჯგუფის,

კონკრეტულ საგანთა გამომხატველი საზოგადო სახელები, ე.ი. არსებითი სახელები, რომლებიც მრავალ ერთნაირ საგანს აღნიშნავენ.

პირველებს განეკუთვნება ისეთი სულიერი, ვინ ჯგუფის, კონკრეტული საზოგადო არსებითი სახელები, როგორებიცაა: „ადამიანი“, „მტერი“, „პოეტი“, „სტუდენტი“, „ლექტორი“ და სხვა.

მაგალითები:

(1) „რას გიშავენ, **ადამიანო**, რას?“

(ვაჟა ფშაველა, „შვლის ნუკრის ნაამბობი“).

(2) „თითონაც მთელი საქართველო ერთი ციხეა,

დაგილეწია, **მტერო**, მაგრამ ვერ აგიღია“

(შ. ნიშნიანძე, „ციხე-ტაძართა საგალობელი“).

(3) „**პოეტო**, ბასრი კალამი ხმალივით დაატრიალე!“

(გ. ტაბიძე, „ახალი მეკვლე“).

უსულო, რა ჯგუფის, კონკრეტულ საგანთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები ძირითადად მიმართვად გამოყენებულია მხატვრულ ლიტერატურაში:

(1) „გენაცვალე, **ტყეო**, შენ ბევრს მშველი“

(ვაჟა ფშაველა, „შვლის ნუკრის ნაამბობი“)

(2) „თქვენ, **ხეებო**, თქვენ მაინც

ჩააგონეთ ნამდვილად...“

(მ. გელოვანი, „ხსოვნა ხეებს“).

(3) „**ქარო**, შე ქარო, შარიანო

წადი, გაიარე მუხრან-ველი“

(მ. გელოვანი, „შავლეგო“ (ბალადა).

ქართულში მიმართვებად გვხვდება ასეთი სახელური ფორმები: „ყმაწვილო“, „გოგო“, „გოგონა(ვ)“ (ალერსობითი ფორმით), „ახალგაზრდა(ვ)“:

(1) „-მოითმინეთ, მოითმინეთ, **ყმაწვილებო!**- მიაძახეს აქეთ-იქიდან“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(2) „მოქალაქე, ფრთხილად იყავი!“

(3) „ახალგაზრდავ, წყალი მომაწოდე!“

(4) „საით მიიჩქარი, გოგონა!“

დასახელებული მიმართვის ფორმები ფართოდ გამოიყენება ყოველდღიურ - ყოფით მეტყველებაში. ისინი დისტანციური ურთიერთობის გამომხატველი მიმართვის ფორმებია იმ თვალსაზრისით, რომ ახლო ურთიერთობას კი არ გამოხატავენ, არამედ შორეულს, რადგან ახლობლობის ხარისხი დაბალია. იგულისხმება ის, რომ ზემოთ აღნიშნული მიმართვის ფორმებით ვეკონტაქტებით ჩვენთვის სავსებით უცნობ, უცხო ადამიანებს, მაგრამ მივიპყრობთ ხოლმე მათ ყურადღებას, ე.ი. ვამყარებთ კონტაქტს მიმართვის ადრესატთან.

2.2.1.3. ხელობა - პროფესიის, წოდება - ტიტულის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვად

ქართული ენის ლექსიკურ მარაგში მოიპოვება ლექსემები, რომლებიც ადამიანთა საქმიანობის აღმნიშვნელებია. მათ მოსაქმეობა - ხელობის (ხელობა -პროფესიის) სახელებს უწოდებენ.

ქართულში პროფესიათა აღმნიშვნელი სახელები იწარმოება: მე-ე, მე-ურ//ულ პრეფიქს - სუფიქსების მეშვეობით.

„მე-ე“ პრეფიქს - სუფიქსითაა ნაწარმოებია: მანქანა > მე-მანქან-ე, ცხვარი > მე-ცხვარ-ე, თევზი > მე-თევზ-ე ...

„მე-ურ//ულ“ პრეფიქს - სუფიქსით ნაწარმოები სახელებია: ბარგი > მე-ბარგ-ულ-ი, თავი > მე-თავ(ვ)-ურ-ი, ადე > მე-ბად-ურ-ი...

წოდებითში დასმული ამგვარად ნაწარმოები მოსაქმეობა - ხელობის აღმნიშვნელი სახელები გვაქვს მიმართვის ფორმებად:

(1) „მესაფლავე, შენ ამბობ, რომ ქვეყანაზე ვინც კი კვდება,
იმ წუთშივე მისი ჩრდილი ყველა ჩვენგანს ავიწყდება?“
(გ. ტაბიძე, „მესაფლავე“).

(2) „წინ მეეტლევ!
ეგ ცხენები გააქანე, გააქანე!“
გ.ტაბიძე, „გურიის მთებს“).

(3) -„მედუქნევ,- დაუძახა გარედან ბიჭმა“
(ილ. ჭავჭავაძე, „გლახის ნაამბობი“).

(4) „მეცხვარევ, ფარას გაუფრთხილდი!“

(5) „მეზარგულო, ბარგი გადამატანინე“ და სხვა.

ქართულში დასტურდება სხვადასხვა პროფესიის წარმომადგენელთა აღმნიშვნელი
სიტყვები, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მიმართვის ფორმებად გამოიყენება. ასეთებია,
მაგალითად, „ექიმი“, „მასწავლებელი“, „ინჟინერი“ და სხვ.:

(1) „როდის გამომიძახებ, მასწავლებელო?“

(2) „მიშველე, ექიმო!“

(3) „ბარაქალა შენს მარჯვენას, ინჟინერო!“

პროფესიის აღმნიშვნელ სიტყვებს მიმართვისას შეიძლება წინ უძღოდეს პიროვნების
საკუთარი სახელი:

(1) „ნანა მასწავლებელო, დღეს ხუთიანი მივიღე.“

(2) „ნუნუ ექიმო, თქვენმა წამლებმა მომარჩინა.“

უნდა აღინიშნოს, რომ მიმართვის ფორმები „ბატონო“ და „ქალბატონო“ წოდების
სახელებთან (მაგ.: „ბატონო მასწავლებელო“, „ქალბატონო ექიმო“) თითქმის არ გვხვდება.

რაც შეეხება ტიტულებსა და წოდების აღმნიშვნელ ლექსემებს, როგორც აღინიშნა (იხ.
თავი I), ისინი პიროვნების მოღვაწეობის შედეგად მინიჭებული ან მემკვიდრეობით
მიღებული წოდებებია. პირველებს განეკუთვნება: „დოქტორი“, „პროფესორი“,
„აკადემიკოსი“... მეორეს - „ლორდი“, „ბარონი“, „გრაფი“...

ქართულ მეტყველებაში მიმართვის ფორმებად ორივე რიგის ტიტულებისა და წოდების აღმნიშვნელი ლექსემები დასტურდება, ოღონდ წოდების გამომხატველი ისეთი სიტყვები, როგორებიცაა: „აზნაური“, „თავადი“, „მეფე“, „დედოფალი“ და სხვა პასიურ ლექსიკას განეკუთვნება, არ იხმარება ყოველდღიურ - ყოფით მეტყველებაში და ძირითადად გვხვდება ისტორიული ჟანრის ნაწარომებებში. ამიტომ მათი გამოყენება მიმართვის ფორმებად შეზღუდულია.

2.2.1.4. სქესის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვად

ცნობილია, რომ ქართულში არ არის სქესის გრამატიკული კატეგორია. ამა თუ იმ სქესისადმი მიკუთვნებულობას განსაზღვრავს მამრისა და მდედრის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: „ძუ“, „ხვადი“, „კაცი“, „ქალი“, „გოგო“, „ბიჭი“ და სხვა.

სქესის აღმნიშვნელ მიმართვის ფორმებად ქართულში გამოიყენება სახელური ფორმები: „კაცო“, „ქალო“, „ბიჭო“, „გოგო“, „ბატონო“, „ქალბატონო“ და სხვა:

(1) „**ქალო**, მომიგონებდე,

გოგო, ცეცხლმოსაკიდო“

(მ. გელოვანი, ***).

(2) „- **ბიჭო**, ვინა ხარ? სახელს მაინც მეტყოდე“

(ილ. ჭავჭავაძე, „სარჩობელაზედ“).

(3) „მობრძანდით, **ქალბატონო**“

(4) „ყავა მიირთვით, **ბატონო**“

ზემოთ აღნიშნულ მიმართვის ისეთ ფორმებს, როგორებიცაა: „კაცო“, „ქალო“, „ბიჭო“, „გოგო“ უფრო ხშირად ნეგატიული, უხეში, დამცრობითი, აგდებულად მიმართვის ელფერი დაჰყრავს:

(1) „**ბიჭო**, წაიკითხე ეს წიგნი!“

(2) „**გოგო**, ფეხი გადმოადგი!“

(3) „ქალო, სადილი მოამზადე?“

(4) „კაცო, საით იყურები?“

მაგრამ „ბიჭო“ და „გოგო“ ალერსობით - მოფერებითი სემანტიკითაც გამოიყენება: ჩემო ბიჭუნა! ჩემო ბიჭუნა! ჩემო ბიჭუნია! ჩემო ბიჭუკელა!... ჩემო გოგონი! ჩემო გოგონავ! ჩემო გოგუნიავ!... ჩვენი დაკვირვებით, მრავლობით რიცხვში დასმულ ამ სახელებს საერთოდ არავითარი ნეგატიური ელფერი არ დაჰკრავს:

(1) „**ბიჭებო**, არაგვი მხრებზე გაგიდვიათ

და ნაბიჯ-ნაბიჯ თბილისისკენ მოგაქვთ“

(ი. ნონეშვილი, „არაგვი მხრებზე გაგიდვიათ“).

(2) „აბა, **ბიჭებო** და **გოგოებო**, წავიდეთ თეატრში.“

(3) „**გოგოებო**, დღეს მეგობარს უნდა შევხვდე.“

ასევე, ლექსებში: „ბატონო“ და „ქალბატონო“ ქართულში, ჩვეულებრივ, თავაზიანი მიმართვის ფორმებია, მაგრამ შეიძლება კონტექსტის გათვალისწინებით უარყოფითი სემანტიკითაც იქნეს გამოყენებული ირონიზაციის მიზნით:

(1) „მოხვედი, **ქალბატონო**?“

(2) „ადექი, **ვაჟბატონო**!“

(3) „**ვაჟბატონო**, იქნებ საქმეს მიხედო?“

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულისათვის მიუღებელია „ბატონოს“ ან „ქალბატონოს“ დასმა პიროვნების გვარის წინ. არ ვამბობთ: „ბატონო ბარათაშვილო“, „ბატონო მაჩაბელო“ ან „ქალბატონო წერეთელო.“ ისინი, როგორც აღინიშნა, სახელებთან იხმარება: ქალბატონო/ბატონო + სახელი: „ბატონო ზურაბ“, „ბატონო დავით“, „ქალბატონო ნინო“ და მისთ.

მრავლობით რიცხვში „ქალბატონო“ და „ბატონო ოფიციალურ სიტუაციებში (ოფიციალურ შეხვედრებზე საზოგადოებისადმი მიმართვისას, კონფერენციებზე, თათბირებზე სიტყვით გამოსვლისას...) იხმარება:

(1) „**ქალბატონებო** და **ბატონებო**, მოგესალმებით.“

(2) „მოხარული ვარ თქვენი ხილვით, ქალბატონებო და ბატონებო.“

(3) „ქალბატონებო და ბატონებო, დღევანდელ შეხვედრას გახსნილად ვაცხადებ.“

2.2.1.5. ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები და ოჯახის წევრებისთვის გამოყენებული მიმართვები

მიმართვის სახელურ ფორმებში შედის ნათესაური კავშირების, ურთიერთობის აღმნიშვნელი ლექსემები, რომლებიც საოჯახო დისკურსის განუყოფელი ნაწილია. ისინი ნებისმიერ ენაში გვხვდება და ამიტომ ლინგვისტურ უნივერსალიებს წარმოადგენენ.

ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ენის არქაულ ფენას განეკუთვნება და ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებია.

ნათესაური ურთიერთობის გამომხატველი ტერმინები მიმართვის თავისუფალ ფორმათა ჯგუფში ერთიანდებიან და ვოკატივის ფუნქცია აქვთ, ე. ი. გააჩნიათ -ო და -ვ დაბოლოება. ხმოვანფუძიანებთან წოდებითის ნიშანი ზეპირ მეტყველებაში უმეტესწილად არ გვხვდება, თუმცა ზოგიერთ მოსაუბრესთან შეიძლება დადასტურდეს.

ქართული მდიდარია ნათესაური ურთიერთობების აღმნიშვნელი სახელებით. მათი რაოდენობა ზოგიერთი მონაცემით 50-ზე მეტია [სოსელია, 1978: 111], მაგრამ ამჟამად შევხებით ნათესაური კავშირების აღმნიშვნელ იმ ტერმინებს, რომლებიც ყველაზე ხშირად გამოიყენება საოჯახო დისკურსში. ასეთებია: **დედა** (დედიკო, დედი, დე, დედილო... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები), **მამა** (მამიკო, მამი, მა, მამილო... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები), **შვილი** (შვილიკო... მოფერებით - ალერსობითი ფორმა), **და** (დაიკო, დაია, დაიკუნა... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები), **ძმა** (მამიკო, ძამა, ძამია... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები), **ბაბუა** (ბაბუ, ბაბუკელა, ბაბულია, ბაბუკონა... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები), **ბებია** (ბები, ბე, ბებიკო, ბებიკონა, ბებიკუნა... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები). ტერმინ „ბებიას“ პარალელურად ქართულში იხმარება სიტყვა „დიდედა“. ამასთან დაკავშირებით ფ. ბრაუნი აღნიშნავს, რომ მისი

დასავლელი ინფორმანტის განმარტებით, სიტყვა „დიდედა“ გამოიყენება „დედისა“ და „ბების“- მამის დედის აღსანიშნავად [Braun, 1988: 101], მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ტერმინ „ბებია“ და „დიდედა“ შორის ასეთი განსხვავება არ არის, რადგან „დიდედა“ იგივეა, რაც „ბებია.“ ეს აღნიშნულია კიდევ განმარტებით ლექსიკონში: „ბებია (ბებია) 1. დედის ან მამის დედა, - დიდედა“ [ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1. 2008: 982], **ბიძა** (ბიძა > ბიძი, ძია, ბიძიკო... მოფერებით - ალერსობითი ფორმები). ფორმებს „ბიძა“ და „ბიძია“ სულხან - საბა ორბელიანი განმარტავს შემდეგნაირად: „ბიძა“ – მამის ძმა, „ბიძია“ – დედის ძმა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამ ტერმინების ასეთი დიფერენციაცია არ არის მოცემული. „ბიძა“ განმარტებულია, როგორც „მამის ან დედის ძმა“, ხოლო „ბიძია“ მიჩნეულია „ბიძას“ მოფერებით ფორმად [იქვე: 1026-1027], **ბიძაშვილი**, **მამიდა**, **მამიდაშვილი**, **დეიდა**, **დეიდაშვილი**, **ბიცოლა** და სხვა.

ოჯახის წევრებისადმი მიმართვისას, ძირითადად, გამოიყენება მიმართვის სახელური ფორმების ორი ტიპი:

1. საკუთარი სახელი;
2. ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი.

თუ საკუთარი სახელი გამოიყენება უბრალოდ პიროვნებისადმი მიმართვისას, ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი ხაზს უსვამს განსხვავებას უფროს და მომავალ თაობებს შორის. ძნელია ითქვას და საყოველთაოდ დამტკიცებულად ჩაითვალოს, მათგან რომელია უფრო ფამილარული ფორმა – მიმართვა საკუთარი სახელით თუ ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინით.

ოჯახის წევრებისადმი მიმართვის ფორმები შეიძლება გაიყოს სამ ძირითად ჯგუფად:

1. პირველ ჯგუფში ერთიანდებიან: დედმამიშვილები, ბიძაშვილი - მამიდაშვილები და მშობლები.

დედმამიშვილებს მიმართავენ საკუთარი სახელით ან ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინით („ძმაო“, „და“):

- (1) „-რას შვებით, ძმაო, ხომ კარგად ხართ?“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“)

(2) „ეჰ, რა ვქნა, ძმაო, ვეღარ მივხედე...“

(იქვე)

(3) „- არა, ჩემო საყვარელო **დაო!** ნუ მიწყენ კი და ეგრე ადვილად გზაასაქცევი... არ არის გიორგის ამბავი“

(ილ. ჭავჭავაძე, „ოთარანთ ქვრივი“).

მიმართვები „ძმაო“ და „დაო“ გამოიყენება მაშინაც, როცა კომუნიკაციის მონაწილენი არ არიან სისხლისმთავარი ნათესავები. ამ შემთხვევაში გვაქვს ამ ტერმინთა ფიქციურ გამოყენებასთან.

ბიძაშვილ - მამიდაშვილებს, ჩვეულებრივ, მიმართავენ საკუთარი სახელით (საკუთარი სახელები მეტწილად შემოკლებული ფორმით გვხვდება), იშვიათად გამოიყენება ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები: „მამიდაშვილო“, „დეიდაშვილო“ ან „ბიძაშვილო“.

მშობლები შვილებს ან მათი საკუთარი სახელებით, ან შერქმეული, ან კიდევ მოფერებითი, საალერსო სიტყვებით მიმართავენ:

(1) „-ნუ ხარ ჯინიანი, **შვილო!** - შეუტია ბეკინამ“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“

(2) „-კარგი, კარგი, **შვილო!**- ეამა ბეკინას შვილის სიტყვები“

(იქვე).

(3) „- საყვარელო **შვილებო**, ნუ მიწყენთ, სალოცავად წავედი, ნუ მეძებთ...“

(ნ. ლოთქიფანიძე, „თავსაფრიანი დედაკაცი“).

შვილებმა მშობლებს შეიძლება მიმართონ როგორც ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინებით („დედა“, „მამა“), ასევე საკუთარი სახელებითაც და ეს მაშინ, თუ მშობლები ახალგაზრდები არიან, მაგრამ ამგვარი მიმართვა ნორმა არაა [ზექალაშვილი, 2012: 181], უპირატესად გამოიყენება „დედა“ და „მამა“ და ამ ტერმინთა მოფერებით - ალერსობითი ფორმები:

(1) „რა ამბავია, **დედა**, რა?- იკითხა ქალიშვილმა“

(დ. კლდიაშვილი, „ბაკულას ღორები“).

(2) „ვახშამს მოგიშადავ, დედიკო.“

(3) „დე, მშია.“

(4) „-მღუპავ, მამა-... დანას მიყრი გულში?“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(5) „ზოოპარკში წამიყვან, მამიკო?“

(6) „მა, როდის წავალთ სოფელში?“

ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა ამ ჯგუფში მიმართვა, ძირითადად, „შენობითია“ - შინაურულ - ფამილარულია.

2. მეორე ჯგუფში შეიძლება გავაერთიანოთ: ბებია-ბაბუები, დეიდები, მამიდები, ბიძიები და ა.შ.

ბიძას ოჯახის უმცროსმა წევრებმა შეიძლება მიმართონ ან მხოლოდ ტერმინით:

(1) „ბიძია, კინოში წამიყვანე“

(2) „ხილი მომიტანე, ბიძია.“

(3) „შენ, ბიძია, ნამდვილი ვაჟკაცი ხარ!“

ან ფორმულით: საკუთარი სახელი + ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი:

(1) „ვანო ბიძია, წიგნი მომიტანე?“

(2) „ზურაბ ბიძია, წავიდეთ ზოოპარკში.“

(3) „ნაყინს მიყიდი, მერაბ ბიძია?“

მამიდას – ან მხოლოდ ტერმინით:

(1) „- მამიდა, იმ ყმაწვილს დედინაცვლად უნდიხარ“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(2) „-აწი ხშირად გნახავ, მამიდაჩემო... უფრო ხშირად!“

(იქვე).

(3) „მამიდაჩემო, ეს ლეკურ-ხანჯალი შემინახე“

(იქვე).

ან : საკუთარი სახელი + ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი:

(4) „თამარა მამიდა, სახლის დალაგებაში მოგეხმარები.“

(5) „შენ, ნინო მამიდა, ლამაზი ქალი ხარ.“

(6) „ამალამ შენთან დარჩები, მართა მამიდა.“

დეიდას – საკუთარი სახელი + ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი:

(1) „**ნუნუ დეიდა**, დღეს რა ვაკეთოთ?“

(2) „მე მეძახი, **ნათელა დეიდა**?“

(3) „ჩვენ, **მარო დეიდა**, თეატრში მივდივართ.“

ბაბუას – „ბაბუა“, „ბაბუ“, „ბაბუკელა“ და ა.შ.

ოჯახის უფროსმა წევრებმა შეიძლება უმცროსებს მიმართონ ანალოგიური ფორმებით: „ბაბუა“, „მამიდა“ და ა.შ. (რომელთაც, როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, ინვერსიული ფორმები ეწოდება).

ამ ჯგუფში შემავალ ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელ ტერმინთა მიმართვის ფორმები, ძირითადად, „შენობითია“, თუმცა, განსაკუთრებული თავაზიანობის გამოსახატავად, შეიძლება, „თქვენობითიც“ იყოს გამოყენებული.

3. მესამე ჯგუფში უნდა გავაერთიანოთ: ძმისწულები, დისწულები... ამ ჯგუფშიც მიმართვის ფორმა, ძირითადად, „შენობითია“.

ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ფიქტიურადაც გამოვიყენება ოჯახის გარეთ. მაგალითად, მეზობელ ქალბატონს შეიძლება, მივმართოთ ფორმულით: საკუთარი სახელი + დეიდა (ნანული დეიდა...).

ფიქციურად იხმარება ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები უცნობების მიმართაც („ბიძია“, „დეიდა“, „ბაბუ“ და ა.შ.).

ქართულში ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებთან გვაქვს მიმართვის ფორმათა ინვერსია. ვგულისხმობთ იმ შემთხვევებს, როდესაც ოჯახის წევრების/ნათესავების მეტყველებაში უფროსი თაობის წარმომადგენელი უმცროსს მიმართავს არა ამ

უკანასკნელისათვის შესაბამისი ტერმინით (მაგალითად, საკუთარი სახელით), არამედ ტერმინით, რომელიც თავად უფროსს მიესადაგება.

ინვერსია შეიცავს იმ სემანტიკურ ნიშან-თვისებებს, რომლებიც მიესადაგება უფრო მთქმელს, ვიდრე ადრესატს.

მაგალითები:

დედა მიმართავს შვილს:

(1) დედა//დედიკო, ხელ-პირი დაიბანე.

მამა მიმართავს შვილს:

(2) მამა//მამიკო, ზოოპარკში წავიდეთ.

ბებია მიმართავს შვილიშვილს:

(3) „ბებია//ბებიკო, მოდი ჩემთან!“

ბაბუა მიმართავს შვილიშვილს:

(4) „სათევზაოდ წავიდეთ, ბაბუ.“

მიმართვის ფორმათა ინვერსიის ფენომენი შეიძლება ფიქციურ მიმართვაშიც შეგვხვდეს, როცა, მაგალითად, ასაკით უფროსი მამაკაცი ან ქალი ასე მიმართავს მისთვის ნაცნობ ან სრულიად უცნობ ბავშვს:

(1) „ბიბი, სალომე სადაა?- ჰკითხა მან ჯიმშერის პატარა ქალიშვილს.“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(2) „ბაბუ, ერთი ეს ხელჯოხი დამიჭირე“

(3) „ბიბიკო, წყალი მომაწოდე“

(4) „ბებო, ხელი შემაშველე“

იმავე ტერმინის გამოყენება შეუძლია თანამოუბარსაც, ე.ი. დიადის ორივე მოსაუბრე ახორცილებს ზუსტად ერთსა და იმავე ტერმინის გაცვლას.

შესაძლებელია, რომ ნათესაობის ტერმინების ფიქციური ინვერსია თანატოლებს შორისაც დაფიქსირდეს, როცა იძლევიან რჩევას ან ამჟღავნებენ გაღიზიანებას:

(1) „ბიბიკო, რას გეტყვი იცი?“

(2) „ყური მიგდე, ბიძიკო“

(3) „ბიძია, ერთი აქეთ გამოიხედე“ და მისთ.

ნათესაობის ტერმინთა ინვერსიულობა ისეთი ფენომენია, რომელიც წარმოაჩენს ენებს შორის არსებულ მსგავსება - სხვაობებს მიმართვის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისით.

ამ მხრივ, რა თქმა უნდა, საინტერესოა ქართული ენის მონაცემების შედარება თურქულთან.

2.2.1.6. პიროვნული ურთიერთობის აღმნიშვნელი სახელები

მიმართვად

გარკვეული პიროვნული ურთიერთობის აღსანიშნავად ქართულში გამოყენებულია სახელური ფორმები: „მეგობარო“, „ძმობილო“, „მეზობელო“, „კოლეგა“ და მისთ.

(1) „მეგობარო, დახმარების ხელი გამიწოდე“;

(2) „ძმობილო, ერთად გავუდგეთ გზას“;

(3) „კოლეგა, ჩვენი დისკუსია უნდა გაგრძელდეს.

(4) მეზობელო, კარი გამიღე.

(5) ქორწილში მესტუმრეთ, ნათესავებო.

ამგვარი მიმართვის ფორმები ყოველთვის არ შეესაბამება ადრესანტსა და ადრესატს შორის არსებულ ნამდვილ ურთიერთობას. იგულისხმება ის, რომ პიროვნული ურთიერთობის გამომხატველი მიმართვის ფორმები შეიძლება გამოიყენებოდეს როგორც ახლობელი, ასევე სავსებით უცნობი ადამიანების მიმართ. ამიტომ ეს ურთიერთობები მხოლოდ ფართო კონტექსტში ზუსტდება.

დღეს ქართულ მეტყველებაში მიმართვის ფორმად არა გვაქვს „ამხანაგო.“ არ ამბობენ: „ამხანაგო პოლიციელო“, „ამხანაგო პროფესორო“, „ამხანაგო გამყიდველო“.... ასევე თითქმის არ გამოიყენება ან ძალზე იშვიათად იხმარება მიმართვის ფორმად „მოქალაქე“.

ეს სიტყვები საბჭოთა ეპოქაში ფართოდ და რეგულარულად გამოიყენებოდა პიროვნული ურთიერთობის აღსანიშნავად და ამჟამად საბჭოთა გადმონაშთად აღიქმება.

2.2.1.7. არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები, მიმღეობები, რიცხვითი სახელები, ნაცვალსახელები მიმართვებად

მიმართვებად ქართულში, როგორც ეს ადრეც აღინიშნა (იხ. თავი I), დასტურდება არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები, მიმღეობები, იშვიათად, რიცხვითი სახელები და ნაცვალსახელები:

ა) მიმართვად გამოყენებულია ზედსართავი სახელები:

(1) ძვირფასო, სული მელევა თოვლით,
დღეები რბიან და მე ვბერდები?“

(გ. ტაბიძე, „თოვლი“).

(2) „მშვენიერო, შენ გეტრფი,
შენი მონა ერთგული“

(აკ.წერეთელი, „სატრფოს“).

(3) „ყავა მომიმზადე, საყვარელო.“

ბ) მიმართვად გამოყენებულია მიმღეობები:

(1) „ჩემო მკვლელო! ვიცი, ვიცი,
არ ხარ ისე მშვენიერი“

(ილ. ჭავჭავაძე, „ჩემო მკვლელო“).

(2) „ისმინე სწავლის მძებნელო“

(დ. გურამიშვილი, „სწავლა მოსწავლეთა“).

(3) „სათნოების მთესველო,

ტბეთის დიდო ტაძარო“

(დ. თედორაძე, „ტბეთის ტაძარს“).

გ) მიმართვად გამოყენებულია ნაცვალსახელები:

(1) „მე ჩემი ხელოვნება სიცოცხლეზე მეტად შემყვარებია, ჩემო...“

(კ. გამსახურდია, „დიდოსტატის მარჯვენა“).

(2) „გამარჯობა, ჩვენებურო!“

(3) „ჩემიანებო, მომყევით!“

დ) მიმართვად გამოყენებულია რიცხვითი სახელი, ისიც ძირითადად პოეტურ მეტყველებაში:

(1) „გესმის ერო?

გესმის ბერო?

ცხრაო ძმაო კოლაელო

თქვენ, **სამასო** არაგველო?

(ნ. დარბაისელი, „გამყიდველთა“).

აღნიშნული მიმართვის ფორმებიდან თავაზიანობის გამომხატველია და დღეს საკმაოდ გავრცელებულია გაარსებითებული ზედსართავები „ძვირფასო“ და „საყვარელო“, რომლებიც ინდივიდთა ახლო, ინტიმური ურთიერთობის გამომხატველებია.

2.2.1.8. აბსტრაქტული სახელები მიმართვად

აბსტრაქტული სახელები ქართულში განყენებულ საგნებს აღნიშნავს, ისეთებს, რომლებსაც ნივთის სახე არა აქვთ და შეუძლებელია მათი დანახვა, შეხება, გადაადგილება, მათზე ფიზიკური ზემოქმედება. ე.ი. აბსტრაქტულია ისეთი სახელები, რომლებიც რეალურად არსებულ საგნებს არ აღნიშნავენ.

ქართულ ენაში ბევრი აბსტრაქტული სახელი წარმოქმნილია „-ობა“, „-ება“ სუფიქსებითა და „სი-ე“, „სი-ო“ პრეფიქს-სუფიქსებით: „მეგობრობა“, „ერთგულება“, „რაინდობა“, „ვაჟკაცობა“, „სიკეთე“, „სიბრძნე“ და სხვა.

ქართულში აბსტრაქტული სახელებიც გამოიყენება მიმართვებად, მაგრამ იშვიათად გვხვდება ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში და უფრო პოეზიის ენისათვის არის დამახასიათებელი.

მაგალითები:

(1) „სიყვარულო, ძალსა შენსა ვინ არს რომე არ ჰმონებდეს“

(ალ. ჭავჭავაძე, „სიყვარულო, ძალსა შენსა“).

(2) „შენ, სიყვარულო,! ცისა და ქვეყნის,

კავშირო და თან შუამავალო“

(აკ.წერეთელი, „ქებათა ქება“).

(3) „უნდა დაგიტირო, სიყმაწვილევ-

სკოლავ, მეგობრობავ, გართობაო,

უნდა დაგიტირო სიჭაბუკევ-

სტუდენტობავ, საუკუნევ ბობოქარო“

(მ. ღანიშაშვილი (ილტოსპირელი), „წლები თოვს“ (ციკლიდან: ხმით ნატირლები).

მიმართვებად გამოყენებული აბსტრაქტული სახელები, როგორც მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, პოეტური ენისათვის არის ძირითადად დამახასიათებელი და გარკვეული ექსპრესიულ - ემოციონალური სფეროს კუთვნილებაა. ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში, როგორც ითქვა, ისინი იშვიათად გვხვდება.

2.3. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები ქართულში

მიმართვის ნაცვალსახელები წარმოადგენს იმ ნაცვალსახელებს, რომლებიც აღნიშნავს თანამოუბარს (ან თანამოუბრებს).

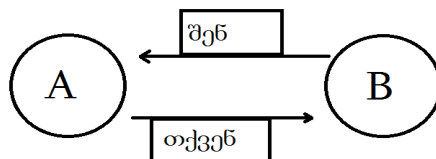
სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ნაცვალსახელთაგან ქართულში უფრო ხშირად მეორე პირის ნაცვალსახელია გამოყენებული [კვაჭაძე, 2010: 321] და გვაქვს მიმართვის ორი ნაცვალსახელი: მხოლოდობითი რიცხვის მეორე პირის ნაცვალსახელი **შენ** და მრავლობითი რიცხვის მეორე პირის ნაცვალსახელი **თქვენ**.

როგორც ნაშრომის პირველ თავში აღვნიშნეთ, **შენ** გამოიყენება მიმართვის შინაურულ (ფამილარულ) ფორმად და, შესაბამისად, აღინიშნება სიმბოლოთი **T**, ხოლო **თქვენ** მიმართვის თავაზიანი ფორმაა და გამოიხატება სიმბოლოთი **V**.

შდრ.:

- (1) **შენ** ჭკვიანი კაცი ხარ (T);
- (2) **თქვენ** ჭკვიანი კაცი ხართ/ბრძანდებით (V).

საქართველოში და, შესაბამისად, ქართულად საუბრისას, უმცროსი, ჩვეულებრივ, იცავს რა ასაკობრივ ცენზს, „თქვენ“ ნაცვალსახელით მიმართავს ასაკით უფროსს ან სოციალური სტატუსით მასზე უფრო მაღლა მდგომს. მაგალითად, სტუდენტი „თქვენობით“ მიმართავს პროფესორს, რაც სქემატურად ასე შეიძლება გამოისახოს:



ეს მოდელი ზუსტად ასახავს ქართულის ვითარებას, სადაც A არის სტუდენტი, ხოლო B – პროფესორი, მაგრამ ამ მხრივ ყველგან ერთგვარი ვითარება როდი გვაქვს. მაგალითად, შვედეთში და, შესაბამისად, შვედურ ენაზე საუბრისას სტუდენტი პროფესორს მიმართავს „შენ“ (du) ნაცვალსახელით. ეს კი მიუთითებს იმაზე, რომ შენ/თქვენ მიმართვის ფორმათა დისტრიბუცია სპეციფიკურია ცალკეულ ენებში.

თურქულ სინამდვილეში სოციალური სტატუსით მაღლა მდგომი პირი, მაგალითად, მმართველი, ხელქვეითს მიმართავს ნაცვალსახელით *sen* (შენ), ხოლო თავად მას მიმართავენ ფორმით *siz* (თქვენ). ამაზე უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ ნაშრომის მესამე თავში.

ამდენად, ქართულში გვაქვს **შენ/თქვენ** ნაცვალსახელების ოპოზიცია, რაც, შესაბამისად, ფამილარული და თავაზიანი მიმართვის გამომხატველებია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულში ნაცვალსახელით **შენ**, ჩვეულებრივ, მივმართავთ ერთ ინდივიდს, ხოლო ნაცვალსახელით **თქვენ** – ორ ან ორზე მეტ პირს. ამასთან, **თქვენ** ნაცვალსახელი ზემოთ მოყვანილ მაგალითში („**თქვენ** ჭკვიანი კაცი ხართ/ბრძანდებით“) ერთი პირის მიმართ არის ნახმარი. ამის შესახებ აკაკი შანიძე შენიშნავს: „მორიდებულ საუბარში **თქვენობით** მივმართავთ ხოლმე ერთ კაცსაც. როგორ უნდა შევხედოთ ამ შემთხვევაში „თქვენ“ სიტყვას? გამოხატავს ის ბევრს, თუ არა? რა თქმა უნდა, არა. ამ შემთხვევაში „თქვენ“ იგივეა, რაც „შენ“, მაგრამ მათ შორის იგივე განსხვავებაა, როგორიც „მოდის“-სა და „მობრძანდის“-ს შორის. ჩვეულებრივ „მოდის“ ითქმის, მაგრამ პატივისცემით მიმართვის დროს „მობრძანდის“-ს ამბობენ“ [შანიძე, 1980: 42].

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აკ. შანიძე ასკვნის, რომ „თქვენ“ სიტყვას ორი მნიშვნელობა აქვს:

1. აღნიშნავს ერთზე მეტს – ეს არის ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობა;
2. აღნიშნავს ერთს – ეს არის იმავე სიტყვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომელიც მას ზრდილობიან საუბარში აქვს მოპოვებული [იქვე: 42].

საინტერესოა ა. ლეონტიევის მოსაზრება, რომელიც ამბობს, რომ „...პირის ნაცვალსახელები გამოხატავენ არა მარტო ჩვენს „პირად“ შეხედულებას სამყაროზე, არა მარტო ჩვენს საკუთარ მიმართებას საუბრის სხვა წყაროებთან, არამედ ისინი კიდევ წარმოადგენენ ერთგვარ ციკქნა სარკეს, რომელშიც აისახება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემა“ [Леонтьев, 1963: 107]. საუბარია იმაზე, რომ პირის ნაცვალსახელებს, ჩვენს შემთხვევაში **შენ/თქვენ** ნაცვალსახელებს გარკვეული ფუნქციები

აქვთ და საზოგადოების წევრებს შორის არსებული სოციალური ურთიერთობის ამსახველებია.

თქვენ ნაცვალსახელის თავაზიანი ფორმით გამოყენების თაობაზე ისეთ შესიტყვებებში, როგორებიცაა: „თქვენო ღირსებავ“, „თქვენო უდიდებულესობავ“, „თქვენო აღმატებულება“, „თქვენო ბრწყინვალება“, რომლებიც ოფიციალური რეგისტრის კუთვნილებაა, არ. მარტიროსოვი თავის ნაშრომში „ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში“ წერს: „სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ მიმართვის თავაზიანი ფორმები ევროპულ ენებში შემოვიდა ლათინურის გავლენით, თვით ამ ენაში კი ნაცვალსახელთა განსაკუთრებული ხმარების წესი დამკვიდრდა რომის კეისრის მეშვეობით. ეს ჩვეულება შემდეგ და შემდეგ ფართოდ გავრცელდა ევროპის ხალხებში და ფეოდალური წყობილების დროს ამის ნიადაგზე შეიქმნა ისეთი ტიპის გამოთქმები, როგორებიცაა: თქვენო აღმატებულება, თქვენო კეთილშობილება, თქვენო უდიდებულესობა და სხვა“ [მარტიროსოვი, 1964: 66].

თავაზიანი „თქვენ“ ნაცვალსახელის შესახებ კ. ჯორჯანელი მიუთითებს, რომ მონარქები „თავის თავს მრავლობით რიცხვში იხსენიებდნენ და ვასალებსაც აიძულებდნენ, ასევე მრავლობით რიცხვში მიემართათ მათთვის“ [ჯორჯანელი, 1977: 88].

ქართულ სინამდვილეში ფრაზები: „თქვენო აღმატებულება“, „თქვენო უწმინდესობა“ მაღალი დიპლომატიური რანგისა და სასულიერო პირთა მიმართ გამოიყენება ნათქვამისათვის ოფიციალური ტონალობისა და მოწიწების გამოსახატავად.

მოსამართლეებისადმი მიმართვისას იხმარება მიმართვის ასეთი ფორმა: „თქვენო ღირსება.“

რაც შეეხება ქართული მიმართვის ფორმებს შორის საკმაოდ გავრცელებულ ერთ სპეციფიკურ კონსტრუქციას, რომელიც შეიცავს მეორე პირის **შენ** ან **თქვენ** ნაცვალსახელების თანხმომავნმოკვეცილ **შე** და **თქვე** ფორმებს, სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, ისინი მიმართვებში მსაზღვრელებადაა გამოყენებული და, როგორც წესი, წინ უძღვის საზღვრულის ფუნქციით აღჭურვილ ზედსართავს ან მიმღეობას. თითოეული მათგანი

წინადადებაში განსაზღვრებად გამოიყენება და ამგვარ კონსტრუქციებში საზღვრულის გარეშე წარმოდგენილი, ე.ი. გასუბსტანცივებულია. მაგალითად: **შე წყეულო! შე დალოცვილო! შე ოჯახეორო! შე მამაცხონებული და ა.შ.**

ცალკეულ შემთხვევებში **შე/თქვე** ფორმებს შეიძლება შეეხამოს არსებითი სახელებიც, ოღონდ ისეთი სემანტიკისა, რომელიც მათ ზედსართავებს უთანაბრებს. მაგალითისთვის ავიღოთ სიტყვა **ეშმაკი**. შესიტყვებებში: **შე ეშმაკო და შე ვერაგო**. „ეშმაკს“, ცხადია, „სატანის“ საგნობრივი მნიშვნელობა არა აქვს ისევე, როგორც „კუდიანს“ შემდეგ წინადადებაში: **„შე კუდიანო, ახლავე წადი და თხა გადააბი“** (ნ. დუმბაძე, „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“).

მრავლობითობის **თქვე** ფორმასთან შეხამებისას მომდევნო ზედსართავიც და მიმდებარე მრავლობითში ფორმდება და შეიძლება დაერთოს როგორც **-ებ** (უპირატესად), ასევე **-ნ** (**თქვე საწყლებო! თქვე დალოცვილო!**). უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავს მრავლობითიან კონსტრუქციას ვერ ქმნის თავაზიანობის ფორმები, „თქვენობით“ მიმართვით რომ ხასიათდებიან (არ შეიძლება **თქვე საწყალო/დალოცვილო** და სხვ.). ეს ნეგატიური ნიშანი, უფრო სწორად, ეს აკრძალვა ხაზს უსვამს ამგვარი კონსტრუქციების სემანტიკურ-სტილისტურ თავისებურებას, რომელიც მათ ფამილარულ ხასიათს გულისხმობს. ფამილარობა კი თავაზიანობას შინაგანად ეწინააღმდეგება და პირუკუ: თავაზიანობა ვერ ეწყობა ფამილარობას [აფრიდონიძე, 2000: 14].

შე/თქვე ნაცვალსახელებიანი კონსტრუქციების თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა ნეგატიურ ეპითეტს წარმოადგენს. იქაც კი, სადაც ამ ფორმებთან სრული ნეიტრალურობით გამორჩეული სიტყვებია შეხამებული, კონტექსტი მაინც აშკარად უარყოფითი ემოციების გამომხატველი ელფერის მქონეა (მაგ.: **შე ქალო! შე კაცო! შე კაი კაცო/ქალო!**) [იქვე]:

- (1) „რა მოხდა, **შე ქალო**.“
 - (2) „რა დაგემართა, **შე კაი კაცო!**“, რამ გ აგაგიჟა?“
 - (3) „**შე კაცო**, სახლი ვერ დაალაგე!“
 - (4) „-კაი, კაი, **შე ქალო!**.. რატომ იცით ქალებმა გათხოვებაზე ამისთანა ამბები...“
- (დ. კლდიაშვილი, „ქამუშაძის გაჭირვება“).

აშკარად უარყოფითი, ნეგატიური ტონალობის შემცველია **შე/თქვე** მიმართვის ფორმები შემდეგ მაგალითებში:

(1) „**ისწავლე, შე სასიკვდილე**, თორემ უსწავლელი დარჩები:

(ნ. დუმბაძე, „მე, ბებია, ილკო და ილარიონი“).

(2) „**თქვე** გასაწყვეტლებო, რომ ამოგვადეს...“

(დ. კლდიაშვილი, „ბაკულას ღორები“).

(3) „**არ გაგიგონ, შე უბედურო**, თვარა წამწარებას იტყვი შენ!“

(იქვე).

(4) „-სუ, შე უხეირო, სუ... სხვა რამეზე იმასხრე.“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“)

(5) „... იქით, იქით, **შე წყეულო**“

(იქვე).

ქართულში ზრდილობიან, მორიდებულ საუბარში გამოსაყენებელი ენობრივი კომპონენტის ფუნქცია აქვს შემენილი ნაცვალსახელს **თავად** [შალვაშვილი, 1988: 325-326], რომელიც, როგორც აღინიშნა, დიაქრონიულად (ისტორიულად) არ მიეკუთვნება ტიპურ ნაცვალსახელებს, პრონომინალიზაციის შედეგია და გამოიყენება თავაზიანი მიმართვის დროს. ამიტომაც იგი შეიძლება ჩაითვალოს ნაცვალსახელურ ტრანს - სემანტემად. ამის თქმის უფლებას იძლევა ნაცვალსახელთა ჩამოყალიბების სტადიები:

1. ნაცვალსახელები მომდინარეობენ კონკრეტული (ფიქსირებული) ლექსიკური მნიშვნელობის სიტყვებიდან;

2. თავიდან ჩამოყალიბდა ჩვენებითი, პირისა და კითხვითი ნაცვალსახელები, ხოლო შემდეგ – უკუქცევითი, კუთვნილებითი და ა.შ.;

3. ამის შემდეგ ენაში ჩნდება სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები:

თავი (არსებითი სახელი)

↓

თავი (პირის ნაცვალსახელი)

↓

თავად (განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი)

↓

თავად (სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელი) [კიკვიძე, 1999: 35-36].

თავად ნაცვალსახელი ისევე როგორც „თქვენ“, თავაზიანი მიმართვის ფორმაა, როდესაც ასე მივმართავთ თანამოსაუბრეს:

(1) „-როგორ ხართ?

-კარგად, თავად როგორ ბრძანდებით?“

(2) „თავად როგორ გიკითხოთ?“

(3) „თავად სად წაბრძანდებით?“

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ თქვენ და თავად ნაცვალსახელები ტრანს - სემანტემებია, რომლებმაც შეიძინეს თავაზიანი მიმართვის ფორმათა ფუნქციები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შენ, თქვენ, თავად ნაცვალსახელთა გამოყენება ვერბალური ურთიერთობის პროცესში დამოკიდებულია მიმართვით ქცევაზე, ე.ი. იმაზე, თუ რა სახით იყენებს მოსაუბრე მიმართვის ფორმათა რეპერტუარში არსებულ ვარიანტებს, რაც სოციოლინგვისტიკის სფეროს განეკუთვნება.

იგივე ითქმის მიმართვის ზმნურ ფორმებზე, რომლებზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით, მიმართვითი ქცევა გულისხმობს იმას, რომ მოლაპარაკებ რამდენიმე ვარიანტს შორის უნდა აირჩიოს მიმართვის ის ფორმები, რომლებიც გრამატიკულად სწორი იქნება მოცემულ კონტექტში. ექსტრალინგვისტური ფაქტორები კი განსაზღვრავენ გრამატიკულად ურთიერთშენაცვლებადი ფორმების შერჩევას.

მიმართვით ქცევაზე, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს მოსაუბრის განათლების ხარისხი, კულტურის დონე, ინტელექტი, ცხოვრებისეული და პროფესიული გამოცდილება და სხვა ფაქტორები.

2.4. მიმართვის ზმნური ფორმები ქართულში

მიმართვის ზმნური ფორმები ქართულში ის ზმნებია, რომლებიც ვერბალური კომუნიკაციის პროცესში აღნიშნავენ თანამოუბარს.

ქართული ზმნა ტექსტში სხვადასხვა მნიშვნელობას გამოხატავს და თავისი გამომხატველობით-ექსპრესიული ძალით უძლიერესი ენობრივი ერთეულია, რომელიც სათქმელს ნაირგვარ ელფერს ანიჭებს.

სპეციფიკურია ზმნის მნიშვნელობა თავაზიანობის გამოხატვის თვალსაზრისით. თავაზიანობის, ანუ ეტიკეტურობის ფორმებად შეიძლება ჩაითვალოს ის ზმნური ფორმები, რომელთა გამოყენებაც განპირობებულია კულტურული ნორმებითა და ნაციონალური ტრადიციებით. პირველ ყოვლისა, ეტიკეტურ ფორმებად უნდა მივიჩნიოთ მე-2 პირის ნაცვალსახელები მხოლოდობით და მრავლობით რიცხვში. ისინი აღნიშნავენ პატივისცემის გამოვლენის ხარისხს მთქმელისა და თანამოსაუბრის მიმართ.

ზმნის ეტიკეტურ ფუნქციებს განაპირობებს ორი ფაქტორი:

1. პირველი ესაა მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვების ფორმათა დაპირისპირება, რომელიც დადგენილია მოცემული ენის, ჩვენს შემთხვევაში ქართული ენის, სისტემაში;

2. მეორე – მრავლობითი რიცხვის ფორმათა განსხვავებული ფუნქცია, რომელიც არ არის მათთვის დამახასიათებელი მხოლოდობითი რიცხვის მნიშვნელობით.

ზ. კიკვიძის მონოგრაფიაში „თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებები“ აღნიშნულია, რომ ზმნის მეორე პირის მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვის ფორმათა დაპირისპირება გვაძლევს ასეთ ფორმებს:

დაწერე-დაწერეთ,

გააკეთე-გააკეთეთ,

იხილე-იხილეთ.

მოყვანილ მაგალითებში „-თ“ სუფიქსიან ფორმებს ორი ფუნქცია აქვს:

1. გამოხატავს ჩვეულებრივ მრავლობითს, როცა გამოიყენება ერთზე მეტი პირის მიმართ, მაგალითად, „ბავშვებო, საშინაო დავალება დაწერეთ!“, „მეგობრებო, დღეს თეატრში წავიდეთ“, „შვილებო, წიგნი წაიკითხეთ“ და სხვა

2. გამოხატავს თავაზიანობას, როდესაც გამოიყენება ერთი პირის მიმართ, მაგალითად, ლექტორი მიმართავს ერთ სტუდენტს: „თქვენ ამ თემის პრეზენტაცია უნდა გააკეთოთ!“, „დღეს რეფერატი უნდა წარადგინოთ“, „ხვალ კონფერენციისთვის უნდა მოემზადოთ“ და სხვა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გვაქვს ოპოზიცია: ფამილარული ფორმა/თავაზიანი ფორმა, რაც „-თ“ სუფიქსითაა მარკირებული და სახეზეა არა რიცხვის, არამედ უფრო სხვა გრამატიკული კატეგორიის გრამემა, იმ კატეგორიისა, რომელიც კარგად წარმოაჩენს ურთიერთობას კომუნიკანტებს შორის და შესაძლებლად მიიჩნევს საუბარს **გრამატიკულ ევფემიზმზე** [კიკვიძე, 1999: 46-47].

მკვლევარს აღნიშნულ ნაშრომში აკაკი შანიძის მიერ დადასტურებული ასეთი მაგალითი მოჰყავს: აშოტ კურაპალატი ეკითხება ფებრონიას: „უწყი-მეა, დედაო, რაღასთვის მოვედ აწ?“ ფებრონია უპასუხებს: „უფალმან იცის რაღასთვის ჰბრძანე აქა“. აქ ორი სხვადასხვა ზმნაა გამოყენებული ერთი და იმავე მნიშვნელობით, მაგრამ სხვადასხვა პირის ფორმით: „მოვედ“ (1-ლი პირის ფორმა) და „ჰბრძანე“ (მე-2 პირის ფორმა). ისმის კითხვა: „რატომ არა მოხუედ? (ე.ი. მოხვედი), არამედ „ჰბრძანე“ (ე.ი. მობრძანდი?) – იმიტომ, რომ მიმართვაა უფროსისადმი და მორიდებით არის ნათქვამი“ [შანიძე, 1980: 515].

აკაკი შანიძის მოყვანილი მაგალითი და ამის საფუძველზე გაკეთებული დასკვნა ნათლად გვიჩვენებს, რომ ჩამნაცვლებელი ფორმა არ საჭიროებს დამატებით გრამატიკულ გაფორმებას (ევფემატურობის „თ“-ს დართვას), რადგან ძირი, რომლითაც იწარმოება ეს სიტყვა, თავისთავად გამოხატავს მოწიწებას. მაგრამ თანამედროვე ქართულისათვის მარტო ძირი არაა საკმარისი და მასაც ემატება „თ“ სუფიქსი და ამ შემთხვევაში გვექნება ასეთი ოპოზიციები:

ხარ – ბრძანდებით

თქვი – ბრძანეთ

მოდო – მობრძანდით

წადი – წაბრძანდით

დაჯექი – დაბრძანდით [კიკვიძე, 1999: 48].

„შესაბამისად, მივიღებთ ასეთ ტრიადას, სადაც ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი მრავლობითში მდგომი ზმნები და ევფემები“:

მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი	ევფემა
ხარ	ხართ	ბრძანდებით
თქვი	თქვით	ბრძანეთ
მოდო	მოდით	მობრძანდით
დაჯექი	დასხედით	დაბრძანდით

უნდა ითქვას, რომ „ბრძან“ ზმნური ფუძის თავდაპირველი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „თქმა“ უფროსის მიერ უმცროსის მიმართ. იგი შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც ზმნური ტრანს-სემანტემა იმ თვალსაზრისით, რომ მის სემანტიკურ სტრუქტურაში, იერარქიულობიდან გამომდინარე, სიმძიმის ცენტრი გადავიდა მოწიწების სემანტიკურ კომპონენტზე, თუმცა მისთვის დღესდღეობით უკვე აუცილებელია „თ“ სუფიქსის დართვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, **ბრძანდები** ტიპის ფორმა შესაძლოა, ირონიული ელფერის მატარებელი აღმოჩნდეს, რაც, რა თქმა უნდა, აღარ ნიშნავს თავაზიანობას, ე.ი. სათანადო აფიქსაციის შედეგად ისინიც გვევლინებიან თავაზიანობის მრავლობითებად [იქვე:48].

„ბრძან–,“ ზმნური ფუძისაგან ნაწარმოები თავაზიანი მიმართვის ფორმების მაგალითებია:

(1) „- სად ბრძანებულხართ, აქეთ, ბატონო?“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(2) „რას ბრძანებთ, ბატონო“

(იქვე).

(3) „მობრძანდით, ბატონო!“

(იქვე).

ქართულში გვაქვს სხვა ოპოზიციური წყვილებიც, რომლებიც, შესაბამისად, გამოხატავენ ფამილარულ და თავაზიან მიმართვებს. ასეთებია: ჭამე – მიირთვით, აილე – ინებეთ, მიეცი- მიართვი და ა.შ.

(1) „- ჯერ ეს მიირთვი და მერე ღვინოსაც მოგართმევ“

(დ. კლდიაშვილი, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

(2) „რას ინებებთ, ბატონო.“

(3) „ყავას ხომ არ მიირთმევთ?“

შუქია აფრიდონიძის [აფრიდონიძე, 2003] კლასიფიკაციის მიხედვით, სხვადასხვა მოქმედების აღმნიშვნელ ზმნათა ალტერნატივებია:

ბრძანე(თ)	თქვი(თ) (თქმა, ლაპარაკი)
ბრძანდები(თ)	ხარ(თ) (ყოფნა)
მობრძანდი(თ)	მოდით(თ) (მოსვლა)
მიირთვი(თ)	ჭამე(თ) (ჭამა)
მიირთვი(თ)	დალიე(თ)
ინებე(თ)	აილე(თ), მიილე(თ) (აღება, მიღება)
დაბრძანდი(თ)	დაჯექი(თ) (დაჯდომა)
მიბრძანდი(თ)	წადი(თ) (წასვლა)

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ მიმართვა ქართულში მრავალასპექტიანი და მრავალპლანიანი ენობრივ - სამეტყველო ერთეულია, სამეტყველო ეტიკეტის აუცილებელი შემადგენელი კომპონენტია, რომლის მეშვეობითაც მყარდება კონტაქტი თანამოსაუბრესთან და ყალიბდება თანამოსაუბრეთა სამეტყველო სტრატეგიები.

ქართულში მიმართვა გადმოიცემა წოდებითში დასმული სულიერი ან მასთან გათანაბრებული უსულო სახელით (ვოკატივით), რომელიც ზეპირ მეტყველებაში გამოიყოფა ინტონაციით, ხოლო წერისას – შესაბამისი სასვენი ნიშნებით.

შედგენილობის მიხედვით მიმართვა გავრცობილია ან გაუვრცობელი, შეიძლება შეგვხვდეს წინადადების თავში, შუაში ან ბოლოში.

სხვა ენების მსგავსად, ქართულში გვაქვს მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები.

მიმართვის სახელური ფორმები ნაირგვარი და მრავალფეროვანია. მიმართვებად გამოყენებულია: საკუთარი (ადამინთა სახელები, გვარები, მეტსახელები, გეოგრაფიული სახელები) და საზოგადო (ხელობა - პროფესიის, წოდების, ნათესაური კავშირების, პიროვნული ურთიერთობების, სქესის აღმნიშვნელი), აბსტრაქტული, აგრეთვე არსებითის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები, მიმღეობები, იშვიათად – რიცხვითი სახელები და ნაცვალსახელები.

ნაცვალსახელებიდან მიმართვის ფორმებად ყველაზე ხშირია მეორე პირის ნაცვალსახელების – **შენ/თქვენ** – გამოყენება, რომელთაგანაც „შენ“ მიმართვის ფამილარული რეგისტრის კუთვნილება, ხოლო „თქვენ“ – თავაზიანისა.

მიმართვის ნაცვალსახელურ ფორმათა ჯგუფში შედის ნაცვალსახელი „თავად“, რომელიც ისტორიულად არ მიეკუთვნება ჭეშმარიტ პირის ნაცვალსახელს, პრონომინალიზაციის შედეგია და გამოიყენება მიმართვის თავაზიან ფორმად.

მიმართვის ზმნური ფორმები ქართულში თავაზიანობას გამოხატავს ლექსიკურად და გრამატიკულადაც.

ქართულში შესამჩნევია თავაზიანობის სემანტიკის მზარდი გრამატიკალიზაცია, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ქართულ ენაზე მოლაპარაკემ მეორე პირისადმი მიმართვისას აუცილებლად უნდა აჩვენოს, მიმართვა „შენობითია“ თუ „თქვენობითი“.

ქართულში განირჩევა მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები, ასევე, მიმართვის ინვერსიულობა.



თავი III

მიმართვის ფორმები თურქულში

3.1. მიმართვა თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში

მიმართვის ფორმებს საკმაო დიდი ადგილი აქვთ დათმობილი თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაშიც, რომლის მიხედვითაც, მოხსენების ან ტექსტის დაწყებისას, აუდიტორიასთან კომუნიკაციისას გამოყენებულ სიტყვებს მიმართვის ფორმები ეწოდება [ოლუზი, 2007: 1203]. პირის ან პირთა ჯგუფისადმი მიმართვა¹, მოწოდება თუ, ზოგადად, მოპირდაპირე მხარისადმი შეხმიანება (ბრძანების ან თხოვნის მსგავსი) სიყვარულის (მოფერების), პატივისცემის, მოწიწების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულებია და, ძირითადად, წინადადების თავში მდგომ მახვილიან სიტყვებს წარმოადგენს [ალკანი, 2018: 2-677].

მიმართვის ფორმები სხვადასხვაგვარადაა განმარტებული სპეციალურ ლიტერატურაში, მაგრამ მათი საერთო მახასიათებელი შემდეგნაირად შეიძლება ასე ჩამოვაყალიბოთ: მიმართვის ფორმები ის სიტყვებია, რომლებიც გამოიყენება მიმღებამდე თუ მიმღებთა ჯგუფებამდე სათქმელის ზეპირად ან წერილობითი სახით მისატანად, ან რომელიმე პირის მოხსენიების მიზნით. ამასთან, მიმართვის ფორმის შერჩევა ეფუძნება კულტურულ ღირებულებებს და ენათმეცნიერების კვლევის საგანია.

ადამიანთა ურთიერთობისას პირისადმი მოწოდება ვლინდება მისთვის დამახასიათებელი თავისებურებებითა და სხვადასხვა ენობრივი ელემენტის საშუალებით. ყოველდღიურ ცხოვრებაში გვაქვს მიმართვის ფორმები, რომლებიც გამოიყენება გარკვეულ სიტუაციებში და დამახასიათებელია იმ ლექსიკისათვის, რომელიც საზოგადოების ცალკეული ფენებისა თუ ჯგუფებისათვის არის ნიშანდობლივი. ამათგან მისაღმების,

¹ <https://sozluk.gov.tr/>

დამშვიდობებისა და დამახების (შეხმანების) აღმნიშვნელ სიტყვებს, როგორც მიმართვისა და ურთიერთობის ფორმებს, ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ კომუნიკაციის პროცესში [ალკანი, 2019: 290].

მიმართვა წინადადებაში თავის ფუნქციას დამოუკიდებლად ასრულებს, მაგრამ, ამასთან ერთად, ზოგ შემთხვევაში მოსაუბრე ნათქვამისათვის გარკვეული ემოციური ელფერის მინიჭების მიზნით ხშირად იყენებს სხვადასხვა შორისდებულს.

ვინაიდან თურქულ ენაში სიტყვას, მისი ფორმიდან გამომდინარე, არ გააჩნია მიმართვის ან კომუნიკაციის სხვა საშუალების ძირითადი მნიშვნელობის გაგება, ამიტომ, განსაკუთრებით სასაუბრო მეტყველებაში, მისი შინაარსის აღქმა ხდება კონტექსტისა და ტონალობის მიხედვით.

მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვები, გარდა საწყისი ფორმისა, აფიქსიანადაც არის წარმოდგენილი, რომელთა შორის უპირველესია კუთვნილების გამომხატველი აფიქსები, რომლებიც აღნიშნავენ იმას, თუ ვის ეკუთვნის საგანი [ქორქმაზი, 2009: 259].

თურქულ ენაში უმველესი დროიდან კუთვნილებითი აფიქსები, პირველ ყოვლისა, გამოხატავდა რაიმეს ქონა - მფლობელობას და, ზოგ შემთხვევაში, განსაზღვრების ფუნქციასაც ითავსებდა. ამ აფიქსების საშუალებით, გარკვეულწილად, ობიექტის მიმართ პატივისცემის, სიყვარულისა და გულწრფელობის ხარისხის გამოხატვა ხდება [ალკანი, 2018: 58]. გარდა ამისა, ბოლო დროს თურქულ ენაში სოციალური ურთიერთობების აღმნიშვნელ ისეთ სიტყვებში, როგორებიცაა: Bitanesi (ბითანესი) „ერთადერთო“, Prenses (პრენსესი) „პრინცესა“, Aşkısı (აშკისი) „სიყვარულო“, Karısı (კარისი) „მეუღლე“ (ცოლო), Kocası (კოჯასი) „ქმარო“ შეინიშნება მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსების ხშირი გამოყენება. ასევე ფართოდ იხმარება იგი როგორც ქალბატონების მიერ თავიანთი მეუღლეებისადმი მიმართვისას (Çocukların babası (ჩოჯუკლარინ ბაბასი) „ბავშვების მამა“), ასევე მამაკაცების მიერ: Çocukların annesi (ჩოჯუკლარინ ანნესი) „ბავშვების დედა“.

ყველა საზოგადოებაში ენის შესწავლის პროცესში სხვა პირთან ურთიერთობისას მნიშვნელოვანია, თუ როგორ უნდა შეეხმიანო, რა ფორმით წარმოთქვა მისი სახელი და მიმართვის რომელი ფორმა გამოიყენო, რომ მოიძებნოს პირის შესაფერისი სათანადო მიმართვის ფორმა. ამ შემთხვევაში გვაქვს ალტერნატიული ფორმები, რომელთაც გარკვეული მეთოდოლოგიისა და წესის შესაბამისად ენიჭებათ უპირატესობა.

ნებისმიერ ენაში, მათ შორის თურქულში, გამოყენებული მიმართვის ფორმები ექვემდებარება საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპებს. მხოლოდ კონკრეტული პიროვნებისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი მიმართვის ფორმა გაიგება კონტექსტის საშუალებით.

მიმართვა არის ზეპირი კომუნიკაციის საშუალება, დიალოგისა და საუბრის დასაწყებად წარმოთქმული სიტყვა, ფრაზა, რომელიც გამოიყენება ინდივიდებს შორის. ამავე დროს, იგი ერთ - ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი გამაფრთხილებელი ან მასტიმულირებელი სიტყვაა, რომელსაც მიმართავენ ხოლმე მოსაუბრის ყურადღების მისაქცევად [იქვე : 678].

მიმართვის ფორმის გამოყენების ძირითად ამოცანას წარმოადგენს მიმმართველის მიერ ადამიანებს შორის ერთ - ერთი პიროვნების ყურადღების მიქცევა, თანამოსაუბრის მიმართ მისი დამოკიდებულების დემონსტრირება, მისი სახელის ხსენებით ჩვენება იმისა, რომ იცნობს თანამოსაუბრეს და მიმართვის სხვადასხვა ფორმების გამოყენებით ცდილობს მის განცვიფრებას. ამ შემთხვევაში მიმართვა პიროვნების ყურადღების მიქცევის, თანამოსაუბრის ვინაობის აღნიშვნის, სოციალური ურთიერთობის გაღრმავებისა და გაგრძელების ეფექტური და წარმატებული კონტაქტის განხორციელების, პატივისცემისა და გულწრფელი დამოკიდებულების ჩვენების მსგავსი ფუნქციების შესრულება ეკისრება.

მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვები ადამიანთა შორის ურთიერთობების დონისა და ხარისხის სოციალური გამოხატულებებია. ისინი გამგზავნისა და მიმღების ასაკზე, სქესზე, სოციალურ სტატუსზე, განათლების ხარისხსა და კომუნიკაციის მონაწილეთა სიახლოვისა თუ სიშორის (დისტანციის) გამომხატველ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენენ.

მიმართვის ფორმების მიხედვით შესაძლებელია ვივარაუდოთ პიროვნების სოციალურ სტატუსი, განათლების ხარისხი და სპეციალობა. მიმართვა თავის თავში მოიცავს ინფორმაციას, თუ ვისზე მიუთითებს მოცემული სიტყვა [ალკანი, 2018: 5].

მიმართვა, გარკვეულწილად, გამგზავნის მიერ მიმღების მიმართ არსებულ განწყობასა და დამოკიდებულებას განსაზღვრავს. ყოველივე ეს პიროვნების მხრიდან მავანთან ურთიერთობის დამყარების შემთხვევაში სახელით, გვარით, წოდებით ან ორივე და სამივე ფორმით, ან კიდევ სხვადასხვა ფორმათა კომბინაციით მიმართვის შინაარსს განაპირობებს. თუ რომელიმე პირს მისი წოდების აღნიშვნის გარეშე მხოლოდ სახელით მივმართავთ, ეს შეიძლება აღქმულ იქნეს, როგორც მისდამი გულწრფელი და მეგობრული დამოკიდებულება. თანამოსაუბრის მიმართ მეტსახელებით, თუნდაც ზოგიერთი ცხოველის, მცენარის ან საგნების სახელწოდების საფუძველზე წარმოქმნილი სახელით შედგენილი მიმართვის ფორმის გამოყენება გულწრფელობის მაღალი ხარისხის დამადასტურებელია, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში პირისადმი სახელით მიმართვა, შესაძლოა, მათ შორის არსებული სოციალური თანასწორობის დარღვევისა და უხეშობის გამოხატულებად იქნეს აღქმული. აქედან გამომდინარე, თუ მოხელე რომელიმე პირს მხოლოდ სახელით მიმართავს, აღნიშნულ ფაქტს ყველა ისე აღიქმავს, როგორც უხეშობის გამოვლენას, ხოლო როცა ადამიანი სახელით მიმართავს თავის მეუღლეს, ამ ურთიერთობის მომსწრეებში აღნიშნული ფაქტი გააჩენს შეგრძნებას, რომ მათ შორის გაჩნდა დისტანცია.

საზოგადოების წევრები ერთმანეთს მიმართავენ მიმართვის გარკვეული ფორმებით: სპეციალობით იურისტ ალი ბეის თავისი დაცვის ქვეშ მყოფი ასე მიმართავს: „ბატონო ადვოკატო“, ბანკის თანამშრომელი - „ბეიეფენდი“; მეუღლე მეუღლეს მიმართავს შემდეგი სიტყვებით: „ჩემო ტკბილო“, „ჩემო სიცოცხლე“; შვილები მამას – „მამა, მამიკო“, დედ-მამა შვილს – „შვილო, ჩემო ბიჭო“, მეგობარი მეგობარს – „ალი, მეგობარო“ და ა.შ.

მიმართვის ეს ფორმები საზოგადოებაში თავისი სტატუსის მიხედვით იცვლება. მიმართვის ობიექტი ერთი და იგივე პირია, მაგრამ სამეტყველო სიტუაციის ცვლილებასთან ერთად იცვლება მის მიმართ გამოყენებული მიმართვის ფორმები. თუ აღნიშნული

მიმართვის ფორმების ნაცვლად ალი ბეის ბანკის თანამშრომელი, შვილები ან მისი დაცვის ქვეშ მყოფნი სახელით მიმართავენ, ეს მიმართვის არასწორ ფორმად იქნება აღქმული. ამიტომ კომუნიკაციის პროცესში გათვალისწინებული უნდა იქნეს, მიმართვის რომელი ფორმა როდის, რა პირობებში და რა შინაარსით გამოიყენება.

თურქული ტრადიციის მიხედვით, მიმართვის დროს საკუთარი სახელი იხმარება, თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ფორმით მიმართვა გავრცელებული არ არის გარკვეულ სიტუაციებში. ამის გამოა, რომ ნათესაობის, მეგობრობის, ახლობლობის აღმნიშვნელი სოციალური ხასიათის ტერმინები, როგორებიცაა: Anne (ანნე) „დედა“, Baba (ბაბა) „მამა“, Dayı (დაიი) „ბიძა“, Teyze (თეიზე) „დეიდა“ და ა.შ., საკუთარი სახელების ადგილს იკავებს. დედები და მამები თავიანთ შვილებს, შვილები კი დედ - მამას შემდეგნაირად მიმართავენ: Annem (ანნემ) „დედაჩემო“, Annecim (ანნეჯიიმ) „დედიკო“, „დედი“, „დე“; Babam (ბაბამ) „მამაჩემო“, Babacım (ბაბაჯიიმ) „მამიკო“, „მა“; შვილიშვილები ბაბუა-ბებიის მიმართ იყენებენ მიმართვის ასეთ ფორმებს: Anneannem (ანნეანნემ) „ბებიაჩემო“, Anneannecim (ანნეანნეჯიიმ) „ბებიკო“, „ბები“, „ბე“; Dedem (დედემ) „ბაბუაჩემო“, Dedecim (დედეჯიიმ) „ბაბუკა“, „ბაბუ“, „ბაბუკელა“; დები და ძმები ერთმანეთს ამგვარად ეხმიანებიან: Ablam (აბლამ) „ჩემო უფროსო დაო“, Ablacım (აბლაჯიიმ) „ჩემო უფროსო დაიკო“, Ağabeyim-Abim (აღაბეიმ-აბიმ) „უფროსო ძმაო“, Ağabeyciğim-Abicim (აღაბეიჯიიმ-აბიჯიიმ) „უფროსო ძამიკო“;

მამიდები, დეიდები, ბიძები (დედის მხრიდან), ბიძები (მამის მხრიდან) თავის დისშვილებს ან ძმისშვილებს შემდეგნაირად მიმართავენ: Halam-Halacım (ჰალამ-ჰალაჯიიმ) „მამიდა“, „ჩემო მამიდავ“ ანუ „მამიდუკა“; Teyzem (თეიზემ) „დეიდავ ჩემო“, Teyzecim (თეიზეჯიიმ) „ჩემო დეიდუკა“; Amcam (ამჯამ) „ბიძაჩემო“, Amcacım (ამჯაჯიიმ) „ბიძიკო“ [ალკანი, 2018: 664]. ინგლისურად აღნიშნულ ქმედებას inversion ეწოდება, ხოლო თურქულად – devrikleşme („დევერიკლექმე“), ანუ მიმართვის ფორმათა ინვერსია, რომელზეც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

გარდა ამისა, დღეს ახალგაზრდები ერთმანეთს შემდეგნაირადაც მიმართავენ: Dede (დედე) „ბაბუ“, Baba (ბაბა) „მამა“, Kardeş (კარდეშ) „ძმაო“, Abi (აბი) „უფროსო ძმაო.“

აღნიშნული ფორმით მიმართვა ვრცელდება ნათესაური კავშირების არმქონე, უცნობ და ნაცნობ ბავშვებსა და ახალგაზრდებზეც. ეს ვითარება შესაძლებელია აიხსნას ზემოთ აღნიშნული ტერმინების მიერ ახალი, დამატებითი მნიშვნელობის შეძენის ფაქტორით.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები, მხოლოდობითი რიცხვის პირველი პირის კუთვნილებით აფიქსთან (+სი/უ) ერთად, შეიძლება გამოიყენებოდეს მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსის ფორმითაც.

თურქული ტრადიციის მიხედვით, კატეგორიულად იკრძალება მხოლოდ საკუთარი სახელით მიმართვა უცნობი პირების, განსაკუთრებით კი ასაკით უფროსებადმი. ამ შემთხვევაში გამოიყენება მიმართვის შემდეგი ფორმები: Bey (ბეი) „ბატონო-ბეი“, Beyefendi (ბეიეფენდი) „ბატონო“, Hanım (ჰანიმ) „ქალბატონო - ხანუმ“, Hanımefendi (ჰანიმეფენდი) „ქალბატონო“, Amca (ამჯა) „ბიძია“, Dayı (დაიი) „ბიძავ“, Teyze (თეიზე) „დეიდავ“, Hala (ჰალა) „მამიდავ“ და ა.შ. მიმართვის ამ ფორმებმა თურქული ენის სხვადასხვა კილოკავში შესაძლოა, სხვა ჟღერადობა და ფორმა მიიღოს.

მიმართვის ფორმები საზოგადოების მსოფლმხედველობის, შემეცნების, მასზე დაკვირვებისა და კულტურის დონის მაჩვენებელია.

ყოველ საზოგადოებაში არსებობს წესები, რომლებიც განსაზღვრავენ კომუნიკაციის მეთოდოლოგიას. მიმართვის აღმნიშვნელი ერთი სიტყვა ერთსა და იმავე საზოგადოების სხვადასხვა წრეში, თუნდაც ქვეყნის სხვადასხვა ქალაქში, განსხვავებულ ფუნქციას ასრულებს და, შესაბამისად, განსხვავებულ შინაარსსაც იძენს.

როგორც ცნობილია, თურქეთის ზოგიერთ რაიონში, იმის გამო, რომ პატარების თანდასწრებით სწორად არ აღიქმება მეუღლეებისადმი სახელით მიმართვა, უფროსი თაობა, მაგალითად, დედ - მამა, ბებია - ბაბუები ერთმანეთს შემდეგნაირად მიმართავენ: Hatun (ხათუნ) „ქალბატონო“, Hanım (ჰანიმ) „ხანუმ -ქ ალბატონო“, Kadın (კადინ) „ქალო“,

Karı/Avrat (ქარი/ავრათ) „ცოლო“, Bey (ბეი) „ბატონო“, Adam (ადამ) „ადამიანო“ ანუ „კაცო“, Herif (ჰერიფ) „კაცო.“

სხვების, განსაკუთრებით უცხოების თანდასწრებით, მამაკაცები თავიანთ მეუღლეებს, უფროს ქალიშვილებს, ქალიშვილების მეუღლეებს, უფროს ვაჟიშვილს სახელით მიმართავენ. დღეს უკვე ბევრ ოჯახში მეუღლეებს შორის აღარ არსებობს მიმართვის აღნიშნული ფორმები და მეუღლეების სახელით მოხსენიების (მიმართვის) ნაცვლად, უფროს - უმცროსობის მიუხედავად, ოჯახსა და სხვა სოციალურ წრეებში გამოიყენება უფრო გულთბილი მიმართვის ფორმები: tatlım (თათლიმ) „ტკბილო“. Hayatım (ჰაიათიმ) „სიცოცხლე“, Aşkım (აშკიმ) „სიყვარულო“, Balım (ბალიმ) „თაფლო“, Kuzum (კუზუმ) „კრავო“ და ა.შ. უფრო მეტიც, ხშირია ინგლისური სიტყვების გამოყენების მაგალითებიც: სვიიტ „შაქარო“, დარლინგ (darling) „ძვირფასო“, ჰონეი (honey) „თაფლო“ [ალკანი, 2018: 304].

ცნობილია, რომ პროვინციებში მამაკაცები ქალებს ასე მიმართავენ: Kadın (ქადინ) „ქალო“, Karı/Avrat (ქარი/ავრათ) „ცოლო“, ხოლო ქალები თავიანთ ქმრებს შემდეგნაირად ეძახიან: Herif (ჰერიფ) „კაცო“, Koca (ქოჯა) „ქმარო“, Adam (ადამ) „ადამიანო“ ანუ „კაცო“. მაგრამ, თუ აღნიშნული სიტყვებით ერთმანეთს ქალაქში მცხოვრები ცოლ - ქმარი ეხმიანება ერთმანეთს, ეს, პირველ ყოვლისა, აღიქმება არანორმალურ ვითარებად და, ძირითადად, მეუღლეების ერთმანეთისადმი წყენისა და სიბრაზის გამოხატვის მაჩვენებელია [იქვე, 2018: 304-305]. ოჯახები, რომლის მშობლებიც თავიანთ შვილებს დედ - მამის სახელებთან ერთად ერთზე მეტ სხვადასხვა სახელს არქმევენ, უფროსების თანდასწრებით უპირატესობას ანიჭებენ არა დედ - მამის მიერ დარქმეულ, არამედ სხვა სახელით მიმართვას.

საზოგადოებაში მიმდინარე სოციალურ და პოლიტიკურ ცვლილებებთან ერთად იცვლება ენის ლექსიკური ფონდიც. ამ მხრივ, თურქულ საზოგადოებაშიც შეიცვალა მრავალი სიტყვისა და მიმართვის ფორმა. თუ თურქულ წერილობით წყაროებს გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ პირველ წერილობით ძეგლში დადასტურებული და

დღემდე მოღწეული მიმართვის ფორმები დიდწილად განსხვავდება ერთმანეთისგან და ჩანაცვლებულია მიმართვის ახალი ფორმებით.

წარსული ეპოქის წერილობით ძეგლებში არსებული მოწოდებებიდან ჩანს, რომ განსაკუთრებით სახელმწიფო დიდმოხელეების მიმართ გამოიყენებოდა მიმართვის გაზვიადებული ფორმები.

აღნიშნული ცვლილებების საუკეთესო მაჩვენებელია VIII საუკუნის [აქსანი, 2004: 80] ორჰონის ძეგლები (ან ორჰონის წარწერები). უძველესი თურქული და რუნული ასოებით შესრულებული ეს წარწერები გოქთურქთა II ეპოქის პერიოდს მიეკუთვნება. ამაზე უფრო ადრინდელი წარწერა არა გვაქვს. ორჰონის წარწერები ჩვენთვის ცნობილი პირველი თურქული წერილობითი ძეგლია.

ორჰონის წარწერები ერთადერთი წყაროა, რომელიც შესრულებულია მიმართვის სტილით და გვაძლევს ინფორმაციას გოქთურქთა ენისა და ლიტერატურის შესახებ. თურქულ ენაში მიმართვის ფორმები პირველად სწორედ ორჰონის ძეგლებში გამოიყენეს.

ორჰონის ძეგლების ბევრ ნაწილში გადმოცემულია მოწოდება და მიმართვა სახელმწიფო მოხელეებისა და ერის მიმართ. ეს მიმართვები დროდადრო „მოქარგულ“ საუბარში გადადის, ზოგიერთ ნაწილში კი სადაა და უწესრიგოდ არის გადმოცემული. ამ მოწოდებებში მოცემულია როგორც რჩევა - დარიგებები, ისე გაფრთხილებები სახელმწიფო მოხელეებისა და ერის მიმართ, რომლებიც პერიოდულად მკაცრ ხასიათს იძენს:.

(1) Dokuz Oğuz **beyleri, milleti** bu sözümlü iyice işit, iyice dinle!

ცხრა ოღუზ **ბეგებო, ხალხო!** კარგად შეისმინეთ ეს ჩემი სიტყვები და ჯეროვნად ისმინეთ (კულ-თეგინი-სამხრეთ-2) [ალიილმაზი, 1994: 252].

(2) **Türk**, Oğuz **beyleri, milleti**, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, **Türk milleti**, ilini töreni kin bozabilecekti? **Türk milleti**, vazgeç, pişman ol!

თურქო ოღუზ **ბეგებო, ხალხო**, ისმინეთ: თუ ზეცა არ დაემხოვა, ქვემოთ მიწა არ გასკდება, ვინ შეძლებს თურქული სახელმწიფოს, ხალხის (ერის) და მისი ადათ -

წესების მოშლას? **თურქო ერო**, ხელი აიღეთ, მოინანიეთ! (კულ-თეგინი-აღმოსავლეთი-23) [ერგინი, 2003: 17].

(3) **Türk beyleri**, hep bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik

თურქო ბეგებო, ყველამ იცით, ეს ჯარი იქ გავანადგურეთ (კულ-თეგინი-აღმოსავლეთი-34) [იქვე : 18].

წარწერაში გვხვდება პირდაპირი მიმართვები და კითხვითი წინადადებები, ასევე – არსებითი სახელების წოდებითის ფორმები. მაგალითად, კულ-თეგინის ქვის ძეგლში არსებულ მიმართვის ფორმებიდან შეგვიძლია გამოვყოთ:

პირდაპირი მიმართვა

Türk milleti!

თურქო ერო (კულ-თეგინი-სამხრეთი-6).

კითხვითი წინადადება

(1) Yoksa, bu sözümde yalan var mı? (კულ-თეგინი-სამხრეთი-10)

ჩემი სიტყვები სიცრუეა? [იქვე : 13].

წოდებითის ფორმა

(Ey) kardeşlerim, kardeşlerim!

(ჰეი) ძმებო, ძმებო!

მიმართვის წოდებითის ფორმები:

(Ey) çevremdeki **milletim**, çevremdeki **milletim**!:

(ჰეი) ჩემ ირგვლივ **მყოფო ხალხო**, ჩემ ირგვლივ **მყოფო ხალხო**! [ერჯილასუნი, 1994: 31-39].

ორჰონის წარწერების შექმნის შესახებ მრავალი მოსაზრება არსებობს. წარწერებში მოთხრობილია მძიმე ომის პერიოდის ისტორიული ამბები. სწორედ ამის გამო მას სამხედრო დანიშნულების წარწერებად და კულტურული ღირებულების არმქონე ეპიტაფიად მიიჩნევენ.

შემდეგი მნიშვნელოვანი ძეგლის ერთ - ერთი ნიმუშია XI საუკუნეში იუსუფ ჰას ჰაჯიბის მიერ დაწერილი „კუთადგუ ბილიგი“, რომელშიც მრავლადაა გამოყენებული მიმართვის ფორმები. მასში ასახულია თურქული საზოგადოების სახელმწიფო და სამხედრო იდეოლოგია, კულტურული მემკვიდრეობა და ძველი თურქული ენის ლექსიკური ფონდი.

ისლამის პერიოდის თურქული ლიტერატურისათვის თვალშისაცემ და დამახასიათებელ ერთ - ერთ თავისებურებას პირისპირ საუბრებში დასმული პრობლემების ახსნა - განმარტება წარმოადგენს. ნაწარმოებში სიმბოლურ პიროვნებებს შორის დიალოგის საშუალებით, იდეოლოგიზებული ფორმით, მოცემულია ერთმანეთთან მჭიდროდ გადახლართული ინდივიდი - საზოგადოება - სახელმწიფოს ცხოვრების სისტემური განვითარებისათვის საჭირო ღირებულებები და მართვის წესები. ამ დიალოგებში ნათლად ჩანს მასში მონაწილე პიროვნებების სოციალური მდგომარეობისთვის დამახასიათებელი მიმართვის ფორმების გამოყენების ნიმუშები. მიმართვებში, ამავე დროს, მოჩანს გამოყენება ისეთი სიტყვებისა, რომლებიც შეესაბამება იმ პერიოდის ენასა და კულტურის დონეს:

(1) Ey oğul, bu sözləri mən sənə söylədim

ჰეი, გაყიშვილო, ერთი სიტყვა შენ გითხარი.

(2) Ey oğul, sənə özüm nəsihət verdim

ჰეი, გაყიშვილო, ეს რჩევა - დარიგებები შენ მოგეცი [ჰაჯიბი, 2006: 37].

უახლოეს წარსულსა და დღევანდელობას თუ შევადარებთ, დავინახავთ არსებით განსხვავებას როგორც ქალებისადმი მიმართვის ფორმებში, ისე მიმართვის ფორმებად გამოყენებული გარკვეული საგნების, ცხოველების, მცენარეებისა და საკვების დასახელებებში.

მე-19 საუკუნის ბოლოს გაიზარდა თურქეთის კავშირები დასავლეთთან, განსაკუთრებით კი პრესისა და თეატრალური ხელოვნების გაბატონების შედეგად შეიცვალა საზოგადოების ცხოვრების წესი, მსოფლმხედველობა და ღირსების შეფასების კრიტერიუმები. ამ გავლენებმა ასახვა ჰპოვა თურქულ ენასა და მის ლექსიკაზე. ზოგიერთი

თურქული სიტყვის ნაცვლად დაიწყო უცხოური სიტყვების გამოყენება. ეს მდგომარეობა გაგრძელდა რესპუბლიკის გამოცხადების შემდგომ პერიოდშიც. ადრინდელი პერიოდის ნაწარმოებებში, რომანებში, მოთხრობებსა თუ თეატრალურ ტექსტებში იძებნება ოსმალეთის ინტელექტუალთა მიერ ცხოვრების სხვადასხვა ეტაპზე ხმარებული, მაგრამ დღეს მივიწყებული მიმართვის ფორმები. მათ შორის იმ ხანებში უპირატესობა ენიჭებოდა ქალებისადმი მიმართვის ასეთ ფორმას – elmasım (ელმასიმ) „ჩემო ალმასო“, რომელიც მრავალჯერ არის დაფიქსირებული. აღნიშნული მიუთითებს იმაზე, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საზოგადოება ამ ძვირფას ქვას. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე თაობისთვის უცხოა მიმართვის ეს ფორმა.

გარდა ამისა, ცნობილია და რეალობას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ რესპუბლიკამდელ და მის შემდგომ პერიოდებში გამოყენებულ მიმართვის ფორმებს შორის დასტურდება ცვლილებები. კერძოდ, რესპუბლიკამდელი პერიოდის მიმართვის ფორმებმა, რომლებიც გამოირჩეოდა „გაბუქებული“ და „მოქარგული“ ენით, რესპუბლიკის გამოცხადების შემდგომ ადგილი დაუთმო უფრო რეალისტური მიმართვის ფორმებს.

რესპუბლიკამდელ საზოგადოებაში არსებული მიმართვები, ასევე ტიტულებისა და ნათესაური კავშირების ამსახველ სახელებში დადასტურებული განსხვავებები, გავლენას ახდენდა სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაზე. რეფორმის შემდგომ მხოლოდ ისინი არ შეცვლილა, რამაც დიდი გავლენა იქონია თურქული ენის ლექსიკაზე [დრაგოლავჩანი, 1997: 1]. მიმართვის მრავალფეროვანი ფორმები უფრო მეტად თურქეთის რესპუბლიკად გამოცხადების პერიოდშია გამოყენებული, რაც მკაფიოდ აისახა ამ დროს დაწერილ მხატვრულ ნაწარმოებებში.

როგორც აღვნიშნეთ, თურქულ საზოგადოებაში გამოყენებულ მიმართვის ფორმებზე გავლენა მოახდინა სოციალურმა და კულტურულმა ფაქტორებმა, რომლის შედეგადაც მიმართვის ზოგიერთი ფორმა გაქრა, ზოგი წარსულში დარჩა, ხოლო ზოგმაც ძირეული ცვლილება განიცადა.

დღევანდელ ეპოქაში ინტერნეტი, ტელევიზია, სოციალური მედია, კინოფილმები თუ სხვა ფაქტორები ზეგავლენას ახდენს და მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სხვა ენებიდან შემოსულ სიტყვებსა და მიმართვის ფორმებზე.

შეიძლება ითქვას, რომ წარსულში ხშირად გამოყენებული მიმართვის ფორმები, ზემოთ დასახელებული ფაქტორების ზემოქმედების გამო, დღეს უკვე დავიწყებულია. ახალგაზრდებს შორის ხშირად გვესმის მიმართვის ისეთი ფორმები, რომლებიც აზრსმოკლებულია; მაგალითად, Tontişim (თონთიშიმ) „მსუქანო“, Ponçigim (ფონჩიიმ) „საყვარელო“, Panpa (პანპა) „ძმაცაცო“, Darling (დარლინგ) „საყვარელო“, Kardo (ქარდო) „დამა“, Nonoşum (ნონოშუმ) „ჩემო პაწაწაც“, Moruk (მირუკ) „ძველო“, Hacı (ჰაჯი) „ჰაჯი“, Muhtar (მუჰტარ) „უფროსო“, Babuş (ბაბუშ) „მეგობარო“ [ალკანი, 2018: 35]. სავარაუდოა, რომ მომავალშიც ყოველი ახალი თაობა კვლავ გამოიყენებს ასეთსავე ახალ სიტყვებსა და მიმართვის ფორმებს, თუმცა ერთი რამ ნათელია – ბავშვების მიერ მამებისადმი გამოყენებული მიმართვის ფორმები: Babış (ბაბიშ) „მამაჩემო“, Babışko (ბაბიშკო) „მამიკო“, Babo (ბაბო) „მამა“ წლების წინ არ არსებობდა. აქვე აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ ზოგ შემთხვევაში შემორჩენილია და გრძელდება თურქული ტრადიციული ყოფიერებისთვის დამახასიათებელი ფორმების ხმარება. ძველ თურქულ კულტურულ ტრადიციებში არსებული მიმართვის ფორმები ენის განვითარების სხვადასხვა ეპოქაშიც და დღევანდელ, თანამედროვე პირობებშიც კვლავ შეინიშნება, რაც ნათელი დასტურია იმისა, რომ ძველი თურქული ადათ-წესების კვალი ყოველთვის არსებობდა და დღესაც არსებობს.

ცნობილია, რომ მრავალფეროვანი ბუნებრივი თუ გეოგრაფიული გარემო განსხვავებულ კულტურებს წარმოშობს. მიმართვა, ისევე როგორც ენის სხვა ფორმები, საზოგადოებაში არსებულ ნორმებსა და მსოფლმხედველობას განსაზღვრავს, ხოლო კულტურული განსხვავებულობა მიმართვის ფორმების ცვლილებას იწვევს.

მიმართვის ბევრი ფორმა ყველა საზოგადოებისათვის საერთოა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არის მიმართვის ფორმები, რომლებიც დამახასიათებელია მხოლოდ კონკრეტული ერისა თუ კულტურისთვის. ეს კი, თავის მხრივ, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ენის

შესწავლისა და კულტურებს შორის დიალოგის წარმართვის საქმეში. ამიტომაც აუცილებელია, ყოველ საზოგადოებაში გამოიყენო მიმართვის ის ფორმა, რომელიც მისთვის იქნება მისაღები. უცხო სოციუმში ხმარებულმა მიმართვის არასწორმა ფორმამ შესაძლებელია გაუგებრობა გამოიწვიოს. თითოეული ინდივიდის მიერ საკუთარი და თანამოსაუბრის კულტურისა და ქცევის ნორმების ცოდნა და ამის შესაბამისად დიალოგის წარმართვა უაღრესად მნიშვნელოვანია ჯანსაღი ურთიერთობების უზრუნველყოფისათვის.

თურქულისგან განსხვავებით, დასავლეთის ქვეყნებში ახლობლებსა და ასაკით უფროსებს სახელებით მიმართავენ. ასე, მაგალითად, ჩრდილოეთ ამერიკაში ადამიანისადმი სახელით მიმართვა მეგობრობის გამოხატვის მაჩვენებელი სულაც არ არის. შესაძლოა, მოსაუბრეებს ერთმანეთის მიმართ მეგობრული გრძნობები არ ჰქონდეთ, მაგრამ, თუ ისინი თანამშრომლები არიან, ერთმანეთს სახელებით მიმართონ.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი მოსაზრებაა გამოთქმული იმის შესახებ, თუ სად და როგორ უნდა გამოიყენებოდეს ესა თუ ის მიმართვის ფორმა. ცალკე პრობლემაა სიტყვათა წყობაში მიმართვის ადგილისა და მისი კავშირის განსაზღვრა წინადადების სხვა წევრებთან. ფართოდ გავრცელებული და აღიარებული შეხედულებით, მიმართვა განიხილება ძახილის შორისდებულებში და სიტყვათა წყობაში გამოიყენება, როგორც დამხმარე წევრი.

ძახილის შორისდებულების შინაარსისა თუ ფუნქციის შესახებ არც თურქულ და არც უცხოურ ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არ არის შემუშავებული ერთიანი შეხედულება. ზოგიერთი ენათმეცნიერი მათ მხოლოდ გრძნობისა და ემოციების გამომხატველ შორისდებულებად მიიჩნევს, თუმცა ამ მიმართულებით კვლევები დღესაც მიმდინარეობს [ქორქმაზი, 2009: 1139].

არაბული გრამატიკების მიხედვით, მკვლევრები შორისდებულებს აღიქვამენ ფუნქციონალურ ერთეულებად და კავშირის ერთ - ერთ სახეობად მიიჩნევენ. დასავლური ქვეყნების გრამატიკოსების ერთი ნაწილი კი შორისდებულებს განიხილავს, როგორც მეტყველების დამოუკიდებელ ნაწილს [იქვე : 1145].

თუ ენათმეცნიერულ ნაშრომებს გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ მათში მეტყველების ნაწილები სათანადოდ არ არის შესწავლილი, თუმცა უდავოა ის ფაქტი, რომ ყველა ენას აქვს მისთვის დამახასიათებელ ენობრივ ფორმათა სისტემა, ანუ გარკვეული შიდა წყობა და კვლევა უნდა წარმოებდეს მათი ინდივიდუალური თავისებურებებიდან გამომდინარე.

ენათმეცნიერული ნაშრომების უმრავლესობაში მიმართვის ფორმას არ ეთმობა დამოუკიდებელი ადგილი, იგი განხილულია შორისდებულებს შორის და არ ითვლება წინადადებების წევრად მიუხედავად იმისა, რომ წინადადების ყოველი წევრი გარკვეულ შინაარსს სძენს მას. ის წინადადებაში არც ერთ კითხვაზე არ პასუხობს, მაგრამ მისი წინადადებიდან ამოღებით აღმოჩნდება, რომ წინადადების წყობაც დაირღვევა და შინაარსიც, გარკვეულწილად, დავიწროვდება. ამიტომ მიმართვის წინადადების არაწევრად ჩათვლა და მისი უგულებელყოფა არ არის გამართლებული. აქედან გამომდინარე, უფრო მართებული იქნება, თუ წინადადების მთავარ წევრებს ვუწოდებთ „წინადადების ძირითად ელემენტებს“, ხოლო დანარჩენს და მათ შორის მიმართვას – „დამხმარე წევრებს“.

წინადადებაში „თხოვნის“ გამოსახატავდ გამოყენებულ მიმართვის ფორმას თუ დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ ამ ერთ სიტყვას შინაარსობრივად მრავალი დატვირთვა გააჩნია. მიმართვა და ძახილის შორისდებულების უმრავლესობა წინადადებაში ქვემდებარის ფუნქციას ასრულებს და შორისდებულის გარეშეც მოიცავენ გარკვეულ შინაარსს. შორისდებულის ნიშანი, ძირითადად, მიმართვის აღმნიშვნელ სიტყვასთან გამოიყენება და აძლიერებს მიმართვის ფორმას. ამიტომ მართებული იქნება, თუ მიმართვას განვიხილავთ არა შორისდებულებთან ერთად, არამედ დამოუკიდებლად, ცალკე [ალკანი, 2018: 19].

3.1.1. მიმართვის ფორმები მეტყველების ნაწილთა მიხედვით

მიმართვის ცნებასთან დაკავშირებულ საკითხებს შორის მთავარი მეტყველების ნაწილები და მათი კლასიფიკაციაა. სიტყვა არის მნიშვნელობის მქონე ბგერების

ერთობლიობა, მეტყველების ნაწილები კი ერთმანეთისგან მსგავსება - განსხვავებულობის მიხედვით გამოყოფილ სიტყვათა კლასებია.

მეტყველების ნაწილთა შესახებ არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი არსებობს. ამ საკითხისადმი განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევის მიზეზი ისიც არის, რომ სიტყვები, გარკვეულწილად, გრძნობის გამომხატველნი არიან.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით პირველი კვლევა ჩატარდა დასავლეთში სახელწოდებით „ანტიკური ენის ეპოქა“ და შეეხება მოცემულ პერიოდს.

ძველ ბერძნულ ენათმეცნიერებაში, კერძოდ, ფილოსოფიურსა და ალექსანდრიულში, შესწავლილია სიტყვის, აზროვნებისა და ობიექტის ურთიერთდამოკიდებულება, ყოველმხრივ არის განხილული საკითხი იმის თაობაზე, საგანსა და ცნებას შორის არსებული კავშირი თანდაყოლილია, თუ ადამიანის მიერ არის წარმოებული [ბასკანი, 2003: 23].

სიტყვის წარმომავლობასთან დაკავშირებული კამათი არ გასულა იმდროინდელი ფილოსოფიური აზროვნების საზღვრებიდან, გაგრძელდა ენათმეცნიერული აზროვნების ჩასახვის სოკრატესეულ ეპოქამდე და აისახა პლატონის თხზულებაში [იქვე : 24], სადაც სიტყვები ორ კატეგორიად იყოფა: „მოქმედება“ და „სახელები“. „მოქმედებები“ მოძრაობის აღმნიშვნელი სიტყვებია, „სახელები“ კი ამ მოძრაობის გამომხატველები, მაგრამ აქვე აღნიშნულია, რომ ენა მხოლოდ „მოქმედებისა“ და „სახელებისგან“ არ შედგება.

არისტოტელე საუკუნეების მანძილზე დასავლეთის სამყაროს გრამატიკის მამამთავრად ითვლება. მისი აზრები აღნიშნულ საკითხზე უაღრესად მნიშვნელოვანია. მან ერთმანეთისგან გამიჯნა: „სახელი, ზმნა, თანდებულები და კავშირი“ [არისტოტელე, 2010: 55].

რომაელებს ბევრი ნაშრომი აქვთ შექმნილი ენის შესახებ და ძირითადი აქცენტი მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციაზეა გადატანილი. რომაელ ენათმეცნიერთა მოსაზრებებით, მეტყველების ნაწილები ოთხ ჯგუფად იყოფა: „ბრუნვის ნიშნის მქონენი“ (სახელები), „დროის გაგების მქონე სიტყვები“ (ზმნები), „ბრუნვის ნიშნიანი და დროის გაგების მქონე სიტყვები“ (ზედსართავი სახელი-ზმნები). ისინი არ სცნობენ არც

მდგომარეობის (ბრუნვის ნიშნებს) და „არც დროის გაგებასთან კავშირში მყოფ მეტყველების ნაწილებს (დამხმარე სიტყვებს).“.

დონატუსმა სიტყვები რვა ჯგუფად დაყო და შეისწავლა: „სახელი, ზმნა, ნაცვალსახელი, ზმნიზედა, ზედსართავი სახელზმნა, კავშირი, თანდებული, შორისდებული“ [ბასკანი, 2003: 30].

დასავლეთის მსგავსად, აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც (ინდოეთში, არაბულ ქვეყნებში, იაპონიაში, ჩინეთში) იკვლევდნენ მეტყველების ნაწილებს. მათ მიერ ჩამოყალიბებული მეტყველების ნაწილების კლასიფიკაცია, ზოგიერთი თვალსაზრისით, განსხვავდება დასავლეთის ქვეყნების მეცნიერთა შეხედულებებისგან [იქვე : 32].

მკვლევარმა ლაიონზმა აღნიშნა, რომ მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაცია არამწყობრად და არალოგიკურად არის შედგენილი და, რომ ამ ენების სიტყვათა წყობისა და შინაარსობრივი სტანდარტების საფუძველზე, გარკვეული მაგალითების ერთმანეთთან დაკავშირებისას, წინააღმდეგობრივი შედეგები იქნა მიღებული. ენათმეცნიერები განმარტავენ, რომ ბუნებრივ ენებში ჩატარებული კვლევებით ირკვევა შემდეგი: ზოგიერთ ენაში ზედსართავ სახელებსა და ზმნებს შორის, სიტყვათა წყობის კუთხით, შეინიშნება სხვაობა, ზოგ ენაში პირიქით - სხვაობა არ ფიქსირდება, ზოგან კი ზედსართავი სახელები უფრო მეტად სახელებს არიან დამსგავსებულები. რაოდენობრივად ცოტაც რომ იყოს, გარკვეულ შემთხვევებში სახელი შეიძლება გამოიყენებოდეს, როგორც ზედსართავი სახელი ან ზედსართავი სახელზმნა და განიხილებოდეს, როგორც ზედსართავ სახელთა, ისე ზმნათა ჯგუფში [lyons, 1981: 109-111].

ამ ნაშრომებს თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ აღმოსავლელი და დასავლელი ენათმეცნიერების მიერ დადგენილი სიტყვათა კლასიფიკაცია ერთმანეთისგან განსხვავდება: აღმოსავლეთ ქვეყნების ენათმეცნიერები სიტყვებს ყოფენ სამ ჯგუფად – „სახელი, ზმნა, თანდებული“; დასავლელი ენათმეცნიერები კი გამოყოფენ მეტყველების შემდეგ ნაწილებს: „სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნიზედა, ზმნა, თანდებული, კავშირი, შორისდებული“ [ალკანი, 2018: 22-23].

თურქოლოგიაში ზოგიერთი ენათმეცნიერი აღნიშნულ საკითხს განიხილავდა დასავლელი მკვლევრების, ზოგი კი არაბ ენათმეცნიერთა კვლევების მიხედვით და ამიტომ მეტყველების ნაწილებს იკვლევდნენ სამი ან რვა ჯგუფის მიხედვით. მათ შორის არიან: სეზაი გუნეში, რომელმაც გამოყო: „სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნიზედა, ნაცვალსახელი, ზმნა, თანდებული“ – სულ ექვსი ჯგუფი [1977: 87-328]; თაჰირ ნეჯათ გენჯანმა – „სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, განსაზღვრება, თანდებული, კავშირი, შორისდებული“ – რვა შინაარსობრივი ჯგუფი [1979: 144-492]; მუჰარემ ერგინმა – „სახელი, ზმნა, თანდებული“ – სამი შინაარსობრივი და ფუნქციური ჯგუფი [2009: 216]; თაჰსინ ბანგუოღლუმ, დოდან აქსანმა, ჰაიდარ ედისკუნმა – „სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნიზედა, ნაცვალსახელი, აფიქსები, კავშირი, შორისდებული, ზმნა“ – სულ რვა ჯგუფი [1995: 319-494; 1983: 22; 2007: 134-137].

ზეინებ ქორქმაზმა გამოყო: შინაარსის მქონე სიტყვები: „სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნიზედა, ზმნა, სახელზმნა, ზედსართავი სახელზმნა, ზმნიზედა -ზმნა“; ფუნქციური დატვირთვის მქონე სიტყვები (თანდებული, კავშირი); შინაარსობრივ - ფუნქციური სიტყვები (შორისდებული) – სამი ჯგუფი [ქორქმაზი, 2009: 1139-1191].

ჟან დენი თავის ნაშრომში მეტყველების ნაწილების მეოთხე ჯგუფში აერთიანებს თანდებულებს. პირველ საკითხად იხილავს თანდებულებს, მეორედ – კავშირებს, მესამე საკითხად – შორისდებულებს. შორისდებულები განხილული აქვს თავებში: „ძახილის შორისდებული“ და „გრძნობის გამომსახველი შორისდებული“.

ჟან დენი აღნიშნავს, რომ ძახილის შორისდებულს მიმართავენ თანამოსაუბრის მოსახმობად, მისთვის რაიმეს საკითხავად, რაიმეს გასაკეთებლად ან რაიმეზე მისი ყურადღების გასამახვილებლად. გრძნობის გამომხატველი შორისდებული კი ქვემდებარის ფუნქციით გამოხატავს გრძნობასა და ემოციას, თუმცა აქვე აღნიშნავს, რომ მათ შორის არსებული ეს განსხვავება არ არის აპრიორი და ძახილის შორისდებულსაც შეუძლია გრძნობის გამოხატვა. „ა! ეი! ჰეი! ჰაი! ია!“ შორისდებულებიან წინადადებაში მიმართვის ფორმები შორისდებულებთან ერთად არის მოცემული [Deny, 2012: 630-648].

მ. კაია ბილგეგილი წიგნში „თურქული ენათმეცნიერება“ შორისდებულებს ორ ძირითად ნაწილად ყოფს: 1. შედგენილობისა და 2. შინაარსის მიხედვით.

შედგენილობის მიხედვით ავტორი შორისდებულებს იხილავს სამ ქვეთავში: „თავისთავად შორისდებული სიტყვები“, „შორისდებულის ფორმით გამოყენებული სიტყვები“ და „ხმაბაძვითი ხმები“.

„შორისდებულის ფორმით გამოყენებული სიტყვებით“ დასათაურებულ თავში მარტივი სიტყვების/სახელების ნაწილში შეტანილია: მოქალაქეები! ალი! ჯანიმ! იავრუჯუმ! და სხვა მსგავსი მიმართვის ფორმები. შინაარსის მიხედვით შორისდებულებიც სამ ჯგუფადაა დაყოფილი: „მახილის შორისდებულები“, „გრძნობის გამომხატველი შორისდებულებები“ და „ხმაბაძვითი ძირები“. აქვე ვხვდებით მიმართვის აღმნიშვნელ სიტყვებს: ა! ეი! ჰაი! ჰაიდი! ჰუ! აიჰუ! ამან! და სხვა [ბილგეგილი, 2009: 224-234].

ნეჯმეთთინ ჰაჯიემინოღლუ თავის გამოკვლევაში „თანდებულები თურქულ ენაში“ თანდებულებს ათ ქვეთავში განიხილავს: „ბრუნვის/უღლების“, „კავშირის“, „გამაძლიერებელი“, „შედარებითი“, „კითხვითი“, „მიმართვის“, „საპასუხო (პასუხის)“, „შორისდებულები“, „ჩვენებითი“, „განმეორებითი“. ნაშრომში მოწოდებები განხილულია „მახილი-მიმართვის“ ნაწილში. ამ თანდებულებს, რომლებიც წინ უსწრებს სახელებს, აქვთ მხოლოდ მიმართვის მიმართულების ჩვენების ფუნქცია. ზოგი მათგანი ხმაბაძვითი სიტყვაა, ხოლო ზოგიერთი – გრამატიკის ჩამოყალიბებული შემადგენელი ნაწილი, ამიტომ მათი ძირების განსაზღვრა რთულია. გამოყენების ადგილის მიხედვით, იგი სხვა თანდებულებისგან განსხვავდება. ისინი უმეტესად გვხვდება სასაუბრო ენაში ან შინაურული ხასიათის სიმღერებში, თურქულში, მოთხრობებსა და ლექსებში. ასეთებია: ა/ე, აჩ! ჰეი! აი!/ეი!/ი!/ეი! აია!/ეია!/ეი! აიოლ! ბე! ბეჰეი! ბირე!/ბრე! დინგ! ჰაიდი! ჰადი!/ჰაიდი! ჰაი!/ჰეი! ილაჰი! ქი! ჰეი! ეი! იაჰუ!..

მოყვანილ მაგალითებში მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვები განხილულია შორისდებულთან [ჰაჯიემინოღლუ, 1971: 284-289]:

(1) **Bey beri gel** – აჩ ბერუ გელ <ჰეი, ბერი გელ

ბეი, მოდი ჩემთან! [დივანი ლუგატიტ თურქი. 1, 35-12];

(2) **Ay oğullar!** – აი ოღულლარ

ოჰ, ვაჟებო! [ოგიუზ ქაგან დესტანი, 372];

(3) **Ay ağalar!** – აი აღალარ

ოჰ, აღებო! (ძმებო) [იქვე, 334].

მოვიყვანო ჩვენ მიერ დაფიქსირებულ რამდენიმე მაგალითს:

→ „a\ē“ – „ა/ე“:

„**A kızım** dinle beni“

აა (აბა), ჩემო გოგონა, ერთი მომისმინე! [ერსოი, 2011: 1047].

→ ay/ey”, „ეი“:

Ey kimsesiz avare çocuklar... hele sizler, hele sizler...

ჰეი, უსახლკარო ავარა ბავშვებო..., ჯერ თქვენ, ჯერ თქვენ...

„Örtün, evet, **ey hâile!**“

დაფარეთ, დიახ, რა უბედურებაა! [ფიქრეთი, 2000: 187].

→ hay/hey”, „ჰეი“ :

„**Hey kuzum** arama!“

ჰეი, შვილო, არ დამირეკო! [ერსოი, 2011: 632].

→ “ilahi” (ანუ ღმერთი):

„**İlahi** teyze tuhafsin, neden günah olacak?“

ღმერთო, დეიდა, რა უცნაური ხარ, ეს ცოდვა რატომ იქნება? [ერსოი, 2011: 586].

წოდებითი ხშირად წინდებულებებთან ერთად იხმარება და ამიტომაც ცალკე არ განიხილება. წინდებულები მნიშვნელობის არმქონეა, წოდებითი ვილაცაზე ან რალაცაზე მიმართვას, ანუ სუბიექტის, ან ობიექტის არსებობას გამოხატავს. ამასთან, წოდებითები, პირის ნაცვალსახელებად გამოყენებისას, უნდა პასუხობდნენ კითხვებზე - ვინ? ან/და რა?

ნ. ჰაჯიემინოღლუს (1971) თქმით, წოდებითი თურქულ ენაში საფუძვლიან შესწავლას საჭიროებს.

ნურეთთი კოჩი ნაშრომში „ახალი ენათმეცნიერება“ შორისდებულებს განიხილავს, როგორც მეტყველების ნაწილს. ეს შორისდებულები ზოგჯერ გამოხატავენ სიხარულს, ბრაზს, შიშს, ტკივილს, განცვიფრებას, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში ბუნების მთელი რიგი ხმების გამომხატველი საჭირო სიტყვებია [კოჩი, 1996: 275].

ნაშრომში აღნიშნულია, რომ თურქულ ენაში ნებისმიერი სიტყვა შეიძლება გამოიყენებოდეს, როგორც შორისდებული. შორისდებულები განხილულია სამ თავში: „შორისდებული სიტყვები (ნამდვილი შორისდებულები)“, „შორისდებულებად გამოყენებული სიტყვები“ და „ხმაბაძვითი სიტყვები“. მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვებიც განხილულია „შორისდებულებად გამოყენებული სიტყვების“ ნაწილში. აქვე განმარტებულია, რომ ზოგიერთი სახელი წინადადების თავში, შუაში და ბოლოში შესაძლოა, გამოყენებული იყოს, როგორც შორისდებული.

(1) **Ordular**, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!

არმიებო! პირველი მიზანი, პირველი მიზანი ხმელთაშუაა, წინ! [ათათურქი]. (არსებითი სახელი „Ordular“ (არმიებო) წინადადებაში ასრულებს შორისდებულის როლს, აგრეთვე, ზმნიზედა „İleri“ (წინ)-ც გამოყენებულია, როგორც შორისდებული);

(2) **Doğa!** Yanıma gel kızım

დოღა! ჩემო გოგო ჩემთან მოდი (ამ შემთხვევაში საკუთარი სახელი „Doğa“ წინადადებაში ასრულებს შორისდებულის როლს);

(3) **Yaşasın!** Sonunda benim evim oldu

ვაშა! ეს საბოლოოდ გახდა ჩემი სახლი („Yaşasın“ ბრძანებითი კილოს აღმნიშვნელი ქმედება წინადადებაში შორისდებულად არის გამოყენებული).

1998 წლის 17 აპრილს თურქული ენის ასოციაციის მიერ ორგანიზებულ „თურქული გრამატიკის კონფერენციაზე“ ბევრმა თურქოლოგმა გამოხატა თავისი შეხედულება ძახილის ნიშნის შესახებ. ამის საფუძველზე წარმოიშვა ისეთი პრობლემები, როგორებიცაა, მაგალითად, ის, რომ ძახილის ნიშანი ერთი სიტყვის ტიპია თუ წინასიტყვაობისა, სწორია

თუ არა საერთოდ ეს ტერმინი, რა სიტყვები უნდა მოიცავდეს ძახილის ნიშანს და ა.შ. [თურქული ენის ასოციაცია, 1999: 476-534].

მუჰარემ ერგინი, როგორც ცნობილია, შორისდებულებს განიხილავს თავისი „თურქული ენის გრამატიკის“ ერთ - ერთ ნაწილში – „ნაწილაკები“ [„Edatlar“, ინგ.- თურქ. ლექსიკონის მიხედვით „particle“ – 1) ნაწილაკი; 2) უცვლელი ნაწილაკი; სუფიქსი; პრეფიქსი. თურქულ - ქართული და თურქულ - რუსული აკადემიური ლექსიკონები ამ ტერმინს არ თარგმნის. თ. გენჯანის მიხედვით კი, ის თანდებულს აღნიშნავს და სინონიმია ნეოლოგიზმისა „İlgeç“ - ბ.ქ.]. ავტორი გამოყოფს მათ სახეობებსა და შორისდებულებს, რომელთაც თურქულად „ünlem edatlar“-ს² უწოდებს და შემდეგნაირად ახასიათებს: „ისინი შეგრძნებებსა და განცდებს, სიხარულს, ნაღველს, ტანჯვას, სიძულვილს, ბუნებრივ მიმართვას, მიმართვას, დადასტურებას, უარყოფას, შეკითხვას, შეტყობინებას გამოხატავენ“.

მ. ერგინის ამ ზოგად დახასიათებაში წარმოდგენილი სახეობები ხუთ ქვეთავშია განხილული. მიმართვას, რომელსაც ჩვენ მოვიხსენიებთ ტერმინით hitap „მიმართვა“, მ. ერგინი უწოდებს seslenme edatı-ს. ქვეჯგუფები კი შემდეგია: seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları სიტყვასიტყვით – „მიმართვის, კითხვითი, ჩვენებითი, მიგებითი ნაწილაკები“. ისინი მიმართვას წარმოადგენენ. შორისდებულების მსგავსად, შეგრძნებებს, მღელვარებას, ბუნებრივ ხმებს, რამეს ან რაღაც ვითარებას არ გამოხატავენ, მხოლოდ მიმართვის საშუალებებია: „აა! აჰ! ახ! ოჰ! ოხ!“ (თურქ. „a“), „ოჰ! უჰ! ვაი!“ (თურქ. „ay“), „ეი! ადამიანო! კაცო“ (თურქ. „yahu“), „შენ, ეი! ეჰ!“ (თურქ. „Be“): „ეი, შენ! აბა, დამაცადე! შეხედე, ერთი! ვა!“ (თურქ. Bre), „ეი! მომხედე! მომისმინე!“ (თურქ. „hu“). hû, yâ და yâhu მიმართვის გამომხატველი სიტყვები უცხო წარმომავლობის მქონედ ითვლება. დღეისათვის ყველაზე ხშირად გამოსაყენებელ მიმართვის ფორმად კი სწორედ „ეი“ მიიჩნევა. ადრე „ეი“ ძველ ანატოლიურ თურქულში iy-ს ფორმით გამოიყენებოდა, შემდეგ კი გადავიდა „ი“-ს ფორმაზე. აღსანიშნავია, რომ გამოყენების თვალსაზრისით, „აი“ უფრო ძველია „ეი“-ზე. მიმართვის ფორმად „აი“ ძველ თურქულ ენაშიც გამოიყენებოდა. დღეს სალიტერატურო

2 ქართულში შესატყვისი არ გვხვდება, სიტყვასიტყვით ითარგმნება: შორისდებული ნაწილაკი.

ენაში მან თავისი ადგილი დაიკავა და მასთან ერთად დამკვიდრდა „ეი“ ფორმაც [ერგინი, 2009: 349-350].

ეს ფორმები, საზოგადოდ, მიმართვის სახელთან ერთად გამოიყენება. მაგ., „აჰ“ (ან „ოჰ“), ჩემო შვილო“ (თურქ. „A oğul“), „მომისმინე, ძმაო!“ (თურქ. „Ey, kardeş“); „ოჰ, ჩემო ბატონო“ (თურქ. „ay, beyim“) და მისთ. „ეი“ ყოველთვის, „ჰეი“ და „ეი“ კი ზოგჯერ მარტო გამოიყენება.

(1) A, oğul bu saatte nereye gidiyorsun?

ჩემო შვილო, სად მიდიხარ ამ დროს?

(2) Ay, beyim, evinize hoş geldiniz.

ოჰ, ჩემო ბატონო, კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება თქვენს სახლში!

(3) Ey, kardeş dostta çok düşmanda

ეი, მომისმინე, ძმაო! მეგობარიც ბევრია და მტერიც.

აღნიშნული შორისდებულები სიტყვებია, რომლებიც მიმართვას აძლიერებენ. მიმართვისათვის არაერთგზის უშუალოდ სახელები გამოიყენება: Arkadaş! (არქადაშ) „მეგობარო!“ Kardeşim! (ქარდეშიმ) „ჩემო ძმაო!“, Ayşe! „აიშე!“, Hasan „ჰასან“.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ფორმით მიმართვად (hitap) გამოყენებული არსებითი სახელები ფუნქციის თვალსაზრისით seslenme edat-ის („მიმართვის ნაწილაკი“) ჯგუფს მიეკუთვნება [ერგინი, 2009: 350].

წოდებითის ნაწილაკები ძლიერმახვილიანი სიტყვებია, ისევე როგორც მთავარი წოდებითის ნაწილაკები, რომლებიც გამოიყენება მიმართვისას და სახელებშიც აღნიშნული მახვილი ყოველთვის პირველ ადგილზე გვხვდება.

თავსინ ბასუოღლუმ შეისწავლა მიმართვის ხმარების წესი ორ ჯგუფად და აღნიშნა, რომ ის გამოიყენება როგორც მბრძანებლური ტონის აღსანიშნავად, ასევე უბრალოდ, დამახების დროს, ვინაიდან თუნდაც დიალოგებში ისინი ხშირად სწორედ აღნიშნული ფორმით გვხვდება წინადადებებში, რაც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს მათი მოწოდების ფორმაზე [ბანგუოგლუ, 1995: 397].

ჰაირიე! დედა! ქალბატონო! შვილო! და ა.შ. – ნომინალური მდგომარეობის ძახილის გამოხატულებაა და, შესაბამისად, ის არ არის გამაღიზიანებელი.

„ჰასან, მიიღეთ ეს კოსტიუმები!“ „ჰასან, ეს ნაკრები მომიტანე!“ – ამ მაგალითებში გამოყენებულია როგორც წოდებითი, ასევე ბრძანებითი კილოც.

„ჩემო შვილო, რთულ მდგომარეობაში იქნები. შვილო! ისინი რთულ მდგომარეობაში დარჩნენ“ (ამ შემთხვევაში ძახილის ნიშანი ნიშნავს გაფრთხილებას).

ზოგიერთ ენაში ხმოვნის ფორმა იღებს ცალკე სუფიქსს. ძველ თურქულ წერილობით ენაში სწორედ ამის მაგალითებია, რომლებიც სპარსულიდან არის გადმოსული და შემდეგ თანამედროვეობას შერწყმული:

Ey çağla! – ეი ჩეღლე;

Ey gülbahar! – ეი გოლბეჰირ;

Ey gülistan! – ეი გულისთან.

ლ. კარახანი მიმართვას მოიხსენიებს „შორისდებულის ჯგუფად“ („ünlem grubu“) და მას განმარტავს, როგორც „სიტყვათა ჯგუფს, რომელიც შეიქმნა სახელის ელემენტითა და შორისდებულებით“ [კარაჰანი, 2010: 70].

ზ. ქორქმაზი მიმართვას ტერმინ seslenme ünlemi-დ მოიხსენიებს და განმარტავს, როგორც „მიმართვის შორისდებულს“, ხოლო ამ უკანასკნელს – როგორც „შორისდებულს, რომელიც გამოიყენება მოხმობისას და წინადადებაში არსებული მიმართვის გასაძლიერებლად“ [ქორქმაზი, 1992: 130].

ზ. ქორქმაზი თავის ნაშრომში ასევე საუბრობს მიმართვის იმ ფორმებზე, რომლებსაც ადამიანი იყენებს ცხოველებთან, საგნებთან მიმართებით. მაგალითად, აბე, ბრე, ჰადისინი, ლაანი და ა.შ. [ქორქმაზი, 2009: 1174-1178].

მიმართვის სახეებად მიჩნეულია ის ფორმებიც, რომლებსაც ადამიანები იყენებენ, მაგალითად, ტელეფონზე საუბრის დროს ან დარეკვისას, როდესაც ადრესატს მიმართავენ. სახელდობრ: ეი, ჰეი, ბრე, ჰუ, ალო, ბეჰეი – ყველა აქ ჩამოთვლილი ერთეული პირველ ადგილზეა ყველაზე ხშირად გამოყენებულ მიმართვებს შორის. ისინი, ზოგადად,

გამოიყენება სახელებთან ერთად და ცალკე მდგომებს არანაირი მნიშვნელობა არ გააჩნიათ:

(1) **Hey!** Bakabilir misin?

ეი! შეგიძლია შეხედო?

(2) **Hey! Hey!** Buraya gel!

ჰეი! ჰეი! მოდი აქ!

(3) **Behey!** Keloğlan, kel çocuk

ბეჰეი! კელოღლანი, მელოტი ბიჭი.

(4) Tanrım bana sabır ver!

ღმერთო, მოთმინება მომეცი!

მიმღები ან დონორი (სახელი ან საკუთარი სახელი) არის ის, რაზეც აქცენტია გაკეთებული და მახვილიც სწორედ მასზე მოდის (დედა, მამა, სხვა, ღმერთი, მოქალაქე, მეგობარი):

(1) **Arkadaş**, yurdumu alçaklara uğratma sakın!

მეგობარო, ნუ გაამწარებ ჩემს სამშობლოს!

(2) **Anne**, buraya bakar mısın?

დედა, შეგიძლია აქ მოხვიდე?

(3) **Baba**, içeriden battaniye getirir misin?

მამა, შეგიძლია საბანი მოიტანო სახლიდან?

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, სახელები მიმართვად ცალკეც გამოიყენება და ამ შემთხვევაში მიმართულია სხვა სახელებისკენ. პირველ მაგალითში ეს არის გაფრთხილება მიმართული პირის ყურადღების გამახვილების მიზნით; მეორე მაგალითში კი მიმმართველი ადრესატს ევედრება და სურს მიიპყროს მისი ყურადღება; მესამე მაგალითში მიმმართველი პირი ადრესატისგან რაღაცას ითხოვს.

თურქულ ენაში წოდებითი, შესაძლოა, გამოიყენებოდეს, როგორც თავაზიანობის გამოხატვის ფორმა და სწორედ ამიტომ მას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

აღსანიშნავია, რომ თურქული ენის სინტაქსის შესწავლისას საგანი და პრედიკატი წინადადების ძირითადი ელემენტებად განიხილება, ხოლო დანარჩენი წევრები წინადადების დამხმარე წევრებად ითვლება. შესაბამისად, არსებითი სახელები და ნაცვალსახელები, რომლებიც თურქულში დაყოფილია რვა ჯგუფად, შეიძლება იყოს სუბიექტი, ობიექტი, დამატება და პრედიკატი, რომლებიც წინადადების მთავარი წევრები არიან. ზედსართავი და ზმნიზედა კი არ არიან წინადადების მთავარი წევრები, რადგან ისინი პირდაპირ არ უწყობენ ხელს წინადადების ფორმირებას სემანტიკური და გრამატიკული წესების შესაბამისად და გამოიყენებიან მხოლოდ წინადადების შინაარსის განმტკიცების ან შევსების მიზნით.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ წინადადების არამთავარი წევრები შეიძლება განთავსდეს წინადადების დასაწყისში, შუაში ან სულაც ბოლოში და ემსახურებოდეს წინადადების შინაარსის განმტკიცებას ან შევსებას [ჩელიკი, დემირბილეკი და სხვ., 2006: 460].

ალაედინ მეჰმედოღლუს აზრით, მიმართვა სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფია, რომელიც წინადადების სხვა წევრებთან დაკავშირებული არ არის, მხოლოდ იმ პირს ეხება, ვისაც მიმართავენ ან, დამატებითი ობიექტის დასახასიათებლად, არსებითი სახელის, ნაცვალსახელის, გაარსებითებული ზედსართავის ტოლფარდია. კავშირი, თანდებული, ნაწილაკი, მიმართვა წინადადებების წევრები არ არიან, თუმცა წინადადების წყობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ [მეჰმედოღლუ, 2006: 142].

ა. მეჰმედოღლუს ვარაუდით, შეცდომაა მიმართვის წინადადების არამთავარ და იმ დამხმარე სიტყვად მიჩნევა, რომელიც წინადადებაში მხოლოდ სემანტიკურ ფუნქციას ასრულებს, წინადადებაში ვერც ერთ კითხვას ვერ პასუხობს, მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრების გარეშე დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს [იქვე : 142].

ცხრილი 1. წინადადებები მიმართვით და მის გარეშე

წინადადებები, რომლებშიც მიმართვაა გამყენებული	წინადადებები, რომლებშიც მიმართვა არა გვაქვს
Aynur, senin yanına geliyorum. აინურ, შენთან მოვდივარ	 senin yanına geliyorum. „... შენთან მოვდივარ
İsmail, seni oğlum gibi severim. ისმაილ, ისე მიყვარხარ, როგორც ჩემი შვილი	 seni oğlum gibi severim. ისე მიყვარხარ, როგორც შვილი
Ey büyük efendim, bu dünya böyle kurulmuş. უფროსო, ეს მსოფლიო ასეა მოწყობილი	...bu dünya böyle kurulmuş. ... ეს მსოფლიო ასეა მოწყობილი
Vakit mi var, kardeşim? ვითომ დრო გვაქვს, ძმაო?	Vakit mi var... ? ვითომ დრო გვაქვს?
Niçin ağlarsın bülbül hey? „რატომ უნდა ტიროდეს, ბულბულო?“	Niçin ağlarsın.....? „რატომ არ უნდა ტიროდეს?“
Çocuk, valizler ve eşyalar burada kalacak. ბავშვო, ჩანთები და ნივთები აქ დარჩება.	valizler ve eşyalar burada kalacak. ...ჩანთები და ნივთები აქ დარჩება.

ცხრილში მოცემულ წინადადებებში გამოყენებულ სიტყვებს – Aynur, İsmail, Ey büyük efendim, Kardeşim, Bülbül, Çocuk – ზემოთ აღნიშნული თვისებები აქვს. ამ სიტყვათა წინადადებების სხვა წევრებთან გრამატიკული კავშირის არარსებობის გამო, მათი წინადადებიდან ამოღების შემთხვევაში წინადადებების ფორმასა და შინაარსში განსხვავება არა გვაქვს. თურქულ ენათმეცნიერებაში ასეთ სიტყვებს ჰქვია „მიმართვა“.

ჰატიპოლლუმ წინადადებების დამხმარე წევრებად, ზმნებისა და სახელებისა გარდა, მიიჩნია: ზედსართავი, ზმნიზედა, ნაწილაკი, შორისდებული. ამასთან, ჰატიპოლლუ ახსენებს გამოყენებულ წოდებითებსა და მიმართვებს, რომელიც განისაზღვრება წინადადებაში ზმნის სუფიქსებისგან [ჰატიპოლლუ, 1982: 119].

ასევე, უნდა აღინიშნოს, რომ წინადადებებში გამოიყენება მიმართვა „შენ“, სათქმელის უფრო მკვეთრად გამოხატავად.

ოზმენმა შეაფასა მხოლოდითი რიცხვის მეორე და მესამე პირის სახელები, რომლებსაც აქვთ მიმართვის მახასიათებლები. ამ შემთხვევაში მიმართვის ადრესატი, მიმღები იქნება სუბიექტი, რომელიც შეასრულებს პრედიკატის ფუნქციას: „ო, მართალია, ცოცხალია“; „მვირფასო ხალხნო, იცოცხლეთ!“ [ოზმენი, 2013].

სემრა ალიილმაზის თქმით, „იმისათვის, რომ მთქმელსა და მიმღებს/მსმენელს შორის კომუნიკაცია შედგეს, კავშირის დასაწყისში, თანამოსაუბრეთა ურთიერთობებისა და გზავნილის შინაარსის მიხედვით, განსხვავებული სტრუქტურისა და მნიშვნელობის მიმართვები ან მიმართვის ჯგუფები გამოიყენება“ [ალიილმაზი, 2015: 36].

ს. ალიილმაზი თავის ნაშრომში „მიმართვა და მიმართვის ჯგუფები თურქული ენის სინტაქსში“ წერს, რომ მიმართვის აღსანიშნავად თურქულ ენაში სხვადასხვა ტერმინი გამოიყენება: „მთქმელსა და მსმენელს (მიმღებს) შორის კომუნიკაციის უზრუნველყოფისას მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ წინადადების წევრები, რომლებსაც ეწოდება „მიმართვის დამატება“ („seslenme tümleci“), „მიმართვის მქონე დამატება“ („seslenmeli tümleç“), „შორისდებული დამატება“ („ünlem tümleç“), „მიმართვის მქონე ქვემდებარე“ („seslenmeli özne“), „მიმართვა“ („seslenme“), მიმართვის ჯგუფები, მიმართვის ბლოკები, არაბული წარმომავლობის ტერმინი „hitap“ – „მიმართვა“ [იქვე : 36].³

ს. ალიილმაზი შენიშნავს, რომ მიმართვა ზოგიერთი მკვლევრის მიერ განიხილება წინადადების არამთავარ წევრად ან ელემენტად. მისი აზრით, არ არის მართებული, რომ მიმართვას, რომელიც შეტყობინების გადასაცემად მიმღებს აფრთხილებს და ამით

³ აღვნიშნავთ, რომ აქ გამოყენებული თურქული ტერმინების ნაწილის შესატყვისები ქართულ ენაში არ არსებობს. ვიყენებთ ამ სიტყვების ჩვენს ენაში თარგმანს.

კომუნიკაციისაკენ მიჰყავს, წინადადების არამთავარი წევრი ვუწოდოთ [იქვე : 45]. არასწორი იქნება, ვიფიქროთ, რომ ის სიტყვები, რომლებიც მიმღებს აფრთხილებს და კომუნიკაციას იწყებს, წინადადების ნაწილი არ არის და მიმართვა წინადადების არამთავარი წევრია.

3. იმამოვა აღნიშნავს, რომ „თავაზიანობა თურქულში, საზოგადოდ, გამოიხატება მიმართვის ფორმით, ჩართული სიტყვებითა თუ ქვემდებარისა და შემასმენლის შეთანხმებით“ [იმამოვა, 2010: 1].

ა. იულდაშევის თქმით, „თურქულ ენაში ჩვეულებრივი მოვლენაა ასაკით უმცროსი ნათესავებისადმი მიმართვის დროს გამოყენებული სიტყვების წარმოქმნა კნინობით - ალერსობითი ფორმის მაწარმოებელი სუფიქსისა და მხოლოდობითი რიცხვის პირველი პირის კუთვნილებითი სუფიქსის შერწყმით“ [იულდაშევი, 1956: 445]. ამის დასტურად მაგალითის სახით ყაზახურ ენაში დამკვიდრებული ის ფორმები შეიძლება მოვიყვანოთ, რომლებიც ბავშვებს უხმობენ: *balam* (ბალამ) „ჩემო შვილო“, *balakayım, balakanım* (ბალაკაიიმ-ბალაკანიმ) „ჩემო შვილიკო“.

თურქულ ენაში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ, როცა ადამიანებს მიმართავენ, „ოჯახში და ნათესავებს შორის არსებული კომუნიკაციის დროს ასაკით უმცროსებს ან ბავშვებს როცა მიმართავენ, ნათესაობის სტატუსის მიხედვით გათვალისწინებულ სიტყვებს იყენებენ: *annem* (ანნემ) „დედაჩემო“, *babam* (ბაბამ) „მამაჩემო“, *teyzem* (ტეიზემ) „დეიდავ ჩემო“, *halam* (ჰალამ) „ჩემო მამიდავ“, *ablam* (აბლამ) „ჩემო დაო“, *abim* (აბიმ) „ჩემო ძმაო“ და მისთ. [ერსიო, 2015: 60].

ზოგჯერ „ძმა“, „და“, „ბიძია“, „დეიდა“, „ბებია“ და მსგავსი სიტყვების გამოყენებას ნათესაური კავშირების გათვალისწინების გარეშე პატივისცემისა და გულწრფელობის გამომხატველი მიმართვებისას ვხვდებით.

3.1.2. თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვები თურქულში

ადამიანები ერთმანეთთან კომუნიკაციის დროს ბევრ სხვადასხვა ტერმინს იყენებენ, რომლებიც, შესაძლოა, თავაზიანობის გამომხატველიც იყოს. ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა მიზანს ისახავს ესა თუ ის კონკრეტული კომუნიკაცია, რა თემას ეხება და რა ურთიერთობას გულისხმობს.

გამოხატვის სტილი შესაძლოა გადამოწმდეს ენის ცვლადებში, რომლებიც შეიძლება განისაზღვროს იმით, „გამოიყენება საჭიროებისამებრ“ თუ არა. მაგალითად, ჟარგონი, თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვები და ა.შ. შეიძლება შეფასდეს, როგორც გამოხატვის ერთ - ერთი საშუალება. თურქულ გრამატიკაში განიხილება ისეთი საკითხები, როგორებიცაა: თავაზიანობა, რეკლამა, სინანული ან მიმართვა [იაილაგული, 2005: 152].

ზოგადად, თავაზიანობის გამომხატველი ტერმინები სოციალური ცხოვრების მარეგულირებელი ერთ - ერთი მთავარი ფაქტორია და, შეიძლება ითქვას, რომ ეს გამონათქვამები სასურველიც კი არის სიკეთისა და სოლიდარობის აღსანიშნად [ვარდაუფი, 2006: 238].

პიროვნებებთან კომუნიკაციის დროს პირველ ნაბიჯად არჩეული მიმართვის ფორმები გამოხატავს გრძნობებს, აზრებს, გულწრფელობას, დაშორებას, პატივისცემას და, გარკვეული კუთხით, ტრადიციებსაც კი. თავაზიანობის თეორია ამ შემთხვევაში პირდაპირ უკავშირდება მიმართვის კონცეფციას და სწორედ ის არის ყველაზე მნიშვნელოვანი მეთოდი სოციალური ურთიერთობების დროს.

ენებში, მათ შორის თურქულში, გვაქვს თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვები, რომელთა შერჩევა გააზრებულია მთქმელის მიერ. ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა „შენ/თქვენ“ ნაცვალსახელების დიქტომია.

თურქულ ენაში თავაზიანობა სპეციალური ელემენტებით (ერთეულებით) გამოიხატება. ამ მხრივ, წინადადების ფორმა და მნიშვნელობა თავაზიანობის გამოხატვაში დიდ როლს თამაშობს [იმამოვა, 2010: 1].

თურქული ენის დიალექტები თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვების მხრივ ძალიან მდიდარი და მრავალფეროვანია. ერთ დიალექტში თავაზიანობის გამომხატველმა სიტყვამ სხვა დიალექტში შეიძლება სულ სხვა მნიშვნელობა შეიძინოს. მიმართვის აღმნიშვნელი ერთი სიტყვით შესაძლოა ერთ შემთხვევაში თავაზიანობა გამოიხატოს, ხოლო სხვა შემთხვევაში, თავაზიანობასთან ერთად, ლმობიერებას, მეგობრობას და სიყვარულსაც გამოხატავდეს ხოლმე.

ზემოთ თქმულის წარმოდგენა ადვილია შესაბამისი მაგალითების მოყვანით: როდესაც ბანკის თანამშრომლები ესაუბრებიან მენეჯერს, მას შეიძლება ასე მიმართონ:

(1) „შემიძლია თუ არა თქვენი კომპიუტერი გამოვიყენო, თუ ნებას მომცემთ?“

(2) „მენეჯერო, შემიძლია თუ არა, თქვენი კომპიუტერი გამოვიყენო?“ – ორივე წინადადება მისაღებია, როგორც მიმართვის თავაზიანი ფორმა. ამასთან, პერსონალი, რომელმაც იცის, რომ პირველი და მეორე წინადადებების ხმარება საზოგადოებაში თავაზიანობის გამომხატველად აღიქმება, მხოლოდ მას მიმართავს და მიმართვის სხვა ფორმებს აღარ გამოიყენებს.

კიდევ ერთი მახასიათებელი, რომელიც ყურადღებას იქცევს, არის სინგულარული, პირველი პირის კუთვნილების გამომხატველი სიტყვები. მათი გამოყენება გულწრფელობისა და პატივისცემის ნიშანია.

სინგულარული პირველი პირის კუთვნილებითი სუფიქსის გამოყენება თურქულში ისეთი სიტყვებით ხორცილედება, როგორებიცაა: მასწავლებელი, ალა, რაიონის გამგებელი, ფაშა, უფროსი, სულთანი...

იმ ფაქტს, რომ თურქულ ენაში ზოგიერთი სიტყვა შეიცავს თავაზიანობის მნიშვნელობას, კულტუროლოგიური თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს. თურქულ საზოგადოებაში ისეთი სიტყვები, როგორებიცაა: ბატონი, ქალბატონი, კაცი, ოსტატი... ჩვეულებრივ, გამოიყენება სხვადასხვა ფორმებთან თუ სათანადო სახელებთან და თავაზიანობის გამომხატველი მიმართვის ფორმებიც არის. მაგალითად, სიტყვები: „ოსტატი“, „ბატონი“ და „ქალბატონი“ გამოიყენება როგორც ოფიციალური მიმოწერის დროს,

ისე სიტყვით გამოსვლისას თუ სხვა პრეზენტაბელურ ადგილებში. ამ ტერმინების მნიშვნელობა იგივეა ვერბალური და წერილობითი კომუნიკაციის დროსაც [გოკერი, 1997: 37]. ასეთი შესიტყვებებია: „მვირფასო პრეზიდენტო“, „მვირფასო გუბერნატორო“, „მვირფასო ქალბატონო“, „მისის ზეჰრა!“ და სხვა.

აღნიშნული სიტყვები მიმართვის ფორმებიცაა და თავაზიანობასა და მოწოდებაზეც მიუთითებს. ისინი აძლიერებენ თავაზიანობის მნიშვნელობას.

თავაზიანობის თეორიები შესწავლილ იქნა სხვადასხვა კვლევისას, რომელთა მიხედვითაც დაასკვნეს, რომ ქალები უფრო თავაზიანად იქცევიან, ვიდრე კაცები და, შესაბამისად, უფრო მეტად იყენებენ მიმართვის აღნიშნულ ფორმებს (მისალმება, მაღლიერების გამოხატვა, მეგობრული მიმართვა და დამშვიდობება) [ანტონოპულო, 2001: 264].

ამასთან, დადგინდა, რომ ქალიც და კაციც, საპირისპირო სქესის მისამართით უფრო თავაზიან გამონათქვამებს იყენებს, ვიდრე თავიანთი კოლეგების მიმართ, რომლებიც იმავე სქესს წარმოადგენენ [იქვე : 266].

თავაზიანობის ფენომენი მოხუცებსა და ახალგაზრდებს, მამაკაცებსა და ქალებს შორის თუ სხვადასხვა საზოგადოებაში, განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენს [ვარდაუფი, 2006: 9].

თავაზიანობა თურქულ ენაში უნიკალური გზით, სხვადასხვა ელემენტის საშუალებით გამოიხატება. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია წინადადების შესაბამისად ფორმირება და სტილი.

თავაზიანობა თურქულში გამოიხატება შუალედური სიტყვების, წინადადებებისა თუ სუბიექტ-პრედიკტის ურთიერთობის საშუალებით.

3.1.3. მიმართვა სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით

საზოგადოება სოციალური, რელიგიური, პოლიტიკური, კულტურული, ოჯახის შექმნის, პროფესიული და სხვა მიზნით გაერთიანებული ადამიანების ჯგუფია, კულტურა კი ცოდნაა, რომელიც ინდივიდს ყოველდღიურ ცხოვრებაში თავის მოვალეობათა შესრულებისათვის უნდა გააჩნდეს [ვარდაუფი, 2006: 204]. შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოება და კულტურა ორი მრავალსისტემიანი მოვლენაა. საზოგადოებაში გამოყენებული ენა ან ენები იმ ერის კულტურის შეფასების ერთ-ერთი აუცილებელი ფაქტორთაგანია. ენა არის უმნიშვნელოვანესი გამომხატველი იმისა, თუ რისი თქმა სურს კულტურას, ამა თუ იმ ჯგუფს, ჯგუფის წევრს [ზიერეკი, 2009: 41].

ენის ლექსიკის უმეტეს ნაწილს ამ ენის მომხმარებელთა მსოფლმხედველობასთან, ადათ-წესებთან, ზნე-ჩვეულებებთან, მნიშვნელობის მქონე ცნებებთან დაკავშირებული სიტყვები შეადგენს [იქვე : 30].

ყოველი საზოგადოება სოციალურად გაზიარებულ ენას თავისებურად იყენებს [კიონიგი, 1991: 59]. ენა საზოგადოებაში საკომუნიკაციო საშუალებას წარმოადგენს. იმის გამო, რომ სხვადასხვა ენის მატარებლები განსხვავებული კულტურების წარმომადგენლები არიან, ამ ენებში მსგავსი ვითარების, მოვლენისა თუ საგნის აღსანიშნავად შეიძლება განსხვავებული სიტყვები შეგვხვდეს.

საზოგადოებასა და ენას შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს და ეს ფაქტი თურქულ ენაშიც, ისევე როგორც ქართულში, სოციოლინგვისტიკის შესწავლის საგანია, რომელიც საზოგადოებისა და ენის ურთიერთზემოქმედებას იკვლევს.

ერთ-ერთი ცნობილი სოციოლინგვისტის - ჰაიმსის (Hymes) აზრით, სოციოლინგვისტიკის მიზანი უნდა იყოს ადამიანის ცხოვრებაში ენის ადგილის გამოვლენა [ზიერეკი, 2009: 33-34].

სოციოლინგვისტიკა სოციალურ მეცნიერებათა – სოციოლოგიის, ანთროპოლოგიის – მეთოდებს იყენებს. იგი აკვირდება არა მხოლოდ ენას, არამედ ცალკეულ სოციალურ

ჯგუფებს, გარემოს, საუბრის მონაწილე ადამიანებს და აკეთებს დასკვნებს იმ ელემენტების შესახებ, რომლებიც ენის მნიშვნელობას უზრუნველყოფენ. ამიტომ სოციოლინგვისტიკა მიზნად ისახავს მოსაუბრის პოზიციიდან დაკვირვებასა და იმ სხვადასხვა ელემენტის გამოვლენას, რომლებსაც საუბრის წარმართვა და გაგება შეუძლიათ. მისი ძირითადი პრობლემა იმის გაგებაა, ვინ, რა და როდის თქვა.

ეთნოლინგვისტიკა იკვლევს კულტურასთან ენის ურთიერთობას. კულტურის არსებობა საზოგადოების არსებობაზეა დამოკიდებული [lyons, 1981: 267]. რეალურად კულტურა ადამიანთა შორის კომუნიკაციაზე ზრუნავს. ამიტომ ენა, ცალსახად, კულტურის სარკის ფუნქციას ასრულებს. ადამიანები ერთმანეთთან ურთიერთობას საზოგადოებაში არსებული სიტყვების საშუალებით ამყარებენ, რათა შესაძლებელი იყოს ურთიერთგაგება. პიროვნების მიერ გამოყენებული ენობრივი ფორმები განსაზღვრავს მის სოციალურ, ინდივიდუალურ და კულტურულ ვინაობას. თუ საკითხს ამ კუთხით შევხედავთ, ენისა და საზოგადოების ცალ - ცალკე კვლევა შეუძლებელია. ენა და საზოგადოება ის მოვლენებია, ერთმანეთს მიმართულებას რომ აძლევენ [ვარდაუფი, 2006: 1].

ყველა ენას ამ ენებზე მოსაუბრეთა კულტურისა და ტრადიციების დამახასიათებელი ნიშნები აქვს [ვარდარი, 2001: 114-115]. ენებისა და ქვეყნებისათვის ლექსიკური ფონდი სარკეა იმ საზოგადოებისა, რომელსაც ის ეკუთვნის. ლექსიკის შემქმნელ ყველა სიტყვას გარე სამყაროს კვალი ატყვია [იქვე: 146-147]. ამიტომ ენის კვლევისას, მისი ცალკეული ელემენტებით დაინტერესების ნაცვლად, საჭიროა ენის მომხმარებლის სოციალური სტატუსისა და ენის სტრუქტურის გათვალისწინება. სოციოლინგვისტიკა ენასა და საზოგადოებას შორის არსებულ ურთიერთობას ენათმეცნიერული მეთოდებით იკვლევს.

ზოგიერთ სოციოლინგვისტურ ნაშრომში ენასა და პიროვნებას შორის არსებული ურთიერთკავშირი ქალისა და მამაკაცის მიერ ენის გამოყენების თვალსაზრისით განიხილება, რითაც გზა ეხსნება იმის დადგენას, არსებობს თუ არა ურთიერთკავშირი ლექსიკურ მარაგს, გამოყენების სტრუქტურასა და ინდივიდის სქესს შორის; ასევე, ტრადიციული სოციალური სტრუქტურის გამო, განისაზღვრება ქალებისა და

მამაკაცებისათვის მინიჭებული სოციალური როლები და სტატუსები, ენის ფორმები, რომლებიც ორივე სქესის წარმომადგენელმა უნდა გამოიყენოს [ბუიუკკანტარჯიოდლუ, 2006 : 73-74].

ჩატარებულ კვლევებზე დაყრდნობით, შეიძლება ითქვას, რომ ზოგიერთ ენაში გარკვეულ სიტყვებსა და ხატოვან გამოთქმებს მხოლოდ მამაკაცები ან მხოლოდ ქალები იყენებენ. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი: ინგლისურ ენაში მდედრობითი სქესის წარმომადგენლებთან დაკავშირებით გამოიყენება მიმართვის ფორმები – „მის“ - „Mis“ და „მისის“ - „Mrs“ – რომლებიც გათხოვილი ან გაუთხოვარი ქალის მდგომარეობის მიხედვით განსხვავდება. თურქულ ენაში ქალების მისამართით შემდეგი ფორმები გვხვდება: „თმა გრძელი და ჭკუა მოკლე“ – „Saçı uzun akli kısa“, „ნაკლიანი კალთა“ – „Eksik etek“, „ცომით ხელში მამაკაცის საქმეში ჩარევა“ – „Elinin hamuru ile erkek işine karışmak“. მამაკაცებთან მიმართებით კი გამოიყენება მიმართვის შემდეგი ფორმები: „ლომი“ „Aslan“ (ასლან), „ყოჩი ანუ ვაჟკაცი“ – „Koç“ (ყოჩ), „ვაჟკაცი არ ტირის“ – „Erkek adam ağlamaz“ და ა.შ. [იქვე, გვ: 74].

ამა თუ იმ ენაზე საუბრისას, უპირველეს ყოვლისა, ვგულისხმობთ არა ინდივიდუალობას, არამედ სოციალურობას, რადგან ენა აზრთა გამოხატვისა და სხვებთან ურთიერთობის დამყარების საშუალებაა. ინდივიდი საზოგადოებაში, რომელშიც ცხოვრობს, სწავლობს ენას და შესწავლილი ენის ფარგლებში სამყაროს შეიმეცნებს [ზიერეკი, 2009: 27]. როცა ორი ან მეტი ადამიანი ერთადაა, საუბრის პროცესი ერთობლივი კოდის საშუალებით ხორციელდება. ეს კოდი უმეტეს შემთხვევაში ენაა [ვარდაუფი, 2006: 2]. საერთო მოსაზრებით, კოდი კომუნიკაციის ერთ - ერთი ფორმაა. საკუთრივ ენათმეცნიერებაში კოდი ადამიანთა შორის არსებული ენობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს აღნიშნავს: ენას, დიალექტს, ჟარგონს და მისთ. ენა ასრულებს ერთგვარი ხიდის ფუნქციას, რათა ერთი საზოგადოების კულტურულმა ნორმებმა საზოგადოებათა შორის გავრცელება შეძლოს. ინდივიდი კულტურის ნორმებს იძენს იმ საზოგადოებიდან, რომელშიც ცხოვრობს და მათ ენის მეშვეობით წარმოაჩენს. მაგალითად, ვიცით, რომ,

ტრადიციის შესაბამისად, მასწავლებელს, აღმზრდელს უნდა მივმართოთ შემდეგი ფორმით: hocam „მასწავლებლო“ და არა „öğretmen, hoca, öğretmenim“. მსგავსად ამისა, საზოგადოება გვასწავლის, ჩვენზე უფროსებს მხოლოდ სახელით არ მივმართოთ. ყოველ ადამიანს განსხვავებული კულტურა, ცხოვრების წესი, აღქმა, გაგების უნარი და პოზიცია აქვს. ამაში რეალურად ვლინდება ის, რომ ყველა ინდივიდს სხვებისგან განსხვავებული სამყარო და სიმართლე გააჩნია. კლიმატურ და გეოგრაფიულ პირობებთან ერთად, სოციალური ფაქტორები, ინდივიდთა შორის არსებული ურთიერთობები, ღირებულებები... ის ძირითადი ფაქტორებია, ადამიანის ცხოვრების წესს რომ განსაზღვრავენ.

ენა მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალება არ არის, იგი, ამავდროულად, ჩვენს ინდივიდუალურ და სოციალურ თავისებურებებს წარმოაჩენს. ის აზროვნების შინაარსსა და ფორმას ასახავს. გერმანელი ფილოსოფოსი ჰერდერი ამ მოსაზრების ერთ - ერთი პირველი დამცველთაგანია. გერმანელი ენათმეცნიერი ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლტი კი ამბობდა, რომ საზოგადოებასა და კულტურას ენასა და აზროვნებაზე უფრო დიდი გავლენა აქვს.

ენასა და საზოგადოებას შორის არსებული კავშირი ადასტურებს, რომ საზოგადოებისა და კულტურის შეცნობის საუკეთესო მეთოდი იმ საზოგადოების ენის კვლევაა, რომელშიც ინდივიდი ცხოვრობს. სოციალური სტრუქტურა, სოციალური ურთიერთობები, ცხოვრების პირობები, კლიმატური თავისებურებები და მსგავსი არაერთი ფაქტორი ენაზე სხვადასხვანაირად აისახება. იმისათვის, რომ ვაჩვენოთ, ერთი და იგივე საგანი რამდენიმე განსხვავებულ ენაზე როგორ აღიქმება და განსხვავებულად როგორ განიმარტება, მოვიყვანთ მაგალითებს [აქსანი, 2004: 8]. ევროპულ ენებზე სიტყვა „თოვლის“ დასახასიათებლად ერთი სიტყვა არსებობს, ესკიმოსურ ენაზე კი რამდენიმე სახის თოვლის დასახელებას ვხვდებით: დაცემული თოვლი, წყლიანი თოვლი, მიწაზე დადებული თოვლი და მისთ. აცტეკებში ცნებები – „ცივი“, „ყინული“ და „თოვლი“ იმავე ფუძეზე დამატებული განსხვავებული აფიქსებით გამოიხატება. ესკიმოსები აქლემს, ალბათ, სურათებიდან იცნობენ. უდაბნოსა და

არაბეთის მსგავს ცხელ ქვეყნებში მცხოვრებ საზოგადოებებში აქლემთან დაკავშირებული მრავალი სიტყვა, ხატოვანი გამოთქმა თუ ანდაზა არსებობს [იქვე, გვ: 9].

ენის ცვალებადობის ძირითადი მიზეზი სხვადასხვა ადამიანის მიერ განსხვავებულ სიტუაციაში ენის გამოყენების ფორმაა. მაგ., თუ ორი ადამიანის საუბარს, ჩაცმულობასა და ქცევას ყურადღებით დავაკვირდებით, შეიძლება, მათი მშობლიური ადგილი, განათლება და მატერიალური მდგომარეობა განვსაზღვროთ, მაგრამ უმნიშვნელოვანესი გასაღები სწორი დასკვნის გასაკეთებლად მაინც ენის გამოყენებაა. ენა და საზოგადოება ერთმანეთისათვის სარკეა [ტრუდგილი, 1974: 14-33].

ნებისმიერ საზოგადოებაში გამოყენებული მიმართვის ფორმა ის მოვლენაა, რომელიც შეიძლება სოციოლინგვისტიკის მიერ იქნეს შეფასებული. საზოგადოება, კულტურა, გეოგრაფია, სოციალური ფენა, ასაკი, სქესი მიმართვის ფორმის განსაზღვრაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. მიმართვის ფორმა ცვლილებას ასაკის, სოციალურ -ეკონომიკური მდგომარეობის, განათლების, კულტურის, ბინადრობის ადგილის, სქესის და სხვა არაერთი ფაქტორის მიხედვით ავლენს. ამიტომ ის კავშირი, რომელიც მიმართვას კულტურის განზომილებასა და სოციალურ სტრუქტურასთან აქვს, მას სოციოლინგვისტიკის მიმართულებით მრავალი ნაშრომის თემად აქცევს. ფილიპსენისა და ჰასპეკის (1985) მიერ შედგენილ ბიბლიოგრაფიულ შრომებში სოციოლინგვისტიკის სფეროში მიმართვასთან დაკავშირებულ საერთაშორისო კვლევებს სათანადო ადგილი ეთმობა. თურქეთში სოციოლინგვისტური ხასიათის პირველი ნაშრომი მ. კარაშის მიერ 1989 წელს შეიქმნა. მასში ავტორი სოციოლინგვისტიკის წესებს იცავს და თანამედროვე თურქული ენის მიმართვის ელემენტებს ზოგადად ახასიათებს. გ. ა. თურქერი 2001 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში სპეციფიკურ სოციოლინგვისტურ მეთოდს იყენებს მიმართვის ფორმებზე სქესისა და კულტურის გავლენის შესასწავლად.

2016 წელს დაიბეჭდა ა. ქუჩუქის სტატია სახელწოდებით *Türk Ailesinde Kadının Statüsündeki Değişime Üç Kuşağın Eşlerine ve Sevgililerine Hitap Biçimleri Bağlamında Bir Yaklaşım* („თურქულ ოჯახში ქალის სტატუსში არსებული ცვლილების განხილვა სამი თაობის

მეუღლეებისა და შეყვარებულებისადმი მიმართვის კონტექსტში“), რომელშიც შესწავლილია მიმართვის ფორმებში არსებული ცვლილებები თაობათა მიხედვით.

მ. კარაშის (1989) პირველი ნაშრომის შემდეგ სოციოლინგვისტიკის თვალთახედვით მიმართვის კვლევამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა. მიმართვა ინდივიდის სოციალურ სტატუსსა და სოციალურ სტრუქტურას განსაზღვრავს. მიმართვა ცნობს იმის შესაძლებლობას, რომ ინდივიდმა საკუთარი თავი და სხვები თავისი აღქმის მიხედვით დაახასიათოს. მიმართვის მაგალითების განხილვისას ირკვევა, რომ წყვილებს შორის გამოყენებული მიმართვა სხვაობას ავლენს დასახლების ტიპის მიხედვით, ანუ პიროვნება ქალაქის ტიპის დასახლებას მიეკუთვნება თუ სოფლისას. მაგ., ქალაქებში წყვილები ერთმანეთს შემდეგნაირად მიმართავენ: *canım* (ჯანიმ) „სულიკო, ჩემო სულო“, *hayatım* (ჰაიატიმ) „ჩემო სიცოცხლე“, *bebeğim* (ბებედიმ) „ჩემო შვილო, ჩემო პატარავ“, *bir tanem* (ბირტანემ) „ჩემო ერთავ, ჩემო ერთადერთო“, *aşkım* (აშკიმ) „ჩემო სიყვარულო“, *hanım* (ხანუმ) „ქალბატონო“. სოფლის ტიპის დასახლებებში კი მათ ნაცვლად გვხვდება: *bey* (ბეი) „ბატონო“, *herif* (ჰერიფ) „ვიღაც, ტიპი ანუ კაცო“, *ağa* (აღა) „ბატონო“, *efendi* (ეფენდი) – „ბატონო“, *kadın* (ქადინ) – „ქალო“, *karı* (კარი) „ცოლო“, *hatun* (ჰატუნ) „ქალბატონო“.

თურქულში, ენათა უმრავლესობის მსგავსად, მიმართვად გამოიყენება სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები.

3.2. მიმართვის სახელური ფორმები თურქულში

მიმართვის სახელური ფორმები მეტად მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანია, რომლებიც მეტწილად თავაზიანობის, სიყვარულის, ინტიმური ურთიერთობის გამოსახატავად გამოიყენება: „ჩემო ოქროს მაღარო“, „ჩემო სულო“, „ჩემო ბრილიანტო“, „ჩემო მარგალიტო“, „ჩემო თვალის სინათლე“, „ჩემო ვარდო“, „ჩემი კრავი“ ანუ „ჩემო კარგო“, „ჩემო ანგელოზო“. ამიტომაც თურქულში ძალზე ბევრია მიმართვის ასეთი ფორმები:

(1) Saçların benim altın madenim

შენი თმა ჩემი ოქროს მაღაროა;

(2) Sen benim elmasımsın

(3) ჩემი ბრილიანტი ხარ;

(4) İncim, gözüümün nuru, benim küçük kızım

ჩემო მარგალიტო, ჩემო თვალის სინათლევ, ჩემო პატარა გოგო.

ამ მაგალითებით კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ თურქული ენა არის აღწერილობითი, კონკრეტული და გამომსახველობითი.

აღსანიშნავია, რომ თურქული ენა მიმართვის თავაზიან, სიყვარულის გამომხატველ ფორმებს უფრო მეტად ადამიანის სხეულის ნაწილებთან შედარებით იძლევა (ჩემი ფილტვები, თვალი, ყური ხარ), ასევე მიმართვად იყენებს ძვირფას ქვების დასახელებებს (ჩემი ოქრო, ჩემი ვერცხლი, ჩემი ბრილიანტი ხარ); მიმართავს ციურ სხეულების დასახელებებსაც (ჩემი მთვარე, ჩემი მზე, ჩემი ვარსკვლავი); ცხოველებისა და ფრინველების აღმნიშვნელ სიტყვებს (ჩემი პეპელა, ჩემი კნუტი, ჩემი ცხვარი, ჩემი ლომი), საყვარელ საჭმლებს (შოკოლადი, თაფლი), პოზიტიური ემოციების აღმძვრელ ლექსემებს (ჩემი სინათლე, ჩემი სული, ჩემი ცხოვრება).

ამასთან, საყურადღებოა ისიც, რომ მიმართვისას ყველა ჯგუფის არსებითი სახელის გამოყენება არის შესაძლებელი. შესიტყვებები: „ჩემი რელიგია“, „ჩემი რწმენა“, „ჩემი სახლი“, „ჩემი ოცნება“, „ჩემი სინათლე“, „ჩემი სიხარული“, „ჩემი სამშობლო“, „ჩემი ქვეყანა“, „ჩემი მეგზური“, „ჩემი გაზაფხული“... მიმართვისას ასეთ ფორმას იძენს: „ჩემო რელიგიავ“, „ჩემო რწმენავ“, „ჩემო სახლო“, „ჩემო ოცნებავ“, „ჩემო სინათლევ“, „ჩემო სიხარულო“, „ჩემო სამშობლოვ“, „ჩემო ქვეყანავ“, „ჩემო უფროსო“, „ჩემო გაზაფხულო“ და სხვა.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ლიტერატურულ ნაწარმოებებში ნეგატიური გრძნობების გამომხატველი მიმართვებიც გვხვდება (ასპიტი, ტანჯვა, შეშლილი, ღალატი, სიბნელე, ბოროტი, ნადირალა, არაკეთილსინდისიერი... არამზადა, თაღლითი, უსინდისო...) [იილდიზი, 2013: 181-182].

3.2.1. არსებითი სახელები მიმართვად

არსებითი სახელები ის სიტყვებია, რომლებიც სამყაროში არსებულ ყველა სულიერ და უსულო საგანს, ადამიანის გონებაში გაცოცხლებულ ყველა კონკრეტულ და აბსტრაქტულ ცნებას სათითაოდ ან სახეობრივად აღნიშნავს. მაგ.: „ხე“, „ლომი“, „ადამიანი“, „იზმირი“, „სიზმარი“, „სიკეთე“, „ყვავილი“, „მთა“, „ბავშვი“ და ა.შ. ამ სახელთაგან თითქმის ყველა გვხვდება მიმართვის სახით. გამოყენების ადგილის, სტრუქტურის, ფუნქციისა და თვისობრიობის მიხედვით, ისინი სხვადასხვა ჯგუფში ერთიანდებიან.

არსებით სახელთა კლასიფიკაცია, თვისობრიობის თვალსაზრისით, შემდეგნაირია [კორკმაზი, 2009: 195]:

საკუთარი და საზოგადო არსებითი სახელები;

კონკრეტული და აბსტრაქტული არსებითი სახელები.

სხვა ენების მსგავსად, თურქულში მიმართვად ყველაზე ხშირად გამოიყენება არსებითი სახელები – ადამიანის საკუთარი სახელები (Mehmet, Zeynep, Hasan – „მეჰმეტ“, „ზეინაპ“, „ჰასან“...) და გვარები (Keser, Yılmaz, Ayyıldız ქესერი, იილმაზი, აიიილდიზი...), მეტსახელები, გეოგრაფიული სახელები (İstanbul, Ankara, Adana – „სტამბული“, „ანკარა“, „ადანა“...) და სხვა.

3.2.1.1. საკუთარი სახელები მიმართვად

ცნობილია, რომ მიმართვის ერთ - ერთი გავრცელებული ფორმა სხვადასხვა კულტურაში არის ადამიანის საკუთარი სახელი. ანალოგიური ვითარებაა თურქულ ენაშიც.

თანამედროვე თურქულ საკუთარ სახელთა უმეტესობა მამრობითი ან მდედრობითი სქესისაა. ნასესხებ არაბულ-სპარსულ საკუთარ სახელებში ეს შეიძლება დაფიქსირდეს

გრამატიკულად: Ali ალი (მამრ.) – Aliye ალიე (მდედრ.), Remzi რემზი (მამრ.) – Remziye-რემზიე (მდედრ.) და სხვ.

თურქულ სახელებში სქესისადმი მიკუთვნებულობა განისაზღვრება ანთროპონიმების სემანტიკიდან გამომდინარე (მაგალითად, Sümbül სუმბული (მდედრ.) „მცენარე შრომანისებრთა ოჯახიდან“, Er-han ერჰანი (მამრ.) „მებრძოლი-ხანი“) ან უბრალოდ ტრადიციაზე დაყრდნობით (მაგალითად, Nur ნური „სინათლე“ თურქეთში ითვლება მდედრობითი სქესის წარმომადგენლის სახელად, ხოლო შუა აზიაში – მამრობითისა). იმის გარკვევა კი, იშვიათი სახელები მდედრობით სქესს აღნიშნავს თუ მამრობითს, ზოგჯერ თვით ენის მატარებლებისთვისაც ძნელია.

არსებობს ცალკეული მაგალითები სახელების მატარებელთა სქესზე მითითებისა ნასესხები აფიქსების გამოყენებით, მათი დართვით თურქულ ფუძეზე: Dur-sun დურსუნი (მამრობითი), ზედმიწ. „გაჩერდეს“ - Dur-sune დურსუნე (მდედრობითი).

საგულისხმოა, რომ ამ თურქულ სახელს არქმევენ მრავალშვილიან ოჯახებში უზენაესისადმი მუდარისთვის, რომ მან არ გამოუგზავნოს მეტი შვილი და, ამასთან, მდედრობითი სქესის მანიშნებელი ნასესხები -e წარმოითქმის, ასევე, „უცხოურ მანერაზე“, გრძელი ხმოვნით მეორე მარცვალში - dursune.

თურქულში გვაქვს მცირე რაოდენობა საკუთარი სახელებისა, რომლებიც გამოიყენება ორივე სქესის წარმომადგენლებისათვის: Deniz (დენიზი) „ზღვა“, Anıl (ანილი) „იყავი მოსაგონრად“, Yağmur (იარმური) „წვიმა“ და სხვა.

ყველაზე ხშირად მიმართვად ადამიანთა საკუთარი სახელები გვხვდება. უნდა აღინიშნოს, რომ თურქულ ენაში საგნის ან ნივთიერების აღმნიშვნელი სახელების ერთი ნაწილი ადამიანს დაერქვა და, ამდენად, საკუთარ არსებით სახელად გადაიქცა. მაგ.: ქაია (კლდე), დემირი (რკინა), ალთინი (ოქრო), ელმასი (აღმასი), დენიზი (ზღვა), იილდიზი (ვარსკვლავი) და მისთ. [ქორქმაზი, 2009: 200].

სახელთა ხმარების სპეციფიკურ თავისებურებას წარმოადგენს საკუთარი სახელის გამოყენების შესაძლებლობა მრავლობითი რიცხვის ფორმითა და კრებითი მნიშვნელობით:⁴ Ahmet-ler geldi „ახმედები მოვიდნენ“ → „ახმედი მოვიდა თავისი ოჯახით“.

ადამიანს თურქეთში შეიძლება ერთი ან ორი (იშვიათად – სამი) სახელი ერქვას, რომელთაგანაც ერთი შეიძლება წარმოადგენდეს ე.წ. göbek ismi „მეორე სახელს“, რომელსაც არქმევენ ჭიპის მოჭრისას.⁵ ეს ტრადიცია, რომელიც სხვა ხალხებშიც არსებობს, თავისი ფესვებით მიდის შამანიზმის ეპოქამდე, როცა, ბოროტი ძალების ან ბოროტი თვალის ზემოქმედების თავიდან ასაცილებლად, ადამიანის „ნამდვილი“ სახელი ცნობილი იყო მხოლოდ ახლო ნათესავების ვიწრო წრისათვის. ამ ტრადიციის დამკვიდრებას, გარკვეულწილად, ხელი შეუწყო იმანაც, რომ 1934 წლამდე, გვარების არარსებობამდე, ოჯახის ყველა მამაკაცს ხშირად არქმევდნენ ერთ სახელს göbek ismi.

მიმართვის ფორმებად გამოიყენება თურქული საკუთარი სახელების კნინობით - ალერსობითი ფორმები, რომლებიც ნაწარმოებია კნინობითობის გამომხატველი -cik აფიქსით და 1-ლი პირის მხოლოდობითი რიცხვისადმი მიკუთვნებულობის აღმნიშვნელი აფიქსის დამატებით: Fatma-cığım (ფატმაჯილიმ) ზედმიწევნით „ჩემო ფატიმიკო“, Ahmet-cığım (ახმედჯილიმ) ზედმიწევნით „ჩემო ახმედიკო“. გამონაკლისს წარმოადგენს სახელი Mehmetcik მეჰმედჯიკი, რომელიც საზოგადო სახელადაა ქცეული (თუმცა კი კვეცადია) და აღნიშნავს, ზოგადად, თურქ ჯარისკაცს [კორკმაზი, 2009: 250].

არაოფიციალურ გარემოში მიმართვის ფორმად უპირატესობა ენიჭება საკუთარი სახელების სუბსტიტუტებს, რომელთა შორისაც არის მნიშვნელოვანი რაოდენობა ალერსობითი სიტყვებისა – მიმართვისა ახლობელი ადამიანებისადმი: can-ım (ჯანიმ) „სიცოცხლის ძალავ ჩემო“, hayat-ım (ჰაიატიმ) „ჩემო სიცოცხლე“, güzel-im (გიუზელიმ) „ჩემო ლამაზო“ და სხვ. ამგვარი მიმართვის ადრესატი ქალიცაა და მამაკაციც (გამონაკლისია güzel-im (გიუზელიმ), რადგანაც ლექსემა güzel (გიუზელ) – „ლამაზი“ გამოიყენება მხოლოდ მდედრობითი სქესის წარმომადგენლის მიმართ).

⁴ <https://www.turkcebilgi.org/edebiyat/dil-bilgisi/cogul-eki-ler-lar-232972.html>

⁵ <https://www.haberhurriyeti.com/haber/3321274/gobeksizlerin-de-gobek-adi-var-midir#>

უძველესი დროიდან მოყოლებული, ტრადიცია გრძელდება და ადამიანთა სახელებად ცხოველთა და ფრინველთა სახელების გამოყენების არაერთი შემთხვევა გვაქვს: Aslan (ასლანი) „ლომი“, Buğra (ბუღრა) „მამალი აქლემი“, Doğan (დოგანი) „შევარდენი“, Tosun (თოსუნი) „დაკოდილი მოზვერი“ და მისთ. [კორკმაზი, 2009: 200]:

(1) **Özdemir**, yarın Ankara'ya geliyormuşsun, hiç haber vermedin

ოზდემირ, ხვალ ანკარაში ჩამოდიხარ და არ მითხარი?

(2) **Deniz** hanım, bugün mü gidiyorsunuz?

ქალბატონო **დენიზ**, დღეს მიდიხართ?

(3) **Doğan** bey, hoş geldiniz!

ბატონო **დოგან**, კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება!

ისლამის მიღების შემდეგ, თურქებს შორის ფართოდ გავრცელდა არაბული ენიდან შემოსული სახელები: ადილი, აჰმედი, აკიფი, ბექირი, ჯემალი, ფათიჰი, იბრაჰიმი, აიშე, ფატმა, იუსუფი, სემიჰი, ზელიჰა და სხვ., რომელთაც შეიძლება დაემატოს წინასწარმეტყველთა და მათ ნათესავთა ან „პატრონად“ წოდებულ ახლობელთა სახელები (აბდულაჰი, რამაზანი, შამსედინი და მისთ.), რელიგიასა და ყმობასთან დაკავშირებული სახელები [იქვე, გვ: 201]:

(1) **Bekir** amca, akşam size geliyoruz

ბიძია **ბექირ**, საღამოს თქვენთან მოვდივართ;

(2) **Fatih** abi, sınava geç kaldın

ძმაო **ფათიჰ**, დააგვიანე გამოცდაზე;

(3) **Abdullah** Bey, ne diye yüzüme bakıyorsunuz?

ბატონო **აბდულლა**, რატომ მიყურებთ?

არაბულიდან შემოსულ ადამიანთა სახელებში ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ მამაკაცთა და ქალთა სახელები: Fikri-Fikriye „ფიქრი-ფიქრიე“, Hasib-Hasibe „ჰასიბ-ჰასიბე“, Hüsnü-Hüsniye „ჰიუსნიუ-ჰიუსნიე“, Muhsin-Muhsine „მუჰსინი-მუჰსინე“, Selim-Selime

„სელიმი-სელიმე“, Şükrü-Şükriye „შიუქრიუ-შიუქრიუ“, Hayri-Hayriye „ჰაირი-ჰაირიიე“ და სხვა:

(1) **Hüsni** bey, hastaneden ne zaman çıktınız?

ბატონო **ჰიუსნიუ**, როდის დატოვეთ საავადმყოფო?

(2) **Hayriye** abla, benim çocuk bugün sende kalacak

დაო **ჰაირიიე**, ჩემი შვილი დღეს შენთან იქნება.

(3) **Şükrü** bey, bugün nasılsınız?

ბატონო **შიუქრიუ**, როგორ ხართ დღეს?

საკუთარ სახელთა შორისაა არაბული და სპარსული ფუძეების მქონე კონკრეტული და აბსტრაქტული საზოგადო არსებითი სახელებიდან და ზედსართავებიდან მიღებული საკუთარი სახელები, რომლებიც თურქულ ლიტერატურაში უფრო მეტად „სერვეთი-ფუნუნისა“ და „ფეჯრი ათის“ ეპოქებს მოგვაგონებს. ასეთებია: ადნანი, ბეჰლული, ბიჰთერი, ბულენთი, ფირდევისი, შებნემი, ნამიქი, ნაზიმი, ნერმინი, ჰანდანი და მისთ. ეს სახელები დღესაც ხშირად გვხვდება [იქვე : 203]:

(1) **Adnan** Bey, akşam tiyatroya gidiyoruz

ბატონო **ადნან**, საღამოს თეატრში მივდივართ;

(2) **Namık** Bey, bugün dolabınızda tozlu bir plak kutusu gördüm

ბატონო **ნამიქ**, დღეს თქვენს კარადაში ჩანაწერების მტვრიანი ყუთი ვნახე;

(3) **Handan** Hanım, eşyalar kalacak

ქალბატონო **ჰანდან**, ნივთები აქ დარჩება.

რესპუბლიკის პერიოდში, გათურქების პროცესის პარალელურად, თურქული საზოგადო სახელებისა და მთელი რიგი ზედსართავი სახელებისგან წარმოიქმნა საკუთარი სახელები: ბილგე, ბილგინი, ჩეთინი, ჩიჩეკი, გიული, ლალე, ფიდანი და მისთ. [იქვე : 204]. ამათ გარდა, ყურადღებას იქცევს ზმნის ბრძანებითი კილოსა და უღლების ფორმებიდან ნაწარმოები საკუთარი სახელები. მაგ.: Erol (er-ol, ეროლი) „იყავი მამაცი“, döndü (dön-dü,

დონდუ) „დაბრუნდა“, durmuş (dur-muş, დურმუში) „შეჩერებული“, korkut (kork-ut, კორკუტი) „შეაშინე“ და მისთ. [იქვე : 204-205].

მამრობითი სქესის საკუთარი სახელებია:

ცასთან დაკავშირებული სახელები: Bulut (ბულუტი) „ღრუბელი“, Yıldırım (იილდირიმი) „ელვა“, Tayfun (ტაიფუნი) „ძლიერი, გამანადგურებელი ქარი“, Gündüz (გიუნდუზი) „დღე“, „მზიანი დღე“, Günhan (გიუნჰანი) „მზესავით ნათელი“, Günay (გიუნაი) „დღე და თვე“, Günbay (გიუნბაი) „მდიდარი, წარმატებით სავსე დღე“, Gündoğan (გიუნდოღანი) „მზის ამოსვლა“, Oğün (ოგიუნი) „ის დღე“, Ergün (ერგიუნი) „რბილი ხასიათი“, Ayhan (აიჰანი) „მთვარე მფლობელი“, Aykut (აიკუტი) „ბედნიერი თვე“ (ეს ჩანს, როდესაც სიტყვები „Ay-აი(თვე)“ და „Gün-გიუნ“(დღე)“ გამოიყენება როგორც კუთვნილებითი სახელები: Aynur (აინური) „მთვარის სინათლე“, Aycan (აიჯანი) „მთვარე და სული, ლამაზი“, Aykız (აიქიზი) „მთვარე და გოგო ანუ ნათელი გოგონა“, Aylin (აილინი) „მთვარის ბაკმი“, Nuray (ნურაიი) „სინათლე და მთვარე“, Beray (ბერაიი) „თვის ყველაზე ნათელი მდგომარეობა“, Günbatu (გიუნბატუნი) „დომინანტი“, Günfer (გიუნფერი) „დღის სინათლე“ და ა.შ.).

გმირობასა და ვაჟკაცობასთან დაკავშირებული სახელებია:⁷ ალპი, ალპასლან, ალპაი, ალპერი, ბაჰადირი, ბათური, ბათურალპი, ბარლასი, ჰაკანი, სავაშ, ასკერი, ჯენკი, კაგანი, სიჰნგირი, კაჰრამანი, ცეზური, იგიტი, კოჩიგიტი, ერიგიტი, იავუზი.

სიყვარულის გამომხატველი საკუთარი სახელებია: Sevgi (სევგი) „სიყვარული“, Sevi (სევი) „სიყვარული“, Sevcan (სევჯანი) „სიყვარული-სული“, Sevil-სევილი, Sevilay „სევილაი“, Sevgül „სევგული“, Nazlı (ნაზლი) „ნაზი“, Güler (გიულერი) „მზიარული“. საკუთარი სახელების სუბსტიტუტებს შორის თურქულ ენაში პრაქტიკულად არა გვაქვს ცხოველთა სახელები გარდა kuzu-m-ისა (ქუზუმი) „ბატკანო ჩემო, ჩემო კრავო, ჩემო კარგო“. სამაგიეროდ, გამოიყენება თურქული სამზარეულოს ტკბილი კერძების დასახელებანი: şeker-

⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_adlar%C4%B1

⁷ იქვე.

im (შექერიმ) „შაქარო ჩემო, კანფეტო ჩემო“, tatlı-m (ტატლიმ) „ტკბილო ჩემო“ (მდედრ.). ისინი უფრო დამახასიათებელია ქალის მეტყველებისათვის.

საკუთარი სახელები, როგორც ზემოთ ითქვა, მიმართვის ყველაზე გავრცელებული ფორმაა. მიმართვის ფორმად არსებითების გამოყენება დიდწილად დამოკიდებულია მოსაუბრეთა ასაკზე, სოციალურ სტატუსსა და მოსაუბრეთა ნაცნობობის დონეზე. ამ პირობების გაუთვალისწინებლობამ, შეიძლება უსიამოვნება გამოიწვიოს, რადგან მიმართვისას მარტო სახელის გამოყენება მისაღებია მხოლოდ ნათესავეებსა და მეგობრებს შორის.

დედა მიმართავს შვილს:

Mehmet, kes bağırma¹. Bu korkunç gürültüye dayanamıyorum

მეჰმეთ, შეწყვიტე ყვირილი. არ შემიძლია ეს საშინელი ხმაური.

მეგობარი მიმართავს მეგობარს:

Leyla, bu akşam sinemaya gidiyoruz. Bizimle gelecek misin?

ლეილა, საღამოს კინოთეატრში მივდივართ. ჩვენთან ერთად წამოხვალ?

მეზობელი მიმართავს მეზობელს:

Zehra teyze, acele et neredesin?

ზეჰრა დეიდა, იჩქარე, სად ხართ?

როცა ვინმეს მიმართავენ, უმეტესწილად ადამიანის სახელს იყენებენ და მავანიც სახელით დამახებას ეხმაურება [კაპლანკირანი, 2017: 247].

ი. სეიდოვი წერს, რომ ამ სახის მიმართვის ძირითადი მიზანი მსმენელის ყურადღების მიპყრობაა [სეიდოვი, 2007: 219].

თურქულ საზოგადოებაში საკუთარ სახელს შემოკლებით იმ შემთხვევებში იყენებენ, როდესაც ხდება თანამოსაუბრისადმი სიყვარულის, სიბოძის, ახლო კავშირის გამოხატვა: Hüso (Hüseyin-ჰუსეიინი) „ჰუსო“, Memo/Memoş (Mehmet-მეჰმედი) „მემო-მემოშ“, Musti (Mustafa-მუსტაფა) „მუსტი“, Zeyno (Zeynep-ზეინეპი) „ზეინო“, Emoş (Emine-ემინე) „ემოშ“, Muro (Murat-მურატი) „მურო“, Ozi (Oğuzhan-ოღუზჰანი) „ოზი“, Aliş (Ali-ალი) „ალიში“, İroş

(İrem-ირემი) „იროში“ და ა.შ. მათი ხმარება უფრო ხშირია, ვიდრე სახელის სრული ფორმებისა:

(1) **Muro**, yüzünü yıkadın mı?

მურო, სახე დაიბანე? (დედა მიმართავს შვილს);

(2) **Zeyno**, ellerini yıkadın mı?

ზეინო, ხელები დაიბანე? (დედა მიმართავს შვილს);

(3) **Musti**, yemek yedin mi?

მუსტი, საჭმელი შეჭამე? (მამა მიმართავს შვილს).

ყველა საკუთარი სახელი ადამიანში რაიმე წარმოდგენას ან გრძნობას არ აღძრავს, მაგრამ ადამიანის, ქალაქის ან ზოგიერთი საგნის სახელმა, რომელიც ყველასათვის ნაცნობია, შეიძლება, გარკვეული ასოციაციები წარმოშვას [აქსანი, 2009ჯ: 197]. მაგალითად, ქალაქები „მექა“ და „მედინა“ მუსლიმთათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონეა; ასევე, „სულთანი ფათიჰ მეჰმედი“, „ხუროთმოძღვარი სინანი“, „მუსტაფა ქემალი“, „იაჰია ქემალი“, „აჰმედ ჰამდი თანფინარი“ – ის სახელებია, რომლებიც თურქ ადამიანში გარკვეულ გრძნობებს აღძრავს, ხოლო ცნობილი სამიჯნურო მოთხრობების გმირების სახელები შეიძლება სასიყვარულო მიმართვადაც გადაიქცეს. მაგალითად, უსაზღვრო სიყვარულით შეპყრობილ მამაკაცს „მეჯნუნს“, „ფერხატს“, „ქერემს“, ქალს კი – „ლეილას“, „შირინს“, „ასლის“ უწოდებს.

მიმართვის ფორმებად თურქულში გამოიყენება ფსევდონიმები - ადამიანის გამოგონილი, ალტერნატიული სახელები და მეტსახელები, რომლებსაც ხშირად იყენებენ მხატვრები და მწერლები, აგრეთვე მსახიობები და მუსიკოსები. მეტსახელები გვხვდება რეალურ ცხოვრებაში, საუბრებში, სოციალურ ქსელებში. თურქები მეტსახელებს ხმარობდნენ ძველ დროშიც და ხმარობენ ახლაც. ისინი თურქული ენის ლექსიკის სიმდიდრის მაჩვენებელია.

ცნობილია, რომ მსოფლიოში ცნობილ ადამიანებსაც ჰქონდათ მეტსახელები. თურქულ სინამდვილეში, როგორც ითქვა, ხშირია მეტსახელების გამოყენება; მაგალითად, ბეაზიტის

მეტსახელია „ელვა“, მეჰმეთის – „ფათიჰი“, სელიმის – „იავუზი“, სულეიმანის – „ქანუნი“, მუსტაფა ქემალის – „უმადლესი მთავარსარდალი“.

თურქეთის ყველა რეგიონში მეტსახელის გამოყენების თითქოს საკუთარი წესი არსებობს. მეტსახელები, ძირითადად, განისაზღვრება ადამიანის გარკვეული მახასიათებლების, ქცევის ან გარეგნობის მიხედვით და, ჩვეულებრივ, მხოლოდ გარკვეულ სფეროებში, წრეებში იხმარება. ეს შეიძლება იყოს სამეგობრო წრე, თანამშრომელთა წრე და ა.შ. მაგალითად, ბავშვს, რომელიც კარგად სწავლობს და ბევრს მეცადინეობს, თანაკლასელები მიმართავენ მეტსახელით **ძროხა**.

თუ ადამიანი ბევრს სვამს, ლოთობს მას ასე მიმართავენ:

- **Ayyaş**, nasıl gidiyor hayat?

- **მთვრალი**, როგორ მიდის ცხოვრება?

- Her gün içiyorum birader

- ყოველდღე ვსვამ, მეგობარო.

შეიძლება მეტსახელად გამოყენებულ იქნას სიტყვა „პროფესორო“ ჭკვიანი ადამიანის მიმართ:

Profesör Merhaba! Nasılsın **Profesör**?

პროფესოროს გაუმარჯოს! როგორ ხარ, **პროფესორო**?

მიმართვად, სახელთან ერთად, ადამიანის გვარიც გამოიყენება, მაგრამ თურქულ ენაში მიმართვის ასეთი ფორმები (ადამიანის სახელი და გვარი ერთად) გარკვეულ პირობებში იხმარება; მაგალითად, სკოლაში, როცა მოსწავლეებს მიმართავენ, ან შეიარაღებული ძალებში და სხვა ოფიციალურ სიტუაციებში. სხვა შემთხვევებში მიმართვად მხოლოდ გვარები გამოიყენება:

Keser, sınav sonuçların kötü. Sıkı çalış

ქესერ, გამოცდის შედეგები ცუდია. ბევრი უნდა იმეცადინო.

Kurt, bu konu çok uzun

ქურთ, ეს თემა ძალიან ვრცელია.

თურქულში ენაში მომხდარი რეფორმების შედეგად „X Bey“ (ბეი ანუ ბატონო) და „X Hanım (ქალბატონო)“ ფორმების ნაცვლად „Bay X“ და „Bayan X“ ფორმები მიიღეს, მაგრამ მიმართვის ეს ფორმები გავრცელებული არ არის. მათი გამოყენებისას „ბატონი“ და „ქალბატონი“ გვარის წინ დგას:

Bay KESER (ბაი ქესერ)

ბატონო ქესერ (ბურაქ ქესერი).

Bayan ÇETİN (ბაიან ჩეთინ)

ქალბატონო ჩეთინ (ზეინეფ ჩეთინი) და სხვა.

3.2.1.2. საზოგადო სახელები მიმართვად

მიმართვის ფორმებად თურქულში საკუთარი სახელების გარდა გვაქვს საზოგადო არსებითი სახელები („ადამიანი“, „ირემი“, „ხე“, „წიგნი“...), რომლებიც მრავალ ერთნაირ საგანს აღნიშნავენ.

საზოგადო სახელებს ადრესატები იყენებენ საზოგადოებაში მათი სოციალური სტატუსის შესაბამისად.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიმართვის ზოგიერთი ფორმა, რომლებიც უცხოელებს მოსწონთ, თითქმის ძალზე იშვიათად გამოიყენება საზოგადოების სხვადასხვა ფენაში. მაგალითად, თურქული მიმართვის ფორმა „კაცი“ (კაცო) ადამიანებს არ მოსწონთ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც აქვს მას მიმართვის ფორმა.

საზოგადო სახელად გამოყენებული მიმართვა, რომელიც მიუთითებს ადრესატის სქესსა და ასაკზე, ჩვეულებრივ, გამოიყენება ოფიციალური შეხვედრების დროს.

უნდა ითქვას ისიც, რომ, როდესაც თანამოსაუბრისადმი მიმართვისას ვიყენებთ სიტყვას „ახალგაზრდავ“, ეს არ მიუთითებს სქესზე - მამრობითზე ან მდედრობითზე. შესაბამისად, ასე მხოლოდ ახალგაზრდებს უნდა მიმართონ და არავითარ შემთხვევაში

არ გამოიყენება ხანდაზმული და საშუალო ასაკის ადამიანების მისამართით. მისი გამოყენება მკაცრად შეზღუდულია.

რაც შეეხება მიმართვის ფორმებს „ლედი“ (ქალბატონი) და „ჯენტლმენი“ (ბატონი), ისინი გვაწვდიან ინფორმაციას ინდივიდის სქესის შესახებ და არა ასაკისა, რადგან მათი გამოყენება ხდება ყველა ასაკობრივი ჯგუფისადმი მიმართვისას.

მიმართვის ფორმებად გამოყენებული საზოგადო სახელები განიყოფა ცალკეულ მრავალფეროვან ჯგუფებად. აქ შემოდის: კნინობით - ალერსობით, ხელობა - პროფესიის, წოდება - ტიტულის, სქესის, არსებითად გამოყენებული ზედსართავეები, აბსტრაქტული, ნათესაობის, სხვადასხვა საგანთა აღმნიშვნელი სახელები, რომლებსაც ქვემოთ ცალ - ცალკე ქვეპარაგრაფებად წარმოვადგენთ.

3.2.1.3. კნინობით - ალერსობითი სახელები მიმართვად

თურქულ ენაში მიმართვები უმეტესად შედგება სინგულარული და მრავლობითობის აღმნიშვნელი პირველი პირის კუთვნილებითის სუფიქსებისაგან. ისინი წინადადებაში მაშინ გამოიყენება, როდესაც მოსაუბრეს სურს სიყვარულისა და პატივისცემის მნიშვნელობის აღმატებულ ხარისხში გამოხატვა. გარკვეული გაგებით, ეს აღნიშნავს ადრესატთან ადრენსატის სიახლოვეს [კორკმაზი, 2009: 259].

სახელებში კნინობითობა +cık/+cuk სუფიქსების მეშვეობით გამოიხატება. სახელის ბოლოს კნინობითობის გამომხატველი სუფიქსების დართვა მოლაპარაკეთა შორის უფრო ახლო და მეგობრული ურთიერთობის არსებობაზე მიანიშნებს. +cık /+cuk სუფიქსები, ამასთან, გამოხატავს სიყვარულს, თანაგრძნობას, შეცოდებას.

სიყვარულის გამოხატვისას კნინობითობა - ალერსობითობის გამომხატველ სუფიქსზე კუთვნილებითის სუფიქსის დამატება სიყვარულის გრძნობის მნიშვნელობას აძლიერებს და აფართოებს: Anne-ciğim (ანნეჯილიმ) „დედიკო“, baba-ciğim (ბაბაჯილიმ) „მამიკო“, hala-

ciğim (ჰალაჯილიმ) „მამიდა“, teyze-ciğim (ტეიზეჯილიმ) „დეიდა“, yavru-cuğum (იავრუჯულუმ) „შვილო“ [იქვე : 250]:

(1) **Baba-ciğim**, seni çok özledim

მამიკო, ძალიან მომენატრე.

(2) **Hala-ciğim**, bize meyve getirir misin?

მამიდავ, შეგიძლია, რომ ხილი მოგვიტანო?

(3) **Yavru-cuğum**, neden ağlıyorsun?

შვილო, რატომ ტირი?

სახელებში კნინობითობისა და სიყვარულის გამოხატვის მიზნით, -cak სუფიქსის დართვის შემთხვევებიც გვხვდება, რომელიც ძველი ანადოლუს თურქულში გამოყენებადი იყო, მაგრამ თურქეთის თურქულიდან ნელ-ნელა გავიდა ხმარებიდან და დღეს მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას შემორჩა [იქვე : 252]:

(1) **Yavru-cakım**, lütfen ağlama artık

შვილო, გთხოვ, არ იტირო;

(2) Gel buraya **yumur-cak**, çok yaramazsın sen

მოდი აქ, პატარავ, შენ ძალიან ცელქი ხარ;

(3) Dikkatli ol **yavru-cak**

ფრთხილად იყავი, პატარავ!

აღსანიშნავია, რომ არის შემთხვევები, როდესაც აპელაციის დროს, ენაში ხშირად გამოიყენება სხვადასხვა სუფიქსი. მაგალითად, მრავლობითი რიცხვის სუფიქსი გამოიყენება თურქულ ხმოვნებში, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ეს სუფიქსი ყოველთვის არის კნინობითობის ან სიყვარულის გამომხატველი. მასში იგულისხმება, აგრეთვე, ისეთი მნიშვნელობები, როგორებიცაა: პატივისცემა, მოწონება, თავაზიანობა და, ასევე, შეიძლება გამოხატავდეს ისეთ სიტუაციებსაც, როგორებიცაა: უპატივცემულობა, სიძულვილი, უხეშობა, ანტიპათია.

3.2.2. ხელობა-პროფესიის, წოდების, ტიტულის აღმნიშვნელი

სახელები მიმართვად

თურქულ ენაში მიმართვად გვხვდება პროფესიის, წოდების, ტიტულის აღმნიშვნელი ისეთი სახელები, როგორებიცაა, მაგალითად, doktor (დოქტორი) „ექიმი“, mühendis (მუჰენდისი) „ინჟინერი“, öğretmen (ოღრეტმენი) „მასწავლებელი“ და სხვა.

ყველაზე უფრო მეტად გავრცელებულ მიმართვის ფორმათაგან უნდა გამოვყოთ მიმართვა პედაგოგებისადმი.

საშუალო სკოლაში პედაგოგებს მიმართავენ ასე: öğretmen-im (ოღრეტმენიმ) „ჩემო მასწავლებელო“, ხოლო სხვა დონის მასწავლებლებში hoca-m (ჰოჯამი) „ჩემო მასწავლებელო“ (სპარს. Hacı-დან, რაც ნიშნავს „მასწავლებელს“, „სულიერ მოძღვარს“) [აქსანი, 2007].

ეს უკანასკნელი გამოიყენება სასწავლო დაწესებულების გარეთაც იმ ადამიანის მიმართ, რომლის შესახებაც ვიცით, რომ პედაგოგია.

Öğretmenim, beni mi çağırdınız?

მასწავლებელო, მე მიძახებთ?

თურქულში პროფესიათა აღმნიშვნელი სახელები იწარმოება: -cı -ci, -cu, -çı, -çi, -çu სუფიქსების მეშვეობით [ზულფიკარი, 2010: 182]:

(1) Araba-**cı** (არაბაჯი) მეეტლე;

(2) Balık-**çı** (ბალიკჩი) მეთევზე;

(3) „**Simitçi!** Üç simit getir”

სიმითის გამყიდველო! სამი სიმითი მომიტანე.

მაღალი წრის მამაკაცების მიმართ ქალები იყენებენ მიმართვის ასეთ ფორმებს: „ჩემი მამა“, „ჩემი ლომა“, „ჩემი ბატონი“, „ჩემი ჯენტლმენი“, „ჩვენი ჯენტლმენი“, „ჩვენი ბატონი“, „ჩემი ფაშა“, „ჩემი ტოსუნუმი? და „ჩემი უფროსი“.

მათგან მიმართვა – ჩემი ძმა ნიშნავს ბიზნესის უფროსს; ჩემი ლომი, ჩვენი მბრძანებელი – მოახლის მიერ სახლის ბატონისადმი, სახლის ახალგაზრდა ბატონის მისამართით გამოყენებული მიმართვაა; მიმართვა ჩვენი ჯენტლმენი მეტყველებს იმაზე, თუ რას გრძობს მასპინძელი ქალი საყვარელის მიმართ.

Hanımefendi (ჰანიმეფენდი) „ქალბატონო“, beyefendi (ბეიეფენდი) „ბატონო“ თავაზიანობის გამომხატველი სიტყვებია. ისინი, ქართულისგან განსხვავებით, ადამიანის სახელის შემდეგ გამოიყენება: Ömer beyefendi (ომერ ბეიეფენდი) „ბატონო ომერ“, Sena hanımefendi (სენა ჰანიმეფენდი) „ქალბატონო სენა“.

სიტყვა Ağa (აღა) „უფროსო“ იხმარება იმ ადამიანის მიმართ, ვისაც ბევრი მიწის ნაკვეთი აქვს, ვინც მდიდარია.

(1) Zülfikar Kara Veli'ye: „Kapı yoldaşım, beni görmek istemişsin“. Kara Veli: „Evet, ağacığım! Hapiste bizim bayram vardı...“

დიალოგი: ზულფიქარი ქარა ველის: „კარის მეგობარო, ჩემი ნახვა გინდოდა?“

ქარა ველი: დიახ, უფროსო! დღესასწაული გვექონდა ციხეში... [ქემალი, 2004: 90];

(2) „Sen bilirsin dursun ağam“

შენ იცი, უფროსო დურსუნ [ქემალი, 2008: 39];

(3) Görüşeceğiz ağam

შევხვდებით, ჩემო უფროსო ძმაო.

სიტყვა Bey (ბეი) „ბატონი“ მამაკაცთა სახელების მერე გამოყენებული პატივისცემის გამომხატველი სიტყვაა, გვხვდება საკუთარი სახელების მაგივრად და აღნიშნავს მამრობით სქესს:

(1) Tahire Hanım eşi Halil Bey için: „Bey, Allah'ı seversen öyle uygunsuz lakırdılar söyleme!“

ქალბატონი თახირა მიმართავს თავის მეუღლეს, ბატონ ჰალილს: „ბატონო, ღმერთი არ დაგავიწყდეს, უაზრო სიტყვებს ნუ ხარჯავ!“ [ქემალი, 2019: 15];

(2) Peyker eşi için: „Bey! Feridun sizi bekliyor“

ფეიქარი მიმართავს ქმარს: „**ბატონო!** ფირუდინი დაგელოდება“ [უშაგლიგლი, 2010: 175];

(3) Dadı Kalfa, Bihruz Bey'e: „Bu ne yağmur, **beyciğim?**“

მზრუნველი ქალი ქალფა მიმართავს ბატონ ბეჰრუზს: „ეგ რანაირი წვიმაა, **ბატონო?**“ [ეკრემი, 2018: 116].

მიმართვის ეს ფორმები გამოიყენება მაღალი წრის ქალბატონების მისამართითაც. მაგალითად, „დიდო ქალბატონო“, „პატარა ქალბატონო“, „დიდო დეიდავ, ქალბატონო“; თუმცა აღსანიშნავია, რომ მათი გამოყენება შესაძლებელია, აგრეთვე, მოსამსახურე ქალის მიერ თავისი ქალბატონის მისამართითაც – „დიდო ქალბატონო“, ხოლო პატარა ქალბატონებისა და ბავშვების მისამართით ნახმარი მიმართვები გამოიყენება სახლის ახალგაზრდა რძალ - ცოლებისთვისაც.

3.2.3. სქესის აღმნიშვნელი სახელები მიმართვებად

თურქულ ენაში არ არსებობს სქესის გრამატიკული კატეგორია. ამასთან, თურქულ ენაში ზოგიერთი სიტყვა გამოხატავს სქესს ლექსიკური და სემანტიკური თვალსაზრისით, თუმცა არა გრამატიკულად [დოგანი, 2011: 90]. საუბარია ისეთი ტიპის მიმართვებზე, როგორებიც არის: „ახალგაზრდა კაცი“, „მამაცი“, „მმისშვილი“, „მამათაგანი“, „მამაჩემი“, აგრეთვე – „ჩემი ლომი“, „ჩემი მწვრთნელი“, „ჩემი ხარი“, „ჩემი ქორი“, „ოსტატი“ და სხვა.

უფრო მეტი გულწრფელობის გამომხატველი ფორმები, როგორებიცაა: „ჩემო ლომო“, „ჩემო ღირსებავ“, „ჩემო ძვირფასო შვილო“ გამოიყენება ქალების მიერ ახალგაზრდა მამაკაცების მიმართ, რომლებსაც შესაძლოა იცნობდნენ ან არც იცნობდნენ. კონტექსტის მიხედვით ცნობილი ხდება, რომ აღნიშნული მიმართვები შესაძლოა, გამოიყენებოდეს როგორც ნეიტრალური განცდის, ასევე გულთბილობისა და სიყვარულის გამომხატველადაც.

„ქალბატონი“, „ქალიშვილი“, „პატარა ქალბატონი“, „ჩემი ბრილიანტი“, „ჰასპამი“ – მიმართვის ეს ფორმები იმ გენდერულ მაჩვენებლებს შორისაა, რომლებსაც იყენებენ გოგონებისა და ახალგაზრდა ქალების მისამართით.

სიტყვა **Beyefendi** „ბატონი“ პატივისცემის გამოხატველი სიტყვაა და მამაკაცთა სახელებს დაერთვის, ასევე გამოიყენება საკუთარი სახელის ნაცვლადაც:

(1) Mehpeyker, Ali Beyin tereddüdünü görünce: **Beyefendiciğim**, siz içmezsiniz değil mi? Yine de alışmayınız

მეჭფეიქერი, როცა დაინახა ბატონი ალის არასერიოზულობა, ასე მიმართავს მას – **ბატონო**, თქვენ ხომ არ სვამთ? ნუთუ მაინც მიეჩვიეთ [ქემალი, 2005: 126];

(2) Ali Bey'in annesi Atıf Bey'e: „**Beyefendi** oğlum, mademki kardeşten yakın arkadaşsınız, benim de evladım sayılırsınız“

ბატონი ალის დედა ბატონ ატიფს მიმართავს: „**ბატონო** შვილო, თუ ძმაზე ახლოს ხართ ჩემს შვილთან, მაშინ ჩემი შვილიც ხართ“ [იქვე, გვ: 136];

(3) Ali Rıza Bey, yanında çalıştığı Muzaffer Bey'e: „**Beyefendi** oğlum, Leman ne de olsa iyiyi henüz ayırt etmeye kudreti olmayan bir kız çocuğu“

ბატონი ალი რიზა მიმართავს ბატონ მუზაფერს, რომელიც მუშაობს ალი რიზასთან: „**ბატონო** შვილო, ლემანი პატარა ბავშვია და ამას ჯერ არ შეუძლია მართლისა და მტყუანის გარჩევა“ [გიუნტეკინი, 2005: 15].

სიტყვა **Efendi** „ეფენდი“ ანუ „ბატონი“ ფრანგულიდან შევიდა ბერძნულში და იქიდან – თურქულში. თურქულ ენაში იგი გამოიყენება როგორც თურქული სიტყვა. ამ მნიშვნელობით ინგლისურ ენაში გვაქვს mister და gentleman.

აღნიშნული სიტყვების სინონიმებია: hazret „პატივცემული“, efendi „ეფენდი“ ანუ „ბატონი“, muhterem „პატივცემული“, sayın „პატივცემული“, bay „ბატონი“, mistir, centilmen.

თურქულში, საუბრისას ან წერისას, არ გამოიყენება სიტყვა **ჯენტლმენი**, მაგრამ სიტყვები **efendi** (ეფენდი), **bey** (ბეი), **ağa** (აღა), ასევე **beyefendi** სავსებით მისაღებია

მიმართვისას. ისინი ხაზს უსვამენ თანამოსაუბრის პიროვნებას, მისდამი პატივისცემას გამოხატავენ.

ამასთან, ჩანს, რომ ზოგიერთ სიტყვას საზოგადოებაში, სხვადასხვა პერიოდში, სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. პოზიტიური მნიშვნელობით გამოყენებული სიტყვა შეიძლება უარყოფითის გამომხატველი გახდეს, უარყოფითი კი – პოზიტიურის. მაგალითის სახით შეიძლება მოვიყვანოთ სიტყვა „ოსტატი“, რომელიც გამოიყენებოდა თურქულ ენაზე თითქმის ყველა პერიოდში. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სიტყვას პოზიტიური მნიშვნელობა ჰქონდა რესპუბლიკამდე, მან შეიძინა უარყოფითის მნიშვნელობა რესპუბლიკის შემდგომ პერიოდში [ქარაში, 1989: 41-59, 41-44]. იგი, ასევე, გამოიყენება რეპუტაციის თვალსაზრისით დაბალი სოციალური ფენის ადამიანისადმი მიმართვისას.

მდიდრებს, მთავრებს, მიწისა და მონების მფლობელებს მიმართავდნენ სიტყვებით: ağa „აღა“, reis (რეის) „უფროსი“, bey (ბეი) „ბატონი“, სასულიერო პირებს კი, სიტყვებით: molla (მოლლა) „მოლა“, melle (მელლე) „ქურთი რელიგიური სწავლული“, şeyh (შეიხ) „შეიხი“, hafız (ჰაფიზი) „ჰაფიზი“, seyyid (სეიიდი) „სეიდი“, imam (იმამ) „უფროსი მოლა ანუ იმამი“, mevlana (მევლანა) „მევლანა“.

რესპუბლიკამდე ეს სიტყვები პირადობის მოწმობებშიც იწერებოდა. 1934 წელს მიღებული კანონით ამოქმედდა გვარის მიღების კანონი და ამოიღეს მეტსახელები და ტიტულები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მეტსახელები და ტიტულები – Efendi, Bey, Paşa – „ფაშა“, Ağa, Hacı „ჰაჯი“, Hoca „ხოჯა ანუ მოლა“, Hafız, Molla, Hazret, Zade (ზადე) „შვილი ანუ ძე“, Zat (ზათ) „კაცი“ – დღესაც იხმარება.⁸

სიტყვა **Hanım** (ხანუმი) გოგონებთან და ქალებთან მიმართებით გამოიყენება და ნიშნავს **ქალბატონს, მეუღლეს**:

- (1) Halil Bey kızına: „O bir şey değildir **hanım** kızım, sen merak etme!“ – ბატონი ჰალილი თავის ქალიშვილს: „არაფერია, **ქალბატონო** შვილო, ნუ ნერვიულობ“ [ქემალი, 2019: 11];
- (2) Kayınvalideye hitaben: „**Hanım**, taze çekilmiş kahve aldım, içer misiniz?“

⁸ <http://www.ruhanews.com/kose-yazisi/43/hitap-ve-sayginin-ifadesi-olan-kelimeler.html>.

დედამთილთან საუბარი: „**ქალბატონო**, ახალი დაფქული ყავა ვიყიდე, ხომ არ ინებებთ?“ [ესენდალი, 1999: 43];

(3) Erkeğin eşine hitaben: „**Hanım**, ben yokken bu haydudu sen nasıl içeri aldın, hiç korkmadın mı, bu adamı yer be!“

კაცი ცოლის მიმართ: „**ქალბატონო**, მე ხომ სახლში არ ვიყავი, რატომ შეუშვი ეს კაცი სახლში, იმის არ შეგეშინდა, რომ მას შეუძლია შეჭამოს ადამიანი?“ [იშინსუ, 2019: 22].

სიტყვა **Hanımefendi** (ჰანიმეფენდი) პატივისცემის გამომხატველი სიტყვაა და გამოიყენება ქალებთან მიმართებაში, იხმარება საკუთარი სახელის შემდეგ ან/და მის მაგივრად:

(1) Kaplan Paşa İsmet'e mektubunda: „İsmet **Hanımefendi** Hazretlerine“

ქაფლან ფაშა ისმეთისთვის დაწერილ წერილში: „**ქალბატონ** ისმეთს“ [ქემალი, 2004: 46];

(2) Bihruz Bey, sevdiği kadın Periveş'e yazdığı mektupta: „Ah! Güzel **hanımefendi**!“ „Sizden kaçmalıyım. Evet, efendim!“. „Küçük **hanımefendi**, bendeniz tek bir çare görüyorum bu ambara'dan (sıkıntı) çıkmak için“

ბიჰრუზ ბეი (ბატონი ბიჰრუზი) საყვარელი ქალის, ფერივეშისადმი მიწერილ წერილში მიმართვის შემდეგ ფორმებს იყენებს: „აჰ, მშვენიერო **ქალბატონო!**“ „თქვენგან უნდა გავიქცე“. „დიახ, ჩემო ბატონო!“ „პატარა **ქალბატონო**, თქვენი მონა -მორჩილი მხოლოდ ერთ გზას ვხედავ, რომ ამ გასაჭირს თავი დავაღწიო“ [ეკრემი, 2018: 80];

(3) Bihter **Hanımefendi**, bu kadar geç geldiğim için beni affedin

ქალბატონო ბიჰთერ, მაპატიეთ, რომ ასე გვიან მოვედი.

ამდენად, თურქულში, ისევე როგორც ქართულში, სქესი განირჩევა შესაბამისი ლექსიკური ერთეულებით და გამოყენებულია მიმართვის ფორმებად.

3.2.4. არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული ზედსართავი სახელები მიმართვად

თურქულში ზედსართავი სახელი, მნიშვნელობისა და ფუნქციის თვალსაზრისით, აუცილებლად არსებითი სახელის წინ უნდა იდგეს [კორკმაზი, 2009: 333]. ზოგიერთი მეცნიერის შეხედულებით, ზედსართავი სახელები მითითებისა და მოვალეობის აღმნიშვნელი სახელებია [ერგინი, 2009: 244].

თურქულში მიმართვის ფორმებად გამოიყენებულ ზედსართავი სახელები ვითარებითი ზედსართავი სახელებია:

- (1) **Güzel kızım**, bir bakar mısın bana?

ჩემო ლამაზო ქალიშვილო, შემხედე?

- (2) Aferin sana **çalışkan kızım**, hep böyle ol!

ყოჩად შენ, ჩემო ბეჯითო ქალიშვილო, ასე იყავი სულ!

- (3) **Benim tembel oğlum!** Otur, ders hazırla. Eğer istersen, bunu yapabilirsin

ჩემო ზარმაცო შვილო! დაჯექი, გაკვეთილი მოამზადე. თუ გინდა, ამის გაკეთება შეგიძლია.

აღსანიშნავია, რომ ზედსართავი სახელები არსებით სახელებსა და კუთვნილებით ნაცვალსახელებთან ხშირად იხმარება.

თურქულში ზედსართავ სახელებს შეფასების ფუნქციაც აქვთ - დადებითისა და უარყოფითისა.

1. დადებითი შეფასების გამომხატველებია: hayatım (ჰაიატიმ) „ჩემო სიცოცხლე“, sevgilim (სევგილიმ) „ჩემო შეყვარებულო“, tatlım (ტატლიმ) „ჩემო ტკბილო“, aşkım (აშკიმ) „ჩემო საყვარელო“, güzelim (გიუზელიმ) „ჩემო ლამაზო, ძვირფასო“...

2. უარყოფითი შეფასების აღმნიშვნელია: salak (სალაკი) „სულელო“, yalancı (იალანჯი) „მატყუარა“, şişko (შიშკო) „ღიპიანო“, ödlek – korkak (ოდლეკი-ქორქაქი) „მშიშარა“, deli (დელი) „გიჟო“, aptal (აპტალი) „იდიოტო“...

თურქულში კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ზედსართავ სახელებზე წინ დგას, მაგრამ ამავდროულად შესაძლოა, ზედსართავ სახელებს მოსდევდეს. მაგალითად, *aşım benim* (აშკიმ ბენიმ) „ჩემო სიყვარულო“, *benim güzelim* (ბენიმ გიუზელიმ) „ჩემო ლამაზო“, *hayatım benim* (ჰაიატიმ ბენიმ) „ჩემო სიცოცხლე“...

(1) **Aşım benim**, kendini nasıl hissediyorsun?

ჩემო სიყვარულო, როგორ გრძნობ თავს?

(2) **Hayatım benim**, sana bir sürprizim var

ჩემო სიცოცხლე, შენთვის სურპრიზი მაქვს.

(3) **Güzelim benim**, nasılsın?

ჩემო ლამაზო, როგორ ხარ?

(4) **Tatlım benim**, sen benim nefesimsin

ჩემო ტკბილო, ჩემი სუნთქვა ხარ.

უარყოფითი შეფასების პირის ნაცვალსახელია „შენ“:

(1) **Seni aptal**, buna nasıl yaparsın?

შენ სულელო, როგორ მოიქეცი ასე?

(2) **Seni korkak**, çabuk git burdan!

შენ მშიშარა, წადი აქედან!

(3) **Seni hain (sinsi)** kadın!

შენ ვერაგო ქალო!

(4) **Seni şeytan** adam!

შენ, ეშმაკო კაცო!

თურქულში დადებითი შეფასების შემცველი გამოთქმები ნათესავებისადმი, ოჯახის წევრებისა და ნაცნობებისთვისაა განკუთვნილი და ამიტომ მეგობრული ურთიერთობის გამომხატველებია.

ისიც აღსანიშნავია, რომ მოლაპარაკე დადებითი შეფასების სიტყვებს ხმარობს უცხოების მიმართაც, რაც მსმენელისთვის არასასიამოვნო მოსასმენია და ზოგჯერ უხეშობადაც შეიძლება ჩაითვალოს: *Bunu alır mısınız, canım* „ჩემო კარგო, აიღეთ ეს“.

3.2.5. ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები და ოჯახის წევრებისთვის გამოყენებული მიმართვები

თურქული ენა, ისევე როგორც ქართული, მდიდარია ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელებით. მრავალი სიტყვაა გამოყენებული ნათესაური ურთიერთობებისა და კავშირების გამოსახატავად. ასეთებია: „დედა“, „მამა“, „და“, „მმა“, „ბაბუა“, „ბებია“, „ბიძია“, „ბიძაშვილი“, „ცოლი“, „ქმარი“ და სხვა.

დაქორწინებული წყვილი ერთმანეთთან ურთიერთობისას იყენებს სიტყვებს: *Karı* (კარი) „ცოლი“ და *koca* (კოჯა) „ქმარი“. ამასთან, ორივე სქესის წარმომადგენლისათვის საერთო სიტყვაა *eş* (ეშ) „მეუღლე“. კაცს შეუძლია ცოლს მიმართოს სიტყვებით: *kadın* (ქადინი) „ქალო“, *hatun* (ჰატუნი) „ქალბატონო“ ანუ „ქალო“, *hanım* (ხანუმი) „ქალბატონო“, *canım* (ჯანიმი) „ჩემო სულო“, „ჩემო კარგო“, *bir tanem* (ბირ ტანემი) „ჩემო ერთადერთო“, *bebeğim* (ბებელიმი) „ჩემო შვილო“, ცოლო და მეუღლე(ვ)... ქალს შეუძლია ქმართან მიმართებაში გამოიყენოს სიტყვები: *aşkıım* (აშკიმი) „ჩემო სიყვარულო“, *hayatım* (ჰაიატიმი) – „ჩემო სიცოხლე“, *sevgilim* (სევგილიმი) – „ჩემო შეყვარებულო“, *kocacığım* (ქოჯაჯილიმი) – „ჩემო ქმარო“, *erkeğim* (ერქელიმი) – „ჩემო კაცი“, ქმარო და მეუღლე(ვ)...

მშობლები გოგონას „ქალიშვილს“ *kızım*-ს უწოდებენ, ხოლო ბიჭს – „ვაჟიშვილს“ *oğlum*-ს. ვისაც გოგო/ბიჭი ჰყავს, ასე ამბობს – ქალიშვილ/ვაჟიშვილო.

და - ძმა ერთმანეთთან ურთიერთობისას იყენებს სიტყვას *kardeş* („ქარდეშ“). როდესაც საჭიროა სქესის დაზუსტება, მაშინ გოგოსთან მიმართებით იტყვიან *kız kardeş* („ქიზ ქარდეშ“), ბიჭთან მიმართებით კი – *erkek kardeş* („ერქექ ქარდეშ“).

და - ძმის მიმართვის ფორმები განსხვავდება ასაკისა და სქესის მიხედვითაც. ოჯახში უმცროსი და - ძმა უფროს დას მიმართავს სიტყვით abla (აბლა), უფროს ძმას კი სიტყვით abi-ağabey (აბი-აღაბეი). ეს ვითარება თურქული ოჯახის სტრუქტურაში განიხილება, როგორც უფროსების მიმართ პატივისცემა.

უფროსი და - ძმები თავიანთ უმცროს და - ძმებს სახელით მიმართავენ. სიტყვებს Abla და abi თურქები იყენებენ ნაცნობების და, ზოგჯერ, უცნობების მიმართაც, თუმცა არ არის მიზანშეწონილი ამ ფორმების ხმარება ოფიციალური საუბრისას.

თურქულად დედის დედას anneanne (ანნეანნე) „ბებია, დედის დედა“ ჰქვია, ხოლო მამის დედას – babaanne (ბაბაანნე) „ბებია, მამის დედა“. სიტყვა dede (დედე) „ბაბუა“ გამოიყენება ორივე მშობლის მამისთვის, ხოლო büyükbaba (ბიუიიუქ ბაბა) „ბაბუა“ მხოლოდ მამის მამისთვის.

შვილიშვილი თურქულად არის torun (ტორუნ). დედის ძმას ეძახიან dayı-ს (დაიი) „ბიძია“, დედის დას teyze-ს (ტეიზე) „დეიდა“, მამის ძმას – amca-ს (ამჯა) „ბიძა“, ხოლო მამის დას – hala-ს (ჰალა) „მამიდა“.

ოჯახში მშობლების და - ძმების მეუღლეებიდან ქალებს yenge-ს (იენგე) „ბიცოლა“ ეძახიან, ხოლო მამაკაცებს – enişte-ს (ენიშტე) „სიძე“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, დედის ძმის და მამის ძმის მეუღლეები არიან yenge, დეიდისა და მამიდის ქმრები – enişte (ენიშტე) „ბიძა“. მათი შვილები ერთმანეთის ბიძაშვილებია.

როგორც ქალის, ასევე კაცისთვის მეუღლის დედა არის kayınvalide (ქაინვალიდე) „დედამთილი“, მამა – kayınpeder (ქაინფედერ) „მამამთილი“. ამასთან, ტრადიციული თურქულ ოჯახში მეუღლეები ერთმანეთის მშობლებს მიმართავენ სიტყვებით დედა და მამა.

მშობლების თქმით, მათი შვილის ცოლი არის gelin (გელინ) „რძალი“, ხოლო ქალიშვილის ქმარი – damat (დამათ) „სიძე“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თურქულ ენაში მრავალი სიტყვაა, რომლებიც ნათესაურ ურთიერთობას გამოხატავენ, მაგრამ ჩვენ მხოლოდ ძირითადებზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

ხშირად, როდესაც მოსაუბრეს არ სურს კონკრეტული ადამიანის სახელის ხსენება ან მისთვის სახელით მიმართვა, იყენებს შემდეგი მიმართვის ფორმებს: „აღინის მამა“, „ჰასანის ქალიშვილი“, „მეჰმეტის ცოლი“.

ოჯახის წევრებისადმი გამოყენებული მიმართვის ფორმებიდან გამოვყოფთ სიტყვებს: Anne (ანნე) „დედა“, baba (ბაბა) „მამა“, abla (აბლა) „უფროსი და“, abi (აბი) „უფროსი ძმა“, kardeş (ქარდეშ) „ძმა და და“. ისინი, ზოგადად, კინობითობის გამომხატველი ფორმების დართვით გამოიყენება: anneciğim (ანნეჯილიმ) „დედიკო“, „დედი“, დე“, babacığım (ბაბაჯილიმ) „მამიკო“, „მამი“, „მა“.

სიტყვებით anneciğim (ანნეჯილიმ) „დედიკო“, babacığım (ბაბაჯილიმ) „მამიკო“ მხოლოდ პატარა ბავშვები მიმართავენ მშობლებს. მოზარდები კი იყენებენ ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებს: **დედა** და **მამა**.

რაც შეეხება მშობლებს, ისინი შვილებთან ურთიერთობისას, მოფერებისა და სიყვარულის გამოხატვის მიზნით, ხმარობენ მიმართვის ასეთ ალერსობით ფორმებს: hayatım (ჰაიატიმი) „ჩემო სიცოხლევ“, aşkım (აშკიმი) „ჩემო სიყვარულო“, tatlım (ტატლიმ) „ჩემო საყვარელო“, balım (ბალიმ) „ჩემო თაფლო“, bal peteğim (ბალ პეტელიმ) „ჩემო ფიჭაო“, yavrum (იავრუმ) „ჩემო ბავშვო“, kızım (კიზიმი) „ჩემო გოგო“, oğlum (ოღლუმ) „ჩემო შვილო“, paşam (ფაშამ) „ჩემო ფაშა“, tosunum (ტოსუნუმ) „ჩემო ჭაბუკო“, babasının ve annesinin paşası (ბაბასინინ ვე ანნესინინ ფაშასი) „დედისა და მამის ფაშა“, evimizin neşesi (ევიმიზინ ნეშესი) „ჩვენი სახლის სიხარული“, annesinin kuzusu (ანნესინინ კუზუსუ) „დედის ბატკანი“, cüçük (ჯიუჯიუკ) „ჩემი პატარა“, yavru kuş (იავრუ ქუშ) „პატარა ჩიტი“, miniciğim (მინიჯილიმ) „ჩემო პაწაწინავ“, biriciğim (ბირიჯიკ) „ჩემო ერთადერთო“, böceğim (ბოჯელიმ) „ჩემო ხოჭოვ“, kuzum (კუზუმ) – „ჩემო ბატკანო“, bebeğim (ბებელიმი) „ჩემო შვილო“.

ამავდროულად, თურქულში მშობლებიც მიმართავენ შვილებს სიტყვებით anneciğim (ანნეჯილიმ) „დედიკო“, babacığım (ბაბაჯილიმ) „მამიკო“. ესაა მიმართვის ფორმათა ინვერსიის შემთხვევები:

დედა მიმართავს სამი წლის შვილს:

(1) **Anneciğim**, yürüyüşe çıkalım mı?

დედიკო, სასეირნოდ გავიდეთ?

მამა მიმართავს პატარა შვილს:

(2) Şeker ister misin, **babacığım**?

ტკბილეულო ხომ არ გინდა, მამიკო?

(3) Tiyatroya gidelim mi, **anneciğim**?

თეატრში წავიდეთ, დედიკო? (დედა მიმართავს ქალიშვილს).

თურქულ ენაში მამას მიმართავენ სიტყვით **Baba** (ბაბა), რომელსაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შეიძლება დაემატოს კნინობითობა - ალერსობის გამომხატველი ფორმა:

(1) Hatice babası Ali Bey'e: „**Güzel babacığım benim**“

ჰათიჯე მიმართავს თავის მამას, ბატონ ალის: „ჩემო მშვენიერო მამიკო“;

(2) Akif: „**Babacığım, efendi babacığım**, siz de beni şehit olmuş zannettiniz de vasiyetim yerine getirmek için buralara kadar savaşı göze aldınız“

აქიფი მიმართავს მამას: „მამიკო, ბატონო მამიკო, თქვენ გეგონათ, რომ მე ვარ წამებული და ჩემი სურვილის განხორციელებისთვის აქამდე თქვენ იბრძოდით“ [ქემალი, 2019: 64];

(3) „Sizi bekliyorum ve sevdiğim gibi kucaklıyorum, yani sonsuzca, sevgili **babacığım**“

„მე თქვენ გელოდებით ასე უსასრულოდ, ჩემო ძვირფასო მამიკო“ [დუნდარი, 2010: 248].

Beybaba (ბეიბაბა) პატივისცემის გამომხატველი სიტყვაა. გამოიყენება ასაკოვანი ადამიანებისადმი მიმართვისას:

(1) Nihal babası Adnan Bey'e hitaben: „**Beybaba**, diyordu; nereden geliyorsunuz? Ne yaptınız?“
ნიჰალი მიმართავს თავის მამას, ბატონ ადნანს: „**ბატონო მამა**, საიდან მოდიხართ? რას აკეთებთ?“ [უშაგლიგილი, 2008: 61];

(2) Baba ile kızı arasında geçen konuşmada. Kızını dinledikten sonra: „Bu rüyanızdan annenize bahsettiniz mi?“

– „Hayır, **beybabacığım**“.

მამისა და ქალიშვილის დიალოგი: ქალიშვილის სიტყვების მოსმენის შემდეგ მამა ეუბნება მას: „ამ სიზმრის შესახებ დედას თქვენ უთხარით?“

– „არა, **ბატონო მამიკო**“ [ქემალი, 2006: 23].

უფროს დას მიმართავენ სიტყვებით **Abla** (აბლა) და **Bacı** (ბაჯი):

(1) „Perihan ablasını çekip boynuna sarıldı: Oh **benim canım ablam**, sen ne kadar iyisin“ –
„ფერიჰანი უბრალოდ ჩაეხუტა თავის დას: ოჰ, **ჩემო კარგო დაო**, რა კარგი ხარ“
[ესენდალი, 1999: 67];

(2) Nihal, hizmetkâr şakire Hanım'a: „Kuzum, **bacı**, beni bekle, e mi?“

ნიჰალი მსახურს, ქალბატონ შაქირეს: „**ჩემო კარგო დაო**, დამელოდები?“
[უშაგლიგილი, 2008: 102].

უფროს ძმას მიმართავენ სიტყვით **Abi** (აბი):

(1) Elif, ağabeyine: „Gerçekten şimdi şaka ediyorsun, **ağabey**...“

ელიფმა თავის ძმას უთხრა: „სინამდვილეში ახლა თქვენ ხუმრობთ, **ძმაო**...“;

(2) Cemile, ağabeyine: „**Canım ağabeyciğim, şekker ağabeyciğim benim!**“

ჯემილემ თავის ძმას ეუბნება: „**ჩემო კარგო ძმაო, ჩემო საყვარელო ძმაო!**“ [ქემალი, 2015: 63].

სიტყვა **Abi** გამოიყენება პატივსაცემის, ასაკით უფროსი მამაკაცის მიმართაც:
Keşanlı Ali hapisten çıkarken: „Ya ya ya, şa şa şa, **Ali Ağabey** çok yaşa“

კეშანლი ალი ციხიდან გამოსვლისას: „ია ია ია, შა შა შა, **ძმაო ალი**, დიდხანს იცოცხლე!“
[თანერი, 2015: 32].

სიტყვა **Birader** (ბირადერ) აღნიშნავს ძმას, მეგობარს:

(1) Bahtiyar arkadaşına hitaben: „Selim sen misin, sen misin **birader**? Bir rakı daha ver de gidip uyuyayım“

ბახთიარი მეგობარს მიმართავს: „სელიმ, შენ ხარ, **მეგობარო**? ერთი ბოთლი არაყი კიდევ მომეცი და წავალ, დავიძინებ“ [ქემალი, 2019: 57];

(2) Selim arkadaşı Akife hitaben: „**Birader**, şükür olsun Allah kavuşturdu“

სელიმი თავის მეგობარ აქიფს: „**ძმაო**, მადლიერი ვარ ღმერთის, რომ ახლა ერთად ვართ“ [ქემალი, 2019: 59];

(3) „İstanbul‘u istiyorsun değil mi? Hak ettin ama **birader**, yıllardır uzaktasın evinden“

„სტამბოლი გინდა, ხომ? იმსახურებ, **მეგობარო**, დიდი ხანია ოჯახიდან შორს ხარ [კულინი, 2008: 284].

სიტყვა **Çocuk** (ჩოჯუკ) აღნიშნავს „ბავშვს“, „შვილს“ (გამოიყენება როგორც გოგოს, ასევე ბიჭთან მიმართებაში):

(1) „Yüzü mahzundu, dudakları titriyordu. Beni elimden tutup göğsüne çekecek gibi bir hareket yaptı. Sonra yine bıraktı: Feride, **çocuğum**... Sana bir haber vereceğim... Üzücü bir haber... Baban bir parça hastaymış...“

შეწუხებული იყო, ტუჩები უკანკალებდა. მიმიახლოვა მკერდზე. მერე გამიშვა: ფარიდა, **შვილო**, რაღაც მინდა გითხრა. სამწუხარო ამბავია. მამაშენი ავად არის...“ [გიუნთეკინი, 2007: 26];

(2) „**Çocuk**, buraya neden geldin?“

„**ბავშვო**, აქ რატომ მოხვედი?“

სიტყვით **Kız** (კიზ) უფროსი ასაკის ადამიანები მიმართავენ ასაკით უმცროს გოგოს ან ქალიშვილს:

(1) „**Kız**, sen daha yatmadın mı?“

„**გოგო**, ჯერ კიდევ არ გძინავს?“ [გიუნთეკინი, 2007: 473].

(2) „Haydi **kızım!**“ [ბანგუოლლუ, 1995: 518]

„მოდი, შვილო!“

(3) „Ana şefkatinden mahrum kalacaksın!.. Ah zavallı ben! Dünyanın hiçbir şeyine yanmam, yalnız sana, ah mini mini **kızcağızım!**“

„დედის თანაგრძნობის გარეშე დარჩები!... აჰ მე საწყალი! მსოფლიოში არაფერი მაწუხებს, **შვილო**, შენ გარდა!“ [სამი, 2004: 205].

სიტყვით **Oğul** (ოღულ) უფროსი ასაკის ადამიანები მიმართავენ ასაკით უმცროს ბიჭებს ან ვაჟიშვილებს. ის მრავალი მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვაა, მაგრამ ძირითადი მნიშვნელობა არის „ვაჟიშვილი“.

(1) Ede Balı kendi oğluna: „Bak **oğul**, sunacak bir şeyler var mıdır?“

ედე ბალი შვილს მიმართავს: „მისმინე, **შვილო**, არის რამე, რომ შემომთავაზო?“ [ბუგრა, 2011: 98];

(2) Annesi Orhan'a hitaben: „Bu ne hazırlıktır **oğul**? Pazarlık işimiz yoktur, diyor. Benim gitmem gerektir, ana“

დედა მიმართავს ორხანს: „რისთვის ემზადები, **შვილო**? საქმე არ გვაქვს. მე უნდა წავიდე“ [ბუგრა, 2011: 281];

(3) Annesi oğlu Numan'a hitaben: „Nasıl istersen öyle yap **oğulcuğum**, dedi, ama ben seni çok özleyeceğim, hepimiz özleyeceğiz“

დედა შვილს - ნუმანს მიმართავს: „როგორც გინდა ისე ქენი, **შვილო**, მაგრამ მე შენ მომენატრები და ასევე ყველა“ [იშინსუ, 2016: 104];

(4) „Haydi **evladım**, bu işi bitirelim“

„მოდი, **შვილო**, დავასრულოთ ეს საქმე“ [ბანგუოგლუ, 1995: 519].

სიტყვით **Kardeş** (ქარდეშ) ოჯახურ გარემოში და და ძმა მიმართავენ ერთმანეთს. სქესს მნიშვნელობა არა აქვს. ასევე, გამოიყენება ასაკით უმცროსის მიმართ, მაშინაც კი, თუ მისი სახელი უცნობია.

„Hoş geldin canım **kardeşim**, dedi.. Benim biricik, yiğidim, kardeşim, eşkiyam“

„კეთილი იყოს შენი მობრძანება, **ძმაო** (ან დაო)... ჩემო ძვირფასო ძმაო“.

სიტყვა **Kardeş** იხმარება მეგობართან მიმართებითაც:

(1) „Akif **kardeşim**... Benim iki gözüm Akif'im!“

„აქივ, ძმაო... ჩემო ორთვალა აქივ!“ [ქემალი, 2019: 59];

(2) „Aliciğim, gel **kardeşim**, biz seninle konuşalım. Dayım çok sinirli, laf anlamıyor“

„ჩემო ალი, მოდი ძმაო, ვისაუბროთ. ბიძაჩემი ძალიან გაბრაზებულია, არავის არ უსმენს“ [ქემალი, 2005: 94].

სიტყვა **Evlad** (ევლატ) გამოიყენება ქალიშვილთან ან ვაჟიშვილთან მიმართებით. მას იყენებს ასაკოვანი ხალხი ასაკით უფრო პატარების მიმართაც. ამ სიტყვამ დროთა განმავლობაში სხვადასხვა მნიშვნელობა შეიძინა, მაგრამ ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში ის თავისი ძირითადი მნიშვნელობით გამოიყენება:

(1) „Ah! Benim cesur **evladım**, neden ağlıyorsun?“

„ეჰ! ჩემო მამაცო შვილო, რატომ ტირი?“

(2) „Neden sıkılıyorsun **evladım**?“

„რატომ ხარ შეწუხებული, შვილო?“ [ეკრემი, 2018: 224].

სიტყვა **Yavru** (იავრუ) იხმარება ახალდაბადებული ბავშვის ან ცხოველის მიმართ:

(1) **Yavrucuğum**, sen kimin kızıydın?

შვილო, შენ ვისი ქალიშვილი ხარ? [სეზაი, 2004: 26];

(2) „Sevgili Nil... **Yavrum**, kızım, aşkım... İncim!“

„საყვარელო ნილ... შვილო, ჩემო სიყვარულო... მარგალიტო!“ [კარაი, 2004: 106].

სიტყვით **Yavrum** მიმართავენ მეგობარსაც; ის, ასევე, გამოიყენება მამაკაცთან მიმართებით [იილდიზი, 2013: 211-212]:

(1) Müjgân kendisinden birkaç yaş küçük olan kuzeni Feride'ye: „**Yavrucuğum**, ben öyle arkasından koşulacak bir kız değilim ki“

მუჟგანმა უთხრა თავის ბიძაშვილს, ფარიდას, რომელიც ასაკით მასზე პატარაა: „შვილო, მე ისეთი გოგო არ ვარ, რომ ჩემზე ცუდად იფიქრონ“ [გიუნტეკინი, 2007: 66];

(2) İki erkek arasında geçen konuşmada: „**Yavrum**, Behiç, bilirsin ki en korkak bir adam değilim, pratik düşünürüm“

ორი მამაკაცის საუბარი: „**შვილო**, ბეჰიჩ, შენ იცი, რომ მე მშიშარა ადამიანი არ ვარ, უბრალოდ, გამოცდილებაზე დაყრდნობით ვფიქრობ“ [საფა, 2000: 162].

თურქული ენა, ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვების რაოდენობის თვალსაზრისით, ინგლისურ, ფრანგულ, გერმანულ და სხვა კულტურულ ენებზე უფრო მდიდარია. ინგლისური sister-in-law, ფრანგ. Belle-sour, გერმ. schwager თურქული **ცოლის დის, მაზლის ცოლის, მულის, რძლის** აღსანიშნავად გამოიყენება [აქსანი, 2006: 61].

თურქულში გამოყენებული სიტყვები: „დეიდა, მამიდა, ბიცოლა“, „ბიძია“, „სიძე“, „ცოლის ძმა“, „მაზლი“ განსხვავებულ ცნებებს გამოხატავენ, მაგრამ სხვა ენებში ისინი ერთი სიტყვითაც გადმოიცემა. მაგალითად, ინგლისურში aunt აღნიშნავს **დეიდას, მამიდას, ბიცოლას**, uncle – **ბიძიას**, brother-in-law – **სიძეს, მაზლს, ცოლის ძმას**.

Anneanne (ანნეანნე) „ბეზია“, babaanne (ბაბაანნე) „ბეზია“, Nine (ნინე) „ბეზია“, dede (დედე) „ბაბუა“ სიტყვების მეშვეობით არა მხოლოდ ბეზიასა და ბაბუას, არამედ უცხო პირებსაც მიმართავენ და ეს ხდება თავაზიანობის გამო. აღნიშნული სიტყვები გამოიყენება როგორც ადამიანის სახელის შემდეგ, ასევე ცალკე:

(1) Ömer **dede**, bizimle gelecek misin?

ომერ **ბაბუ**, ჩვენთან ერთად წამოხვალთ?

(2) Leyla **nene**, kendine iyi bak

ლეილა **ბეზო**, კარგად ბრძანდებოდეთ.

(3) Hasta mısın benim güzel **nineciğim**?

ავად ხარ, ჩემო **ლამაზო ბეზო**? [საფა, 1992: 93].

ბიძას, მამის ძმას მიმართავენ სიტყვით **Amca** (ამჯა):

(1) Yalnız küçük bir lokantadan bir aşçılık önerisi aldım, bu da işime gelmedi, geri çevirdim **amcacığım**

(2) მხოლოდ პატარა რესტორნისგან მივიღე შემოთავაზება და ისიც არ მაწყობს, **ბიძაჩემო** [იუჯელი, 2005: 95];

(3) Numan, amcasına hitaben: „**Amcacığım**, ben müderris olmadan evlenmeye niyetli değilim, diye cevap verdi“

ნუმანი თავის ბიძას: „**ბიძაჩემო**, მე მინდა გავხდე პროფესორი, მანამდე დაქორწინებას არ ვაპირებ“ [იშინსუ, 2016: 112].

სიტყვა **Amca** გამოიყენება უფროსი ასაკის ადამიანებთან მიმართებითაც, თუნდაც ისინი არ იყვნენ სისხლით ნათესავები:

Numan köyün meczubu Ali amcaya hitaben: „Ali **amcam**, ver elini öpeyim, sen çok haklısın...“

სოფლის გიჟი ნუმანი ალი ბიძიას: „**ბიძაჩემო**, მომეცი ხელი, გაკოცო, შენ მართალი იყავი“ [იშინსუ, 2016: 56].

სიტყვით **Dayı** (დაიი) მიმართავენ დედის ძმას. გამოიყენება უფროსი ასაკის ადამიანებთან მიმართებაშიც:

Dayıcığım, bugün sinemaya gidelim mi?

ბიძაჩემო, დღეს წავიდეთ კინოთეატრში?

სიტყვით **Hala** (ჰალა) მიმართავენ მამის დას, მამიდას:

„Lakin bir çare, bir çare bulacağım. Beşir'i kurtarmalı. Değil mi **halacığım**“

„მაგრამ მოვძებნი გამოსავალს. ბეშირს უნდა დავუხმაროთ. ხომ ასეა, **ჩემო მამიდავ**“ [უშაქელიგილ, 2008: 458].

სიტყვა **Teyze** (ტეიზე) გამოიყენება დედის დასთან, დეიდასთან მიმართებით. ამ სიტყვით მიმართავენ დედის თანატოლ ქალებსაც:

(1) Hapishanedeki Hatçe Iraz'a: „Vay **teyzeciğim** vay!“ „Hatun **teyzem**, sen acından öldün“

ციხეში მყოფი ჰათიჯე ირაზს: „უი, **დეიდავ ჩემო**, უი!“ „**დეიდა** ხათუნ, შენ მოკვდი ტკივილისგან“ [ქემალი, 2019: 216];

(2) „Bekir oğlana bir kardeş gelmesini çok istedi Nazlı **teyzeciğim**“

„ნაზლი დეიდას ძალიან უნდოდა, რომ ბექირს ძმა ჰყოლოდა“ [იშინსუ, 2016: 183].

სიტყვით **Yenge** (იენგე) მიმართავენ ძმის ან ბიძის ცოლს (რძალს ან ბიცოლას):

(1) Perihan yengesine hitaben: „**Yengeciğim** bunu babama söyledin mi?“

ფერიჰანი მიმართავს თავის ძმის ცოლს: „**რძალო**, მამაჩემს უთხარი ეს?“ [ესენდალი, 1999: 31];

(2) „**Yengeciğim** çok soğuk, üşüyecek babam...“

„**ბიცოლავ**, ძალიან ცივა, მამაჩემს სცივა..“ [იშინსუ, 2019: 38].

სიტყვით **Yeğen** (იელენ) მიმართავენ დის ან ძმის, ბიძაშვილის, დეიდაშვილის ან მამიდაშვილის შვილს:

(1) Amca Bey: „Orövuvar, sevgili **yeğenim**“

ბიძია: „ორვუვარ, საყვარელო **ძმისშვილო**“ [გიურპინარი, 1997: 171];

(2) Eh n'apalım, Allah gönlüne göre versin **yeğenim**

„ეჰ რას იზამ, რა უნდა გავაკეთოთ, როგორიც გინდა, ღმერთმა ისეთი ცხოვრება მოგცეს, **ძმისშვილო**“ [იშინსუ, 2016: 112];

(3) „Amcacığım ben müderris olmadan evlenmeye niyetli değilim.., diye cevap verdi. Allah gönlüne göre versin **yeğenim**“

„ბიძაჩემო, მე მიინდა გავხდე პროფესორი, მანამდე დაქორწინებას არ ვაპირებ... როგორიც გინდა, ღმერთმა ისეთი ცხოვრება მოგცეს, **ძმისშვილო**“ [იშინსუ, 2016: 106-107].

სიტყვა **Gelin** (გელინ) „რძალი“ იხმარება დაქორწინებულ ქალთან, ოჯახში ქორწინების გზით შესულ ქალთან მიმართებით.

(1) „Heeey, benim gökçek **gelinim**, huysuz Osmancığa Tanrı bağısı; sende bir hâller görürüm“

„ჰეეეი, ჩემო ლამაზო **რძალო**, ჩემი ოსმანის საჩუქარო, შენში ვგრძნობ რაღაც განსხვავებულს“ [ბუგრა, 2011: 167];

(2) „Sen beni dinlemiyorsun **gelincik**“. „Kalk kalk gelinim, namazımızı kılalım“

„არ მისმენ, **რძალო**“. „ადექი, ადექი, **რძალო**, ვილოცოთ“ [იშინსუ, 2002: 32].

სიტყვით **Enişte** (ენიშტე) მიმართავენ დის ქმარს (სიძეს) ან ახლო ნათესავი ქალის ქმარს:

„Haydi, Sermet, sen söyle nereye gidelim?“ „Eve dönsek iyi olur **enişteciğim**“

„მოდი, სერმეთ, შენ მითხარი, სად წავიდეთ?“ „სახლში უნდა დავბრუნდეთ, **სიძე**“ [გიურპინარი, 1981: 291].

სიტყვა **Hatun** (ჰატუნ) გამოიყენება ქალთან მიმართებით:

(1) Tapduk Emre: „Bu kimdir **hatunum**?“

თაფდუკი ემრე ამბობს: „ეს ვინ არის, **ჩემო ქალო**?“ [იშინსუ, 2002: 237];

(2) Tapduk Emre eşine hitaben: „**Hatun** sen kal evde, artık Yunus götürür beni“

თაფდუკი ემრე მიმართავს თავის ცოლს: „**ქალო**, დარჩი სახლში, მე იუნუსი წამიყვანს“ [იქვე, გვ: 391].

სიტყვით **Eş** (ეშ) ერთმანეთს მეუღლეები მიმართავენ:

„Güzel **eşim**, bana bu kadar eziyet etme...“

„ჩემო ლამაზო **მეუღლე/ქმარო/ცოლო**, ნუ მტანჯავ...“ [იაღმური, 2011: 85].

სიტყვით **Karı** (კარი) მამაკაცი მიმართავს თავის მეუღლეს, ხოლო სიტყვით **Koca** (კოჯა) – ქალი ქმარს:

(1) „Pek mi geç kaldık sevgili **karıcığım**... Yemeğiniz hazır bey...“

„ძალიან დავაგვიანეთ ხომ, საყვარელო **ცოლო**... თქვენი საჭმელი მზად არის, ბატონო...“ [საფა, 1992: 54];

(2) „Nilgün‘üm! Sultanım! **Karıcığım**!“

„ჩემო ნილგუნ! ჩემო სულთანო! **ჩემო ცოლო**!“ [ქარაი, 2004: 452];

(3) „Elbette **kocacığım**. Senin yazıhanede oturman daha doğru“

„რა თქმა უნდა, **ქმარო**. ოფისში უნდა იყო“ [ქემალი, 2006: 29];

(4) „**Kocacığım** ne olacak, neye itiraz ediyorsun sanki?“

„**ქმარო**, რატომ ეწინააღმდეგები, რატომ არ ეთანხმები?“ [იშინსუ, 2019: 130].

სიტყვა **Sevgili** (სევგილი) გამოიყენება საყვარელ ადამიანებთან მიმართებით:

(1) Handan, âşık olduğu Refik Cemal'e: „Gel Refik Cemal, **sevgilim**. Bunlar hepsi sen. Bu çehreler, bu hayaller, bu denizler, dağlar, tozlu yollu memleketler, bu benimle oynayan kumral çocuk hepsi, hepsi, hatta bu tabut bile... Gel sevgili Refik Cemal“

ჰანდანი მიმართავს საყვარელ ადამიანს, რეფიქ ჯემალს: „მოდით, **საყვარელო** რეფიქ ჯემალ. ეს ყველაფერი შენ ხარ. ეს ოცნებები, ეს ზღვები, მთები, მტვრიანი გზებიანი ქვეყანა, ეს მოყავისფრო ბავშვი, ეს კუბოც... მოდი, **ძვირფასო** რეფიქ ჯემალ“ [ადივარი, 2007: 143];

(2) Karıcığım, çalışıyorsun, benim için çalışıyorsun, değil mi? Sen çalışma **sevgilim**, fakat iyi ol!

ჩემო ცოლო, მუშაობ, ხომ ჩემთვის მუშაობ? ნუ მუშაობ, **საყვარელო**, კარგად უნდა იყო! [უმთავლილო, 2006: 127].

გამოვეყნებ მიმართვის საალერსო ფორმებს, რომლებსაც მიეკუთვნება ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელებისგან ნაწარმოები სიტყვები:

Anne (დედა): anneciğim (ანნეჯილიმ) – „დედიკო“, „დე“, „დედი“, annişko (ანნიშკო), annem (ანნემ) – „დედაჩემო“, anam (ანამ) – „დედაჩემო“;

Baba (მამა): babacığım (ბაბაჯილიმ) – „მამიკო“, „მამ“, babam (ბაბამ) – „მამაჩემო“, babışko (ბაბიშკო);

Nine (ნინე), anneanne (ანნეანნე), anane (ანანე) „ბებია“: anneanneciğim (ანნეანნეჯილიმ) – „ბებიკო“, nineciğim- neneciğim (ნინეჯილიმ-ნენეჯილიმ) – „ბებიაჩემო“, „ბებო“, „ბაბო“;

Dede (ბაბუა): dedeciğim (დედეჯილიმ) „ბაბუკა“, büyükbaba (ბიუიიუკბაბა) „ბაბუა“;

Hala (მამიდა): halacığım (ჰალაჯილიმ) „მამიდუკა“, halam (ჰალამ) „ჩემო მამიდავ“;

Teyze (დეიდა): teyzeciğim (ტეიზეჯილიმ) „ჩემო დეიდუკა“, teyzem (ტეიზემ) – teyzos (ტეიზოშ) „დეიდავ ჩემო“;

Amca (ბიძია): amcacığım (ამჯაჯილიმ), amcam (ამჯამ), emmi (ემმი) – „ბიძაჩემო“;

Dayı (ბიძა): dayıcığım (დაიიჯილიმ), dayım (დაიიმ) – „ბიძაჩემო“ და ა. შ.

მიმართვის თავისუფალი ფორმების მიხედვით, შესაძლებელია ოჯახის სტრუქტურის დეტალური სურათის შექმნა. ოჯახის წევრებისთვის გამოყენებული მიმართვის სახელური ფორმა ორი სახისაა: 1. საკუთარი სახელი, 2. ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები.

ოჯახის წევრებისთვის მიმართვის ფორმები სამ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფში შედიან: მშობლები, და-ძმები, ბიძაშვილები, დეიდაშვილები, მამიდაშვილები.

და - ძმებს მიმართავენ საკუთარი სახელით ან/და ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინებით (abi, kız, kardeş). ბიძაშვილებს და მამიდაშვილებს, ძირითადად, მიმართავენ საკუთარი სახელებით, იშვიათად – ნათესაობის გამომხატველი ტერმინებით.

მშობლები თავიანთ შვილებს მიმართავენ საკუთარი სახელებით, საალერსო, სიყვარულის გამომხატველი სიტყვებით ან/და სახელების შემოკლებული ფორმებით; შვილები მშობლებს კი – ნათესაობის გამომხატველი სიტყვებითა და მათი საალერსო ფორმებით – anne, baba, anne-ciğim, baba-ciğim; იშვიათად – სახელებით.

პირველ ჯგუფში მიმართვის ფორმად უმეტესად გამოიყენება მე-2 პირის ნაცვალსახელი **შენ** მხოლოდობითი რიცხვში.

მეორე ჯგუფში შედიან: ბიძია, მამიდა, დეიდა, ბებია, ბაბუა.

ბიძიას ოჯახის ყველაზე ახალგაზრდა წევრები ასე მიმართავენ: Amca-dayı: საკუთარი სახელი + ნათესაობის გამომხატველი სიტყვა + სიყვარულის გამომხატველი სიტყვა (amca-ciğ-im, dayı-ciğ-im);

მამიდას (hala): საკუთარი სახელი + ნათესაობის გამომხატველი სიტყვა + სიყვარულის გამომხატველი სიტყვა (hala-ciğ-im);

დეიდას (teyze): საკუთარი სახელი + ნათესაობის გამომხატველი სიტყვა + სიყვარულის გამომხატველი სიტყვა (teyze-ciğ-im);

ბებიას (anneanne, nine, anane): საკუთარი სახელი + ნათესაობის გამომხატველი სიტყვა + სიყვარულის გამომხატველი სიტყვა (anneanne-ciğ-im, nine-ciğ-im, nene-ciğ-im);

ბაბუას (dede): საკუთარი სახელი + ნათესაობის გამომხატველი სიტყვა + სიყვარულის გამომხატველი სიტყვა (dede-ciğ-im).

ოჯახის უფროსებსაც შეუძლიათ, პატარებს მიმართონ სიტყვებით: dede, teyze და hala. ამ შემთხვევაშიც გვაქვს მიმართვის ფორმათა ინვერსია, რაც კარგად ჩანს შემდეგი დიალოგებიდან:

(1) **Dede**, beni parka götürür müsün?

ბაბუა, პარკში წამიყვან? (შვილიშვილი მიმართავს ბაბუას)

- Tabi ki **dedeciğim** götürürüm
- როგორ არა, **ჩემო ბაბუა**, წაგიყვან (ბაბუა მიმართავს შვილიშვილს);

(2) **Teyze**, yemek yapıyorum, sen de yer misin?

დეიდა, საჭმელს ვაკეთებ, შენც შეჭამ? (დეიდაშვილი მიმართავს თავის დეიდას)

- Sen yaparsın da ben yemem mi **teyzem!**
- შენ თუ გააკეთებ, რა თქმა უნდა, შევჭამ, **დეიდავ!** (დეიდა მიმართავს დეიდაშვილს).

ეს მიმართვები, ზოგადად, მეორე პირის მხოლოდობით რიცხვზე მიუთითებენ.

მესამე ჯგუფში შედიან: ძმისწულები და დისწულები. მიმართვის ფორმა მეორე პირის მხოლოდობითი რიცხვია.

ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ოჯახის გარეთაც გამოიყენება. მაგალითად, მეზობელს შეგვიძლია ასე მივმართოთ:

საკუთარი სახელი + ნათესაობის ტერმინი: „ჰუსეინ ბიძია“.

სიტყვები: Teyze, dede, nine, dayı, amca შეგვიძლია გამოვიყენოთ, როდესაც უცნობებს მივმართავთ.

სახელების გარდა, მიმართვებად ისეთი სიტყვები გვხვდება, როგორებიცაა: merhaba, özür dilerim, affedersiniz „გამარჯობა“, „ბოდიში“, „უკაცრავად“. მათ მხოლოდ ყურადღების მიპყრობის ფუნქცია აქვთ და თანამოსაუბრის მიმართ თავაზიანობისა და პატივისცემის მიზნით იხმარება.

თურქულში გვხვდება ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც მიმართვისას გამოიყენება, მაგრამ მათი მთავარი ფუნქცია მიმართვა არ არის. მაგალითად, *gidasını alırım* – შენი ჭირიმე.

3.2.6. აბსტრაქტული არსებითი სახელები მიმართვად

თურქულ ენაში, ისევე როგორც სხვა ენებში, მიმართვებად ხშირად გამოიყენება აბსტრაქტული სახელები, ე.ი. ისეთი სახელები, რომლებსაც გრძნობის ორგანოებით ვერ აღვიქვამთ, ბუნებაში ნივთიერ არ არსებობს და მხოლოდ ჩვენს გონებაში შეიძლება გავაცოცხლოთ, მაგალითად: „ადამიანობა“, „ვაჟკაცობა“, „სიყვარული“, „მეგობრობა“, „ბოროტება“, „თავისუფლება“ და მისთ.

აბსტრაქტული სახელების მიმართვად გამოყენება უფრო ხშირია პოეზიაში [კორკმაზი, 2009: 196-197].

აბსტრაქტული სახელების მიმართვად გამოყენება სიყვარულის და, ზოგადად, გრძნობების გამოსახატავად. საუბარია ისეთ სიტყვებსა და შესიტყვებებზე, როგორებიცაა: სიცოცხლე, ჩემო ძვირფასო, თვალის სინათლე, ჩემი სინათლე, ჩემი ცხოვრება, ჩემი სიცოცხლე, ჩემი სული.

აღსანიშნავია, რომ სიტყვა **სიცოცხლე**, ძირითადად, გამოიყენება ღირებულებითი ცნებების ფორმირებისას, მაგრამ განსხვავებულია ასაკის, სქესის, საცხოვრებელი ადგილის, ადამიანის განათლების დონის შესაბამისად.

მიმართვად შეიძლება გამოიყენებოდეს ტკივილის, მწუხარების გამომხატველი აბსტრაქტული სახელები:

„**Çilem, acım, kederim!** Gönlüm! Sustukça hoş geçimlim...”

„**ჩემო ტკივილო, ჩემო ტანჯვა, ჩემო მწუხარება!** ჩემო გულო! როცა ჩუმად ხარ, ცხოვრება საამურია ...“ [პალა, 2005: 69].

საყვარელ ადამიანს მიმართავენ სიტყვებით: Can, canım, canımın, can parisi... – „სიცოცხლე, ჩემო ძვირფასო, საყვარელო, ტკბილო...“

(1) Süvari elini çocuğun başına koyarak: „Ağlaman dindi mi **can**?“

„ცხენოსანმა ბავშვს თავზე ხელი დაადო და უთხრა: გინდა იყვირო, ძვირფასო?“
[პალა, 2010: 24-62];

(2) Nuri, hoşlandığı kadına hitaben: „Benim nazlı **canım**, cananım hâlâ okuyor mu?“

ნური, შეყვარებულ ქალთან საუბრისას: „**ჩემო ძვირფასო**, საყვარელო ისევ კითხულობ?“ [გიურპინარი, 1981: 161].

მიმართვად გამოიყენება აბსტრაქტული სახელი **Hayat** (ჰაიატ). ძირითადი მნიშვნელობა არის **სიცოცხლე**:

(1) „Yavrum, dinle bak **hayatım**... sinirlenme Sunacığım... Ruhum Beni dinle... Muhterem... Senden başkasını seviyorsam eğer...“

„შვილო, მისმინე, **ჩემო სიცოცხლე**... არ ინერვიულო, ჩემო სუნა... ჩემო სულო, მომისმინე... ძვირფასო... შენ გარდა არავინ მიყვარს ...“ [ნესინი, 1976: 63];

(2) „**Hayatım**, elma alır mısın?“

„**ჩემო სიცოცხლე**, შეგიძლია, ვაშლი იყიდო?“

სიტყვა **Melek** (მელეკ) – „ანგელოზი“ ჩვილებისა და პატარა ბავშვების სიწმინდეს, სისუფთავეს გამოხატავს. მიმართვის ფორმას **kanatsız melek** (კანატსიზ მელეკ) – „უფრო ანგელოზო“ იმ ადამიანების მიმართ იყენებენ, რომლებიც სხვებს ეხმარებიან, ხოლო melek gibi güzel-ს – ლამაზი და დადებითი თვისებების მქონე ქალების მიმართ [იილდიზი, 2013: 319]:

(1) Vahdet Bey hanımına: „Ağzını öpeyim **meleğim**“

ბატონი ვაჰდეტი მიმართავს ცოლს: „ტუჩზე გაკოცებ, **ჩემო ანგელოზო**“
[გიურპინარი, 1997: 278];

(2) „**Meleğim**, gözbebeğim bana bir hafta müsaade et“

„**ჩემო ანგელოზო**, ჩემო თვალის სინათლევ, ერთი კვირა მაცალე“ [გიურპინარი, 1981: 226].

სიტყვა **Nur**-ის (ნურ) ძირითადი მნიშვნელობა არის **სინათლე**. მას იყენებენ, როცა საყვარელ ადამიანს მიმართავენ:

(1) Mevlana Şems'e hitaben: „**Ey kalbimizde olan nur!** Gel didinmelerimin ve arzumun sonu gel. Hayatımız senin elinde olduğunu biliyorsun...“

მეველანამ მომმართა: „შენ, ჩვენს გულეში არსებულ **სინათლევ!** მოდი, ბოლოჯერ მოდი. შენ ხომ იცი, ჩვენი სიცოცხლე შენს ხელშია...“ [იადმური, 2010: 132];

(2) Kara Veli evlenmek istediği İsmet'e mektubunda: „İsmet Hanımefendi Hazretlerine“, „**Gözümün nuru...**“

ქარა ველს ისმეთთან დაქორწინება სურს და მას წერილი მისწერა, რომელშიც ასეთი სიტყვებით მიმართავს მას: „ქალბატონი ისმეთისთვის“, „**ჩემო თვალის სინათლევ...**“ [ქემალი, 2004: 46].

მიმართვად გამოიყენება სიტყვა **Ruh**, რომლის ძირითადი მნიშვნელობა არის **სული**. ისლამში ruh საჩუქარია, რომელიც ღმერთმა ადამიანს აჩუქა და ძირითადი ფაქტორია, რომელიც ინდივიდს ადამიანად აქცევს. ეს სიტყვა გამოიყენება საყვარელ ადამიანთან მიმართებით [იილდიზი: 2013: 323].

მაგალიტები:

(1) „**Ruhum**, sevgilim; bir yabancı'nın size böyle hitap etmesine hayret edeceksiniz, fakat ben sizin yabancı'nız değilim“

„**ჩემო სულო**, ჩემო საყვარელო; ალბათ, გაოცებული ხართ, რომ უცნობმა ასე მოგმართათ, მაგრამ მე უცნობი არ ვარ“ [გიუნტეკინი, 1988: 18];

(2) Nilgün'e: „Sevgi sözlerim bunlar... Sevgilim, **ruhum**, hayatım“

ნილგუნს: „ჩემი სიყვარულის გამომხატველი სიტყვები ესეთებია: „**ჩემო საყვარელო, ჩემო სულო**, ჩემო სიცოცხლევ“ [ქარაიი, 2004: 329];

(3) Canan'a yazılan mektuplarda: „Canım, **ruhum**, sultanım, dünya güzelim“

ჯანანისთვის მიწერილ წერილებში ვკითხულობთ: „ჩემო კარგო, ჩემო სულო, ჩემო სულთანო, ჩემო მსოფლიოს ღამაზო“ [საფა, 1992: 233].

3.2.7. ციური სხეულების, უარყოფითი მნიშვნელობის, ცხოველთა, ფრინველთა და მწერების, საკვების, ძვირფასი ქვებისა და მცენარეთა სახელებისგან წარმოქმნილი მიმართვები

ციური სხეულების სახელებიდან თურქულში მიმართვებად გამოიყენება: Güneş (გუნეშ), ay (აი), yıldız (იილდიზ) – „მზე“, „მთვარე“, „ვარსკვლავი“. ამ სიტყვებით საყვარელ ადამიანს მიმართავენ და ისინი სიღამაზეს, სინათლეს, სითბოსა და მიუწვდომლობას გამოხატავენ:

(1) Malhun Hatun, oğlu Osman'a: „Hey **evim güneşi**; dinle ki can kurban. Bu öfkenle varma emicene; büyüğüdür“

მალჰუნ ჰათუნი მიმართავს ვაჟიშვილს - ოსმანს: „ჰეი, შენ ჩემი **სახლის მზეო**; მისმინე. ასეთი ბრაზით ნუ მიმართავ ბიძაშენს, ის შენზე უფროსია“ [ბულრა, 2011: 291];

(2) Nigel sevgilisi Karen'e mesajında: „Şemsim, **ayım geldi** / Gözüm, kulağım geldi / Altın madenim geldi...“

ნიგელი შეყვარებული ქარენისთვის მიწერილ წერილში: „მოვიდა ჩემი შემსი, ჩემი **მთვარე**/ჩემი თვალი, ჩემი ყური მოვიდა/ჩემი ოქროს წყარო მოვიდა...“ [იუმიტი, 2009: 278];

(3) Mecnun: „Ey bahtımın pırıltısı, **yıldızı!** Ey ruhumun tabibi, ilacı! Niçin benden utanır yüzünü örtersin? Niçin gizlenmektesin benden?...“

მეჯნუნი: ჰეი, ჩემი ბედის სიკაშკაშე, **ვარსკვლავო!** ჰეი, ჩემი სულის წამალო! რატომ გრცხვენია, სახეს რატომ მალავ? რატომ იმალები?...“ [ფალა, 2010: 88].

თურქულ ენაში გვხვდება მიმართვის ფორმები, რომლებიც უარყოფითი მნიშვნელობის გამოხატულებაა. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

(1) **Budalam!** Kendisini çok zeki sanan benim sevgili **budalam!**

(2) ჩემო სულელო! თავი ჭკვიანად რატომ მიგაჩნია, ჩემო სულელო! [ქარაიი, 2004: 702];

(3) Merhaba **eşkıya!**

გამარჯობა, **ბანდიტო!** [ქემალი, 2015: 72];

(4) „Cemile'nin dersi var, **eşkıya!**“

„ჯამილას გაკვეთილი აქვს, **ბანდიტო!**“ [ქემალი, 2015: 75];

(5) „Ağla be ulan! Ağla **hergele!** Ağlamayandan insan mı olurmuş? Sonra sarıldı bana yutkundur o da. Öksürdü. Oysa göz pınarlarında yaşlar“

„იტირე, ბიჭო! იტირე, **თაღლითო!** პირისგან, რომელსაც ტირილი არ შეუძლია, ადამიანი გამოვა? მერე ჩამეხუტა და ხველა დაიწყო. თვალები ცრემლებით ავსებოდა“ [აღაოღლუ, 1996: 178];

(6) „Okumadı **kerata**“

„არ ისწავლო, **ნაძირალა!**“ [აბასიანიკი, 2010: 71].

ცნობილია, რომ თურქებს ძალიან უყვართ საყვარელი ადამიანისთვის მოფერებითი სახელების შერქმევა და ეს ხშირად რაღაც განსაკუთრებულ სახელსაც უკავშირდება. თურქული კულტურისთვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, ზედმეტი სახელი, რითაც მეორე პირს მიმართავენ და ეს შეიძლება იყოს ცხოველის ან ფრინველის სახელიც. აღსანიშნავია, რომ ისტორიულ ტექსტებში ცხოველების სახელებით მიმართავენ უფრო მეტად დაბალი ფენის საზოგადოებას, თუმცა დღევანდელ რეალობაში ეს ასე აღარ ხდება.

თანამედროვე თურქულ ტექსტებში მიმართვის მრავალ ფორმას იყენებენ და მათ შორის ცხოველთა სახელების მითითებითაც. ამ მახასიათებლებით კი ცდილობენ, რომ გამოხატონ თავიანთი სიყვარული და აღტაცება ქალების, თავიანთი ცოლების,

შეყვარებულების, ახალგაზრდა ბიჭების მიმართ. საუბარია ისეთ მიმართებებზე, როგორებიც არის: ჩემი ლომი, ჩემ ქორი, ჩემი ხარი, ჩემი ვერძი.

სხვადასხვა ფრინველთან შედარებულია და მათი სახელები (მაგალითად, ბულბული, ჩიტი, ქათამი, მტრედი, მერცხალი, ბელურა, ხოხობი, პეპელა, გედი, ანუ ისეთები, რომლებიც ცნობილია თავიანთი მშვენიერებითა და გულუბრყვილობით) გამოყენებულია ცოლების სილამაზის აღსანიშნავად, ასევე – ახალგაზრდა გოგონების მისამართითაც.

გარდა ამისა, არსებობს სახელები, რომლებიც ორივე სქესის წარმომადგენელთა მისამართით იხმარება. ამ მხრივ, განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს „ლომი“, რომელიც, გარდა კაცებისა, ქალებისა და ახალგაზრდა გოგონებისადმი მიმართვისას არის გამოყენებული მათი განდიდების მიზნით.

რაც შეეხება ისეთ მიმართვებს, როგორებიცაა: „ჩემი იხვი, კურდღელი“ და ა.შ., მათ უფრო მეტად ხუმრობით ან დაცინვის, ირონიზაციის მიზნით იყენებენ ხოლმე.

ცხოველთა, ფრინველთა და მწერების სახელების გამოყენებით წარმოქმნილ მიმართებებში ადამიანი თავისი ქცევით, მდგომარეობით, თვისებებით ცხოველის, ფრინველისა და მწერის ქცევას, მდგომარეობასა და თვისებებსაა შედარებული [ერდემი, 2003: 213]. ამისი დასტურია ისეთი მიმართვები, როგორებიცაა: Aslanım (ასლანიმ) – „ჩემო ლომო“, Kuzum – „ჩემო საყვარელო“ (სიტყვასიტყვით – ჩემო ბატკანო), Koçum (კოჩუმ) – „ჩემო ყოჩო“, güvercinim (გიუვერჯინიმ) – „ჩემო მტრედო“, keleşim (კელეხელიმ) – „ჩემო პეპელავ“, böceğim (ბოჯელიმ) – „ჩემო შავტუხავ“ (სიტყვასიტყვით – „ჩემო ხოჭოვ“, იგულისხმება ფერი).

ლიტერატურულ ნაწარმოებებში უმეტესად მითოლოგიური ცხოველებისა და ფრინველების სახელები გამოიყენება მიმართვებად, ჩვეულებრივ კი, არჩევენ ძლიერ ცხოველებსა და ფრინველებს: aslan (ასლან), kaplan (კაპლან), kartal (კარტალ), şahin (შაჰინ) – ლომი, ვეფხვი, არწივი, ქორი...

მაგალითები:

(1) Paşo Hanım Kaplan'a: „**Oğlum, arslanım!** Senin gönlünde bir sıkıntın mı var?“

ქალბატონი ფაშო ქაფლანთან საუბრისას: „ჩემო ვაჟიშვილო, ჩემო ლომო! რამეზე დარდობ?“ [ქემალი, 2004: 47];

(2) „Geliyor. **Aslan** geliyor. Savulun, **aslan** geliyor“

„მოდის. **ლომი** მოდის. უფროხილდით, **ლომი** მოდის“ [თანერი, 2015: 38].

სიტყვა **Ceylan** (ჯეილან) – „ჯეირანი“ ელევანტურ, ნაზ, საყვარელ ქალებთან მიმართებით გამოიყენება:

„Aldırma güzel Haçça'm! Dedi. Aldırma sunam! Aldırma **ceylanım**! Ben senin ananım!“ „ყურადღებას ნუ აქცევ, ჩემო ჰაჩჩა! თქვა მან. ყურადღებას ნუ აქცევ, **ჩემო ჯეირანო!** მე შენი დედა ვარ!“ [ზაიკურტი, 2009: 173].

ნაზ, მშვენიერ გოგონებსა თუ ქალბატონებთან მიმართებით გამოიყენება სიტყვა **Kelebek** (კელებეკ) „პეპელა“:

(1) Babam bana ipten bir salıncak bile yapmıştı. Arada sırada, beni salıncağa bindirir, “Uç bakalım **kelebeğim!**” diyerek sallardı

მამაჩემმა თოკისგან საქანელაც გამიკეთა. ზოგჯერ დამსვამს საქანელაზე და მეუბნება: „გაფრინდი, **ჩემო პეპელავ!**“ [იაღმური, 2011: 15];

(2) „Sen nasıl bir kız çocuğusun, anlamıyorum?“ diye gülümserdi. „Hiç korkmaz mısın, minik **kelebek...**“

„შენ როგორი გოგო ხარ, ვერ გავიგე“. თქვა და გაიღიმა. „როდესმე რამის შეგშინებია, პატარა **პეპელავ...**“ [იქვე, გვ: 16].

სიტყვა **Kuş** (კუშ) ჩიტების საერთო სახელწოდებაა. მიმართვად გამოიყენება შექებისა და ალერსის, სიყვარულის გამოხატვისას. ჩიტები პატარა არსებებია და ამიტომაც უფრო ხშირად იხმარება ბავშვებთან მიმართებაში:

(1) Annesi Yunus'a: „Sus **yavru kuşum**, diyordu, sen hiç ölmeyeceksin!“

იუნუსის დედა: „გაჩუმდი, **პატარა ჩიტო**, შენ არასდროს მოკვდები!“ [იშინსუ, 2002: 71];

(2) Çocuğuna hitaben: „En çok senden ayrıldığıma üzülüyorum, **minik kuşum**“

შვილთან საუბრისას: „ჩემთვის ყველაზე სამწუხარო შენგან შორს ყოფნა, ჩემო პატარა ჩიტო“ [კულინი, 2011: 59].

ლიტერატურულ ნაწარმოებებში სიყვარულის გამოსახატავად ხშირად გამოიყენება სიტყვა **Kuzu** (ბატკანი). ბატკანი საყვარელი და მორჩილი ცხოველია. ადამიანები მიმართვის ამ ფორმას ხშირად მიმართავენ [იილდიზი, 2013: 268]:

(1) „A **kuzum** biraz ağırbaşlı olsana“

„შენ, ჩემო ბატკანო, ცოტა უფრო სერიოზული იყავი“ [შინასი, 1992: 21];

(2) „Sen piyanoya mı heves ettin **kuzum**? Ben sana piyano alırım“

„შენ პიანინოზე დაკვრა გინდა, ჩემო ბატკანო? მე გიყიდი პიანინოს“ [მიტჰათი, 2019: 31-32];

(3) **Kuzum**, allah aşkına kimseye bir şey söyleme e mi?

ჩემო ბატკანო, გთხოვ არავის უთხრა, კარგი? [გიუნთექინი, 2007: 40].

თურქულ ენაში მიმართვები იწარმოება საკმლების სახელებისგანაც. ასეთი სახელებია, მაგალითად: Bal (ბალ) – „თაფლი“, şeker (შეკერ) – „შაქარი“, tatlı (ტატლი) – „დესერტი“ და ა.შ.

თურქულ საზოგადოებაში ტკბილეულობად მიღებული საკვები აისახა წერილობით და ზეპირ კულტურულ პროდუქტებშიც. როდესაც ხალხს სურდა გამოევლინა თანამოსაუბრისადმი სიყვარული და გულწრფელობა და მრავალმხრივ შეეჭო ის, ამ დროს სარგებლობდა სწორედ აღნიშნული სახელებით. თურქულენოვან ტექსტებში ხშირად გამოიყენება მიმართვები, რომლებიც შექმნილია ისეთი სიტყვებით, როგორებიცაა: ნუში, თაფლი, ნაღები, ტკბილეული. **Balım** ne yapıyorsun?

(1) Babam beni her zaman **bal** kızım diye severdi

მამას უყვარდა, როცა მომმართავდა - ჩემო თაფლო.

ჩემო თაფლო, რას აკეთებ?

(2) „**Şekerim**, Muazzezciğim, yavrum, Azize'nin yavrusu, Zeyno teyzeyi bildin öyle mi? Seni maskara seni! Fındık fıstık seni!“

„ჩემო შაქარო, ჩემო მუაზზეზ, შვილო, აზიზეს შვილო, დეიდა ზეინოს ხომ იცნობ? სასაცილო ხარ! „კაკალი, არაქისი ხარ!“ [ადივარი, 1993: 14];

(3) „Nigel... Alo Nigel hayatım“, „Merhaba **tatlım**...“

„ნიგელ... ალო ნიგელ, ჩემო სიცოცხლე“, „გამარჯობა, **ტკბილო ჩემო**...“ [იუმუთი, 2009: 41];

(4) Annesi kızı Neriman'a: „Üzülecek bir şey yok **tatlım**“

დედა ნერიმანს: „საწყენი არაფერია, **ჩემო ტკბილო**“.

როგორც ყველა საზოგადოებაში, ისე თურქებშიც, ძვირფას ქვებს დიდი მნიშვნელობა აქვს. ეს საგნები შთაბეჭდილებას ახდენენ ადამიანებზე თავიანთი სილამაზით, თუმცა მათი შეძენა რთულია მაღალი ფასის გამო. საყვარელ ადამიანებთან მიმართებით თურქებს ურჩევნიათ, გამოიყენონ მიმართვები, რომლებშიც ისინი მოიხსენიებენ ისეთ ქვებს, რომლებიც არასოდეს კარგავენ ღირებულებას. მაგალითად: ბრილიანტს, მარჯანს, ზურმუხტს, მარგალიტს, აქატს (ჩემო ბრილიანტო, მარგალიტო, ზურმუხტო...). ამათგან „ბრილიანტთან“ შედარება ყველაზე სასურველი იყო ქალებში.

ძვირფასი ქვების სახელებისგან წარმოქმნილი მიმართვებია: Altınım (ალტინიმ), elmasım (ელმასიმ), incim (ინჯიმ), pırlantam (პირლანტამ), Zümrüt (ზიუმრიუტიუმ) – ოქრო, ალმასო, მარგალიტო, ბრილიანტო, ზურმუხტო... ამ ტიპის მიმართვების გამოყენებით ცდილობენ, აჩვენონ, თუ რამდენად ძვირფასია საყვარელი ადამიანი:

(1) Gözüm, kulağım geldi/o **gümüş** bedenlim geldi...

ჩემი თვალი, ჩემი ყური მოვიდა/ ჩემი ვერცხლიანი სხეული მოვიდა... [იადმური, 2010: 175];

(2) „Kayınvalidesi gelinine hitaben: Kızım, civanım, **elmasım!** Merdivenlerden koşarak iniyorsun civanım, şimdi sen korka korka yürümelisin“

„დედამთილი რძალთან საუბრისას: შვილო, ჩემო ძვირფასო, **ჩემო ალმასო!** ძალიან სწრაფად ჩამოდიხარ კიბეებიდან, ახლა შენ ნელა უნდა იმოძრაო“ [უშაგლიგილი, 2006: 137];

(3) Sevdîği kadına hitaben: „Ne yapıyorsun **elmasım**, kendine gel!“

შეყვარებულ ქალთან საუბრისას: „რას აკეთებ, ჩემო ალმასო, სერიოზულად მოიქეცი!“ [გიორპინარი, 1972: 59];

(4) „Rahatlasın sevgili çılgınım, sevgili **incim!**“

„დამშვიდდეს ჩემი ცელქი, ჩემი საყვარელი **მარგალიტი!**“ [ქარაიი, 2004: 71];

(5) „Ey şemseddin Tebrizi, ey mânâ âleminin **incisi**, gerçi evim sana layık değil; ama sadık bir bendenim şimdi“

„ჰეი, შემსედინ თებრიზი, სამყაროს **მარგალიტო**, ჩემი სახლი არ არის, მაგრამ მე თქვენი ერთგული მსახური ვარ“ [იაღმური, 2010: 50];

(6) „Düşünme, dedi, bundan sonra sen benimsin, benim malım, canım, canımın içisin anladın mı? Dizine oturttu“: „Gülüm, elmasım, **pırlantam** benim!“

„მითხრა: „არ იფიქრო ამაზე, შენ ჩემი ხარ, ჩემი საკუთრება, ჩემი ძვირფასი ხარ, გაიგე? მუხლებზე დაიჩოქა“: „ჩემო ყვავილო, ჩემო **ბრილიანტო**, ჩემო ოქრო“ [ქემალი, 1963: 180];

(7) „Benim köşküm de sensin, sarayım da! Sen de benim **zümrütüm**, yakutum, **pırlantam**, zenginliğimsin!“

(8) „ჩემი სახლიც შენ ხარ, სასახლეც! შენ ჩემი **ზურმუხტი** ხარ, ჩემი ლალი, ჩემი **ბრილიანტი**, შენ ჩემი სიმდიდრე ხარ!“ [სიუმერი, 1992: 27].

ბევრჯერ ითქვა და დაიწერა იმის შესახებ, რომ თურქები არ არიან გულგრილნი ბუნების მიმართ. მათ იმდენად ხიბლავთ ბუნება, ყვავილები, რომ სასაუბრო ენასა და ლიტერატურულ ტექსტებშიც კი ხშირად არის გამოყენებული მიმართვის ფორმებად. ასე, მაგალითად, „ჩემი ვარდი, ორქიდეა“, „ჩემი ყვავილი, ყაყაჩო, იასამანი“, „ჩემი მაგნოლია“, „ჩემი სუმბული“, „ჩემი მიხაკი“ და ა.შ.

ვარდი ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად მოხსენიებული ყვავილია. მას იყენებდნენ დედები და მამები თავიანთი ქალიშვილისადმი მიმართვის დროს, ბებია - ბაბუები – შვილიშვილებისთვის, ასევე იყენებდნენ მეუღლეები.

ცნობილია, რომ მიმართვები, როგორებიცაა: kınalı (კინალი) და cimcime (ჯიმჯიმე), გამოიყენება პატარა, ჭკვიანი, მეტყველი და საყვარელი ბავშვებისადმი მიმართვისას.

მაგალითად, სიტყვით **Gül** (ვარდი) მიმართავენ საყვარელ ადამიანს:

(1) Adnan Bey, eşi Bihter için: „Bihter! Daha yatmadın mı **gülüm**?“

ბატონი ადნანი თავის მეუღლე ბიჰტერს: „არ გეძინება, ჩემო ვარდო?“
[უშაგლიგილი, 2008: 200];

(2) „**Gülüm**, beni bu sabah öpmüyor musun?“

„**ჩემო ვარდო**, ამ დილას არ მაკოცებ?“ [უშაგლიგილი, 2008: 258];

(3) Kadın kocasına hitaben: „**Gülüm** bu lazım. Canım yazdıklarımı alır mısın?“

ქალი ქმარს მიმართავს: „**ჩემო ყვავილო**, ეს არ არის საჭირო. ჩემო საყვარელო, შეგიძლია, რომ იყიდო, რაც ჩაწერილია?“ [მარაშლი, 2011: 83].

3.3. მიმართვის ნაცვალსახელური ფორმები თურქულში

ნაცვალსახელი, როგორც ცნობილია, სახელების ნაცვლად გამოიყენება. ის ენის ლექსიკური მარაგის მნიშვნელოვანი ნაწილია და ცალკეული ჯგუფებითაა წარმოდგენილი თურქულში. მათგან მიმართვის ფორმათა თვალსაზრისით საინტერესოა მე-2 პირის ნაცვალსახელები **sen** (შენ) და **siz** (თქვენ), რომლებიც თურქულში, სხვა ენების მსგავსად, გამოიყენება ფამილარული და თავაზიანი მიმართვის გამოსახატავად.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ თურქულში ჩვეულებრივია საუბრისას და წერისას **შენ** ნაცვალსახელის ნაცვლად **თქვენ** ფორმის ხმარება. მიმართვის ფორმათა ამგვარი ალტერნაციები ფართოდაა გავრცელებული [ქორქმაზი, 2009: 407]. როცა ერთ ადამიანს მიმართავენ, ჩვეულებრივ, გამოიყენება მხოლოდითის ნაცვალსახელი **sen**, ხოლო როცა ორ ან ორზე მეტ პირზე საუბარი – **siz**. მაგრამ დასტურდება შემთხვევები, როცა ერთი ადამიანისადმი მიმართვისას იხმარება ნაცვალსახელი **siz** (თქვენ).

ამით მოსაუბრის მიმართ პატივისცემას გამოხატავენ. უცნობ ადამიანსაც „თქვენობით“ მიმართავენ.

შენ/თქვენ ნაცვალსახელების დისტრიბუცია გარკვეული სოციალურ - კულტურული ფაქტორების გათვალისწინებით, ცხრილის სახით ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

ცხრილი 2.

Siz-თქვენ მიმართვის ფორმის გამოყენება	Sen-შენ მიმართვის ფორმის გამოყენება
→უცნობი ან არც ისე კარგად ნაცნობი ადამიანებისთვის. →ოფიციალურ ურთიერთობებში. →თანამოსაუბრის მიმართ თავაზიანობის გამოსახატავად. →თანაბარი ან მაღალი პოზიციის, ასევე ასაკობრივად უფროს პირებთან ურთიერთობისას.	→ახლო და კარგად ნაცნობი ადამიანებისთვის. →არაოფიციალურ ურთიერთობებში. →თანამოსაუბრესთან მეგობრული ურთიერთობისას. →პოზიციით უფრო დაბლა მდგომი და ასაკით უმცროსი ადამიანებისთვის.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, თურქულ ენაში **sen-siz** პირის ნაცვალსახელების გამოყენება დამოკიდებულია ადამიანების ასაკზე, ნაცნობობის დონეზე, ოფიციალურ და არაოფიციალურ სიტუაციებსა და სოციალურ სტატუსზე.

თანამოსაუბრეები შეიძლება იყვნენ ნაცნობები, მაგრამ თავაზიანობის გამო ერთმანეთს მიმართონ ნაცვალსახელით **siz - თქვენ**.

ახალგაზრდები სწრაფად ამყარებენ ერთმანეთთან ახლო ურთიერთობას, ამიტომაც შეიძლება, მათ გაცნობიდანვე მიმართონ ერთმანეთს ნაცვალსახელით **sen - შენ**.

შენ და **თქვენ** ნაცვალსახელების დიქტომია, როგორც ზემოთ ითქვა, თურქულისთვის ჩვეული მოვლენაა.

გ. კონიგის მიხედვით, ეს განსხვავება **შენ - თქვენ** ნაცვალსახელებს შორის თურქულ საზოგადოებაში არსებული კულტურული, ეკონომიკური და სოციალური უთანასწორობიდან მომდინარეობს. რთულია თვალყური მიადევნო იმას, თუ საზოგადოების რომელ ფენაში როდის იცვლება ნაცვალსახელი **შენ** ნაცვალსახელით **თქვენ**. ზოგი ინტელექტუალი უპირატესობას ანიჭებს ფორმას **შენ**, რითაც სოციალური თანასწორობის ცნებაზე ამახვილებს ყურადღებას. ამასთან, თურქეთში სოფლიდან ქალაქში ინტენსიური მიგრაციის შედეგად, ნაცვალსახელი **შენ** თანდათანობით ადგილს უთმობს ნაცვალსახელს **თქვენ** [კიონიგი, 1990: 175-184].

დ. აქსანისა და თ. თეჟინის თქმით, **თქვენ** ნაცვალსახელი XI - XIII საუკუნეების თურქულ ტექსტებში შეინიშნება [აქსანი, 1990: 59-69; თეჟინი, 1990: 1-9]. ამიტომ, თურქეთის გეოგრაფიულ მდებარეობას თუ გავითვალისწინებთ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ნაცვალსახელი თურქულში სპარსული ენიდან შევიდა.

ჯ. ლაიონსის შეხედულებით, მხოლოდობითი რიცხვის მნიშვნელობით ნაცვალსახელი **თქვენ** ინდურ და იაპონურ ენებში ოჯახურ ურთიერთობებსა და სქესის მიხედვით განსხვავების განსაზღვრისთვის გამოიყენება. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ ნაცვალსახელი **თქვენ** შეიძლება, თურქულში უცხო ენებიდან იყოს დამკვიდრებული [lyons, 1968: 280].

დ. აქსანის აზრით, ნაცვალსახელი **თქვენ** ლათინურიდან მომდინარეობს, სადაც IV საუკუნეში საკმაოდ გავრცელებული ჩანს [აქსანი, 1990: 59-96].

ჯ. ლაიონსის ვარაუდით, პატივისცემის გამომხატველი მხოლოდობითი რიცხვის ფორმით გამოყენებული **თქვენ** ფრანგულის, გერმანულის, რუსულის, იტალიურის მსგავს არაერთ ევროპულ ენაში გვხვდება. „ამ ენებში **შენ - თქვენ** შორის განსხვავება გადამცემისა და მიმღების როლებზე, უფრო მეტად კი, მათ შედარებით სიახლოვეზე (ნაცნობობაზე) მიგვითითებს“ [lyons, 1968: 280].

როგორც ვხედავთ, თურქულ ენაში მიმართვისას გამოიყენება ნაცვალსახელები **შენ/თქვენ**; ეს კი დამოკიდებულია კომუნიკანტთა სოციალურ მდგომარეობაზე, ასაკზე, მოსაუბრესთან სიახლოვეზე და სხვა ფაქტორებზე.

წერილობით ტექსტებში, ავტორის სტილიდან გამომდინარე, ან ერთი, ან მეორე, ან კიდევ ორივე ფორმა შეიძლება ერთდროულად იყოს გამოყენებული.

მოგვყავს ნაცვალსახელების მიმართვად გამოყენების კიდევ რამდენიმე მაგალითს:

(1) **Siz**, Mehmet Bey nerelerdesiniz?

თქვენ, ბატონო მეჰმეთ, სად ხართ?

(2) Açken **sen** sen değilsin!

როცა მშიერი ხარ, **შენ** შენ არ ხარ;

(3) Yaşadığın dünyayı anlamaya çalışmıyorsun **benim oğlum**

შენ არ გინდა გაუგო მსოფლიოს, რომელშიც ცხოვრობ, ჩემო ვაჟო;

(4) Ayşe, benden sana arkadaş tavsiyesi: sen **sen** ol, kimsenin işine karışma

აიშე, მეგობრული რჩევაა: შენ, **შენ** იყავი, არავის საქმეში არ ჩაერიო.

3.4. მიმართვის ზმნური ფორმები

მიმართვის ზმნური ფორმები მხოლოლობითი და მრავლობითი რიცხვის ფორმებით განირჩევა ერთმანეთისაგან. **sen** (შენ) პირის ნაცვალსახელი ყოველთვის ზმნის მეორე პირის მხოლოლობითია, **siz** (თქვენ) – მეორე პირის მრავლობითი რიცხვი.

ზმნის ფორმების გამოყენების მიხედვით, განირჩევა **T** და **V** სიმბოლოები, რომლებითაც მიმართვის ზმნურ ფორმაში, შესაბამისად, **შენ** და **თქვენ** ნაცვალსახელები აღინიშნება, ანუ სიტყვაშია დამალული პირის ნაცვალსახელები.

ისეთი ზმნები, როგორებიცაა, მაგალითად, *gel, kalk, yap, yaz* (მოდი, ადექი, გააკეთე, დაწერე) მხოლოდ ერთი მიმღებისთვის გამოიყენება; *gel-in-iz* (გელინიზ), *kalk-in-iz* (კალკინიზ), *yap-in-iz* (იაფინიზ), *yaz-in-iz* (იაზინიზ) „მოდით, ადექით, გააკეთეთ, დაწერეთ“ ფორმები კი – ერთზე მეტი მიმღებისათვის.

მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლებს თავიანთი ფუნქცია აქვთ – უპირველეს ყოვლისა, ეს არის მინიშნება ერთზე მეტ ადამიანზე. თუ მრავლობითი ფორმა

ერთ ადამიანთან მიმართებით გამოიყენება, მას მხოლოდ თავაზიანობის მნიშვნელობა ენიჭება. მაგალითად: gel-gel-in-iz (გელ-გე-ლი-ნიზ), yap-yap-in-iz (იაფ-ია-ფინ-იზ), ye-yiyin-iz (იე-იი-იი-ნიზ), otur-otur-un-uz (ოტურ-ოტურ-უნ-უზ) – „მოდი-მოდით, გააკეთე - გააკეთეთ, ჭამე-ჭამეთ, დაჯექი-დასხედით“.

მიმართვის ზმნური ფორმების შერჩევა სხვადასხვა მოქმედებათა ფამილარობისა თუ თავაზიანობას აღსანიშნავად ასეთ ალტერნატიულ ფორმებს გვადლევს:

თქმა: თქვი - „(მი)ბრძანეთ“ – „მოგახსენებთ“

ჭამა - სმა: ჭამე, სვი - „მიირთვით“, „ინებეთ“

აღებ - მიცემა: აიღე, მომეცი - „ინებეთ“, „მიბოძეთ“ და სხვა.

თურქულ ენაში მიმართვის ზმნურ ფორმებთან **შენ** და **თქვენ** ნაცვალსახელების გამოყენება საჭირო არ არის, რადგან მიმართვის ზმნური ფორმები გამოხატავენ მხოლოდობით და მრავლობით რიცხვებს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას შემდეგი:

თურქულ ენაში მიმართვის პირველი ნიმუშები გვხვდება დაახლოებით VIII საუკუნიდან (ორჰუნის წარწერები). დროთა განმავლობაში, სოციალური, პოლიტიკური თუ კულტურული ფაქტორების ზეგავლენით, მიმართვის ზოგი ფორმა გაქრა, ზოგი წარსულში დარჩა, ზოგმაც ცვლილება განიცადა.

თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ყურადღება ეთმობა მიმართვის ფორმათა შესწავლას და ამ თვალსაზრისით არაერთი საყურადღებო ნაშრომი შეიქმნა, რომლებშიც მოცემულია მიმართვის მიმართვის გრამატიკული დახასიათება და სოციოლინგვისტური ასპექტები.

თანამედროვე თურქულში მიმართვები შედგება როგორც მხოლოდ ერთი სიტყვისაგან, ისე სიტყვათა ჯგუფისგან. ის შეიძლება იყოს მარტივი სტრუქტურის (ანუ სუფიქსის გარეშე), შერწყმული (ე.ი. სუფიქსიანი) და რთული (ასეთი მიმართვები შედგება ლექსიკური ერთეულების შეხამებით, რომლებიც, შეიძლება უაფიქსოდ, სემანტიკის დონეზე უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს ან მათ დაემატოს კუთვნილებითი სუფიქსები).

თურქულში გამოიყოფა მიმართვის სახელური, ნაცვალსახელური და ზმნური ფორმები.

თურქულ ენაში მიმართვა, ძირითადად, არსებითი სახელებით გადმოიცემა. ყველაზე ხშირია ადამიანთა საკუთარი სახელების გამოყენება.

მიმართვად გვხვდება, ასევე, პროფესიის, სქესის, ნათესაობის აღმნიშვნელი, აბსტრაქტული სახელები, საჭმლის, ძვირფასი ქვების, ციური სხეულების, ცხოველთა, ფრინველთა და მწერების სახელები, რომლებიც გამოყენებულია მიმართვის ფორმებად.

ნაცვალსახელების მეშვეობით გამოხატული მიმართვები თურქულში არც ისე მრავალფეროვანია. მიმართვისას, ძირითადად, მეორე პირის ნაცვალსახელები **sen** (შენ) და **siz** (თქვენ) გამოიყენება. მათი დისტრიბუცია დამოკიდებულია მოსაუბრეთა ასაკზე, ნაცნობობის დონეზე, ოფიციალურ თუ არაოფიციალურ სიტუაციასა და სოციალურ სტატუსზე.

თურქულ ენაში მიმართვებად გამოყენებულია ზმნური ფორმები. ისინი მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვებით გამოიხატავენ ფამილარულობასა და თავაზიანობას

დასტურდება მიმართვის ბმული და თავისუფალი ფორმები. ამასთან, ადგილი აქვს მიმართვის ინვერსიას, რომელსაც ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვების გამოყენებისას ვხვდებით.

დასკვნა

წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში ჩვენ შევეცადეთ, წამოგვედგინა, თუ რა გავლენას ახდენს ენაზე ქვეყნის ნაციონალურ - კულტურული განვითარება და გამოგვევლინა, რით ემსგავსება და განსხვავდება ორი სხვადასხვა კულტურისა თუ ტრადიციების მქონე ენის - ქართულისა და თურქულის მიმართვის ფორმები ერთმანეთისგან.

მიმართვის, როგორც მიმართვის თეორიის საკვანძო კონცეპტის, ანთროპოცენტრისტულმა ინტერპრეტაციამ შესაძლებლობა მოგვცა, დაგვეჩვენა მათი ფუნქციონირების სპეციფიკა რეალურ ენობრივ სივრცეში, იქნება ეს ქართული თუ თურქული.

ცხადი გახდა, რომ მიმართვის ფორმები ადამიანის მენტალობის, ეროვნულ - ნაციონალური, კულტურული ტრადიციების შედეგია. ისინი ერთგვარი მარკერებია, რომლებიც უშუალოდ დაკავშირებულია მოცემული ენის მატარებელთა, ჩვენს შემთხვევაში ქართველთა და თურქთა, ცხოვრებასთან, მათს წეს - ჩვეულებებთან, რაც გვაძლევს უფლებას იმის თქმისა, რომ მიმართვის ფორმებში ნათლად აისახება ერის სულიერი კულტურა, მისი რელევანტული უნივერსალური და ეთნოკულტურული ნიშნები, რომლებიც თავიანთ ასახვას პოვებს ენაში.

მიმართვა კომუნიკაციის ეთნოსტილის განუყოფელი შემადგენელი ნაწილია, რთული ინტრაკულტურული ნიშანია, რომელშიც ასახულია ენობრივი ერთობის (კოლექტივის) წევრთა სტერეოტიპული წარმოდგენები.

მიმართვა ჩვენ ასევე განვიხილეთ, როგორც ენის ექსპრესიურ - ემოციონალური მხარის კუთვნილება, რომელიც, ჩვეულებრივ, მატარებელია ერთად რეალიზებადი ორი ფუნქციისა - აპელატიურისა და შემფასებლურისა.

აღსანიშნავია, რომ მიმართვის ფორმები გარკვეული საზოგადოებრივ - სოციალური და კულტურული ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად განიცდის ცვლილებას. ადრე დადასტურებულ მიმართვის ფორმებს დროთა განმავლობაში ცვლის ახალი ფორმები

და ზოგ შემთხვევაში საერთოდ ამოგდებულია და დაკარგული. ამასთან, უწინ გამოყენებული მიმართვის ფორმები განსხვავდება დღეს არსებული მიმართვის ფორმებისაგან. დროთა განმავლობაში ცვლილებები იქნა შეტანილი მიმართვის ფორმებში, რომლებიც გამოიყენებოდა ორივე ენაში.

მიმართვის ფორმათა გამოყენების არე, ორივე ენის მონაცემთა მიხედვით, მეტად ფართოა და მრავლისმომცველი. ისინი გვხვდება და ჩვეულებრივია: ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში, დიალოგებში, მოწოდებებში, საზოგადოების წინაშე წარმოთქმულ სიტყვებში, მხატვრულ ნაწარმოებებში და მოიცავს ადამიანის სამეტყველო მოღვაწეობის ყველა სფეროს.

ყოფით - სასაუბრო და მხატვრულ - გამომსახველობით მეტყველებაში მიმართვა, როგორც წესი, გამოხატავს არა მარტო მოწოდებას ადრესატისადმი, არამედ მთქმელის მხრიდან მისდამი დამოკიდებულებას.

ნაშრომში ხაზი გაესვა იმას, რომ ზოგადად ენებში, მათ შორის ქართულსა და თურქულში, მიმართვის ფორმები ჯგუფდება ეტიკეტურ (ოფიციალურ) და არაეტიკეტურ (შინაურულ - ფამილარულ) ფორმებად იმის მიხედვით, თუ რომელ რეგისტრში მიმდინარეობს კომუნიკაცია - ოფიციალურში თუ არაოფიციალურში. სწორედ ამ სიტუაციის გათვალისწინებით შეირჩევა მიმართვის ფორმები, რომლებიც შესაბამისად გამოხატავენ ფამილარულობასა და თავაზიანობას.

ქართულ და თურქულ ენებში მიმართვის ფორმათა სისტემა, რომელშიც ასახულია ამ ერების ეთიკურ - კულტურული ნორმები და სოციალური ფასეულობანი, მეტყველების ნაწილთა მიხედვით, როგორც ენათა უმეტესობაში, თავსდება სიტყვათა სამ კლასში და მიმართვის ფორმებად ძირითადად გამოყენებულია: არსებითი სახელები, ნაცვალსახელები და ზმნები.

მიმართვის სახელური ფორმები მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ჯგუფებითაა წარმოდგენილი. მიმართვებად გამოყენებულია: ანთროპონიმები (ადამიანთა სახელები, გვარები, მეტსახელები, ფსევდონიმები, გეოგრაფიული (ძირითადად პოეზიაში), რა ჯგუფის

სულიერთა და არასულიერთა, აბსტრაქტული (მეტწილად პოეზიაში), ასაკის, სქესის, ხელობა - პროფესიის, წოდება - ტიტულის, ნათესაური კავშირების აღმნიშვნელი სიტყვები, რომლებიც მიმართვის ნომინალურ რეპერტუარს განეკუთვნებიან და განირჩევიან ფუნქციის მიხედვით. ეს ფუნქციები კი გაანალიზებული ემპირიული მასალის - მხატვრული ნაწარმოებებისა და ცოცხალი მეტყველებიდან აღებული სინტაქსემების მიხედვით ნაირგვარია: ვოკატიური, ექსპრესიულ - ემოციონალური, სოციალურ - მარეგულირებელი, საკომუნიკაციო - პრაგმატული, რომელთა რეალიზებაც თავისებურ შტრიხებს მატებს ამ ენებზე მოლაპარაკეთა სოციალურ პორტრეტს.

ქართულსა და თურქულში, ისევე როგორც ენათა უმრავლესობაში, სახელური მიმართვის ფორმებიდან ყველაზე გავრცელებულია ადამიანთა საკუთარი სახელები, რომლებიც თავიანთი სრული, კნინობით - ალერსობითი თუ შეკვეცილი ფორმებით მიმართვის თავისუფალი ფორმებია და რომელთა გამოყენებაც ექვემდებარება გარკვეულ შეზღუდვებს. მათი მიზანმიმართულად, დანიშნულებისამებრ ხმარებ დამოკიდებულია მოსაუბრეთა ასაკზე, სოციალურ სტატუსსა და კომუნიკაციის მონაწილეთა შორის არსებულ დისტანციაზე.

ამასთან, თურქულში არაოფიციალურ გარემოში მიმართვის ფორმად უპირატესობა ენიჭება ადამიანის საკუთარ სახელთა სუბსტიტუტებს. ასევე, მიღებულია და ტრადიციადაა ქცეული ოფიციალურად ორი სახელის გამოყენება (მაგალითად, ბურჯუ მელიჰა), რაც არ შეინიშნება ქართულში.

პიროვნების საკუთარ სახელთა ხმარების თვალსაზრისით, თურქულის თავისებურებად მიჩნეულია ადამიანის საკუთარი სახელის გამოყენების შესაძლებლობა მრავლობითის ფორმით კრებითობის აღსანიშნავად.

ორივე ენაში ყოფით - სასაუბრო მეტყველებაში თითქმის არ გვხვდება გვარებით მიმართვა, რადგან ოფიციალობის ელფერი დაჰკრავს, რაც უჩვეულოა ყოველდღიური მეტყველებისათვის. ისინი გარკვეულ ოფიციალურ სიტუაციებში გამოიყენება (სკოლებში, სამხედრო ნაწილებში...). ქართულში ზოგჯერ დასტურდება მამის სახელით მიმართვა, რაც

საბჭოური მემკვიდრეობაა და არაა პირველადი ქართულისათვის. მიმართვის ასეთი ფორმები არა გვაქვს თურქულში.

არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება იმის შესახებ, თუ ვის მიმართავს ობიექტი ყველაზე ხშირად. როგორც განხილული მასალიდან გამოჩნდა, ადამიანი ყველაზე ხშირად მაინც რომელიმე პირს მიმართავს და არა, მაგალითად, საგანს. თუმცა შესაძლებელია, მიმართვად გამოყენებულ იქნეს მცენარეების, ცხოველების, ფრინველების, მწერების, ციური სხეულების ან სხვა საგანთა აღმნიშვნელი სიტყვებიც. ამასთან, ერთი და იგივე მიმართვის ფორმა შეიძლება ადეკვატური იყოს ერთ სეგმენტში და, ამავე დროს, არაადეკვატური - მეორეში. ეს კი მიანიშნებს იმაზე, რომ მიმართვის ფორმები დაკავშირებულია თავაზიანობის ფენომენტთან.

ენის გამოყენების ერთ - ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ასპექტი სწორედ თავაზიანობის გამოხატვაა. ინდივიდმა, რომელიც ცხოვრობს საზოგადოებაში და სურს, პატივი სცეს მას, მიმართვის ფორმად უნდა აირჩიოს ისეთი ენობრივი ერთეულები, რომლებიც მიჩნეულია თავაზიანი მიმართვის ფორმებად.

მიმართვის სახელურ ფორმათაგან აღსანიშნავია ნათესაური ურთიერთობის, კავშირების გამომხატველი ლექსემები, რომლებიც მიმართვის თავისუფალი ფორმებია, ყველაზე ხშირად გამოიყენება საოჯახო დისკურსში და ცალკე ჯგუფს ქმნის მიმართვის ფორმათა სისტემაში.

ამ მხრივ, ორივე ენაში გამოვლინდა ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა ინვერსიულობა და ფიქციური გამოყენების შემთხვევები.

საგულისხმოა, რომ საზოგადო სახელებიდან ქართულში ხშირად გამოიყენება მიმართვის ფორმა *katso* (კაცო). მიმართვის ამ ფორმას ქალებიც იყენებენ, რაც უცხოა თურქულისათვის.

გარდა ამისა, როგორც ქართულ, ასევე თურქულ ენაში მიმართვისას ხშირად გამოიყენება კნინობით - ალერსობითი, სიყვარულის, ადამიანებს შორის თბილი

დამოკიდებულების გამომხატველი მიმართვის ფორმები, რომლებიც მიუთითებენ მოსაუბრეებს შორის ახლო ინტიმურ ურთიერთობაზე.

საინტერესოა, აგრეთვე, მიმართვის ფორმად გამოყენებული სქესის აღმნიშვნელი სახელები. არც ქართულში და არც თურქულში არა გვაქვს სქესის გრამატიკული კატეგორია, რომელიც მიუთითებს სქესზე. ამა თუ იმ სქესისადმი მიკუთვნებულობა ორივე ენაში განისაზღვრება შესაბამისი ლექსიკური ერთეულებით. დაფიქსირდა, რომ თავაზიანობის შემცველი მიმართვები, როგორებიცაა „ქალბატონი“ და „ბატონი“, განსხვავებულია ორივე ენაზე. ქართულში „ბატონო“ - „ბატონების“ ოფიციალური თავშეყრის ადგილას სიტყვით გამოსვლის დროს იყენებენ და დასახელებულ მიმართვებს მამაკაცთა და ქაღალთა სახელებს ამატებენ („ქალბატონო ნუნუ“, „ბატონო ზურაბ“...), ხოლო თურქულ ენაში - მამაკაცთა და ქაღალთა სახელების შემდეგ ან ამ მიმართვებს იყენებენ სახელების ნაცვლად.

უნდა აღინიშნოს, რომ სასაუბრო მეტყველებაში გამოყენებულ მიმართვათა მრავალფეროვნება უფრო საგრძნობია, ვიდრე წერისას.

მიმართვის ნაცვალსახელო ფორმათაგან ორივე ენაში დასტურდება „შენ/თქვენ“ მე-2 პირის ნაცვალსახელოთა დიქტომია ფამილარული და თავაზიანი მიმართვის ფორმების თვალსაზრისით. ორივე ენაში მხოლოდობითის „შენ/sen“ შინაურული (ფამილარული) მიმართვის ფორმაა, ხოლო მეორე პირის მრავლობითები „თქვენ/siz“ ბმული ფორმებია და მრავლობითობის აღნიშვნასთან ერთად ერთი პირისადმი მიმართაც გამოიყენება თავაზიანობის, მისდამი პატივისცემის ნიშნად.

ასეთსავე ალტერნაციებს ექვემდებარება ორივე ენაში ზმნის მხოლოდობითისა და მრავლობითის ფორმები: თქვი - ბრძანე, მოდი - მობრძანდი, აიღე - ინებეთ, ჭამე - მიირთვით და მისთ.

მიმართვების შესწავლა ხელს უწყობს იმის გარკვევას, თუ როგორი იყო ქართველებისა და თურქების მიერ განვლილი ცხოვრებისეული გზა, მათი ტრადიციები და წეს - ჩვეულებები, მრწამსი და, ზოგადად, განვითარების ეტაპები.

ბიბლიოგრაფია

1. ანტონ I., „ქართული დრამმატიკა“, თბილისი, 1885.
2. არჩილი., თხზულებათა სრული კრებული, ტესტი გამოსაცემად მოამზადეს, ლექსიკონი, საძიებელი და გამოკვლევა დაურთეს ი.ლილიაშვილმა, ლ.კეკელიძემ, ლ. მოწენიძემ, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1999.
3. აფრიდონიძე შ., „აპელატიური მიმართვის ფორმების გამოყენებისათვის ქართულში“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება. ტ. XXIX, 1990.
4. აფრიდონიძე შ., „ბრძანებითი, როგორც მიმართვის ზმნური ფორმა“, საენათმეცნიერო ძიებანი, ტ. IV, 1995.
5. აფრიდონიძე შ., მიმართვების ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფები ქართულში, თსუ კრებ. „ზურაბ ჭუმბურიძეს“, თბილისი, 1997.
6. აფრიდონიძე შ., „მიმართვებში მსაზღვრელებად გამოყენებულ II პირის ნაცვალსახელთა შემცველი კონსტრუქციები ქართულში“: სტრუქტურა და სემანტიკა. არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები. XI. თბილისი, 2000.
7. აფრიდონიძე შ., „მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში“. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 2003.
8. გამყრელიძე თ. კიკნაძე ზ. შადური ი. შენგელაია ნ. თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი, 2008.
9. დოდაშვილი ს. „შემოკლებული ქართული დრამმატიკა“, ტფილისი, 1830.
10. ზექალაშვილი რ. ქართული დიალოგური მეტყველება (ძირითადი ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური მახასიათებლები), გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2012.
11. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, პირველი კრებული, თბილისი, 1986.

12. თოფურია ვ., „წოდებითი ბრუნვისათვის, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“. ტ. I. თბილისი, 1956.
13. იმნაიშვილი ი., „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“, თბილისი, 1957.
14. იოსელიანი პ., „პირუელ-დაწყებითი კანონი ქართულისა გრამატიკისა“, ტფილისი, 1840.
15. კალაძე ც., „ახელ-მამის სახელობითი მიმართვის შესახებ ქართულში“, კრ. „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, „მეცნიერება“, VI, 1984.
16. კვაჭაძე ლ., „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“. თბილისი, 1961.
17. კვაჭაძე ლ., „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“. თბილისი, 2010.
18. კვიცარიძე პ., „ქართული სწორმეტყველება“, ტფილისი, 1988.
19. კიზირია ანტ., „მიმართვა ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, ტ. III, 1963.
20. კიკვიძე ზ., „გრამატიკული ევფემიზმის გამოყოფის საკითხისათვის“, ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, N2, 1993.
21. კიკვიძე ზ., **ჩვენ** ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობა“, მაცნე, N 1-4, 1994.
22. კიკვიძე ზ., „ტრანს-სემანტიზაცია და ნაცვალსახელური ტრანს-სემანტემები სხვადასხვა სისტემის ენებში, იკე, ტ. XXXIII, 1995.
23. კიკვიძე ზ., „თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებები“, თბილისი, 1999.
24. კიკვიძე ზ., „მრავლობითი თუ თავაზიანი ფორმა: გრამატიკა, პრაგმატიკა, სოციოლინგვისტიკა“. ენათმეცნიერების საკითხები, III, თბილისი, 2000.
25. კვარაცხელია გ., „ქართული ენის ფუნქციური სტილისტიკა“, თბილისი, 1990.
26. მარტიროსოვი არ., „ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში“, თბილისი, 1964.
27. ჟორდანია თ., „ქართული გრამმატიკა“, ტფილისი, 1889.
28. ლლონტი ალ. „ტოპონიმიკური ძიებანი“, I. თბილისი, 1971.

29. რექტორი გ., „ქართული ღრამმატიკა“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ენიკოლაიშვილმა, თბილისი, 1970,
30. რუსთაველი შ., „ვეფხისტყაოსანი“. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1988.
31. რუხაძე ნ., „სახე და თავაზიანობის ფორმები სოლიდარობის გამოხატვისას თანამედროვე ინგლისურ, ქართულ და რუსულ ენებში“. საენათმეცნიერო ძიებანი, XII, თბილისი, 2002.
32. სილაგაძე ა., თოთლაძე ა. „გვარ-სახელები საქართველოში“, თბილისი, 1977.
33. სოსელია ე., „ტიპოლოგია როგორც ენათმეცნიერების დარგი, ნათესაობის ტერმინთა სემანტიკასთან დაკავშირებული კანონზომიერებანი“, მომხსენებელი, მოსკოვი, 1978.
34. სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი-ცნობარი, ლოგოს პრესი, თბილისი, 2004.
35. ფეიქრიშვილი ჟ., „ქართული ენის სინტაქსი“. ქუთაისი, 1996.
36. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ახალი რედაქციით), I, თბილისი, 2008.
37. ქუთათელაძე არ., „პირველ-დაწყებითი ქართული გრამატიკა“, ტფილისი, 1888.
38. შალვაშვილი ლ., „თვით, თვითონ, თავად ნაცვალსახელთა განაწილება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში-ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“. წიგნი მერვე, თბილისი, 1988.
39. შანიძე აკ., „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, თბილისი, 1953
40. შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1980.
41. შანშოვანი ზ., „მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა“. გამოცემული ალ. ცაგარელისაგან. 1881.
42. ჩიქობავა არნ., „ქართული ენის ზოგადი დახასიათება“. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბილისი, 1950.
43. ჩუბინაშვილი დ., „ქართული ღრამმატიკა“. პეტერბურგი, 1887.

44. ძიდიგური შ., „თავაზიანი მიმართვის ფორმა ქართულ ენაში“. „ლიტერატურული საქართველო“, 30 ივლისი, 1965.
45. ჯანაშია ნ., კვანტალიანი ე., თურქული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელო. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2009.
46. ჯორბენაძე ბ., „ენა და კულტურა“, თბილისი, 1997
47. ჯორჯანელი კ., „ევფემიზმი და ტაბუ“. თბილისი, 1977.
48. Antonopoulou E., „Brief service encounters: Gender and politeness“. *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Arin Bayraktaroğlu, Maria Sifianou (eds.), Amsterdam: John Benjamins, 2001, 241-271.
49. Aristoteles, „Poetika“. İsmail Tunalı (çev.) Yunan ve Latin Klasikleri I, 19. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
50. Braun F., „Terms of Address, Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures“. New York, Mouton de Gruyter, 1988.
51. Deny J., „Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)“. Ali Ulvi Elöve (çev.), Maarif Matbaası, İstanbul, 2012.
52. Lyons J., „Introduction to theoretical linguistics“. Cambridge University Press, Cambridge, 1968.
53. Lyons J., „Language and linguistic“. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
54. Philipsen G. & Huspek M., „A bibliography of sociolinguistic studies of personal address“. *Anthropological Linguistics*, 27, 94-101, 1985.
55. Trudgill P., „Sociolinguistics: An Introduction“. Penguin Books, 1974.
56. Wardhaugh R., „An introduction to sociolinguistics. Blackwell Textbooks in Linguistics“, Blackwell Publishing, 2006.
57. Abasıyanık S. F., „Kayıp Aranıyor“. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
58. Adıvar H. E., „Zeyno'nun Oğlu“. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
59. Adıvar H. E., „Handan“, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

60. Ağaoğlu A., „Bir Düşün Gecesi Dar Zamanlar-2“. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
61. Aksan D., „Sözcük Türleri“. TDK, Ankara, 1983.
62. Aksan D., „Şiir Dilinin Kimi Semantik Özellikleri Üzerine Gözlemler“. IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, Yay.: A.S. Özsoy - H. Sebuktekin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990a.
63. Aksan D., „Türkçenin Sözvarlığı“. Engin Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2004.
64. Aksan D., „Türkçenin Gücü“, Bilgi Yayınevi. 10. Basım, Ankara, 2006.
65. Aksan D., „Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı-Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi“. Bilgi Yayınevi. Ankara, 2007.
66. Aksan D., „Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim“. TDK Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2009c.
67. Alkan A. H., „Türkiye Türkçesinde Hitaplar“. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi), Samsun, 2018.
68. Alkan A. H., „Kutadgu Bilig’de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler“. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 45: 287-306, 2019.
69. Alyılmaz C., „Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi“. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1994.
70. Alyılmaz S., „Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri“. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), Sayı. 54, Sayfa. 31-50, 2015.
71. Banguoğlu T., „Türkçenin Grameri“. Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1995.
72. Başkan Ö., „Lengüistik Metodu“. Multilingual, İstanbul, 2003.
73. Baykurt F., „Yılanların Öcü“. Literatür Yayınları, 16. Basım, İstanbul, 2009.
74. Bilgegil M. K., „Türkçe dilbilgisi“. Salkımsöğüt Yayınevi, 3. Baskı. İstanbul, 2009.
75. Buğra T., „Osmancık“. Ötüken Neşriyat, 34. Basım, İstanbul, 2011.
76. Büyükkantarcıoğlu N., „Toplumsal Gerçeklik ve Dil“, Multilingual, İstanbul, 2006.
77. Çelik A., Kaya N., Demirbilek S. vd., „Cümle ve Metin Bilgisi“. İstanbul, 2006.

78. Doğan E., Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri. „Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi“, Cilt: 4 Sayı: 17. 2011.
79. Dragolovçanın C., „Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar basılı metinlerde geçen hitaplar, unvanlar ve akrabalık adları“. Hamza Zülfikar (Danışman), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.
80. Dünder C., „Lüsyen“. Can Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2010.
81. Ediskun H., „Türk Dilbilgisi Sesbilgisi, Biçimbilgisi, Cümle bilgisi“. Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul, 2007.
82. Ekrem R. M., „Araba Sevdası“. Ren Yayınevi, İstanbul, 2018.
83. Ercilasun A. B., „Kültigin kitabesi bir konuşma metni midir?“. TDAY-Belleten 1990, Ankara, 1994.
84. Erdem M., „Türkmen Türkçesinde Metaforlar“. KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2003.
85. Ergin M., „Orhun Abideleri“. Hisar Vakfı Yayınlar, İstanbul, 2003.
86. Ergin M., „Türk Dil Bilgisi“. Bayrak Yayınları, İstanbul, 2009.
87. Ersoy H. Y., „Türk Yazı Dillerinde İyelik İşaretleyicilerinin Kiplik Anlamları“. Dil Araştırmaları, 17 (Güz), Sayfa. 51-72, 2015.
88. Ersoy M. A., „Safahat-Asım“. (Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay), TOBB Yayınları, Ankara, 2011.
89. Ersoy M. A., „Safahat-Mahalle Kahvesi“. (Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay), TOBB Yayınları, Ankara, 2011.
90. Esendal M. Ş., „Vassaf Bey“. Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1999.
91. Fikret T., „Tevfik Fikret Eserlerinden Seçmeler- Sis“. (Hazırlayan: Ömer Erdem-Yüksel Kanar), MORPA Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
92. Gencan T. N., „Dilbilgisi“. Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1979.
93. Göker O., „Uygulamalı Türkiye Türkçesi bilgileri“. MEB, İstanbul, 1997.

94. Güneş S., „Türk dil bilgisi“. 3. Baskı, İzmir, 1977.
95. Güntekin R. N., „Leyla ile Mecnun“. İnkılâp Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul, 1988.
96. Güntekin R. N., „Yaprak Dökümü“. Eski şarkı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 6. Baskı. İstanbul, 2005.
97. Güntekin R. N., „Çalığışu“. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2007.
98. Gürpınar H. R., „Gönül Bir Yel Değirmenidir“. Atlas Kitabevi, İstanbul, 1972.
99. Gürpınar H. R., „Ben Deli miyim?“. Atlas Kitabevi, İstanbul, 1981.
100. Gürpınar H. R., „Mürebbiye/Hayattan Sayfalar/Kadınlar Vaizi“. Özgür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 1997.
101. Hacıeminoğlu N., „Türk Dilinde Edatlar“. Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, İstanbul, 1971.
102. Hacıb Y. H., „Balasaqunlu Y. Qutadğu Bilig“. (Çevirenler: Kamil Veliyev, Ramiz Esger), Avrasiya Press, Bakı, 2006.
103. Hatiboğlu V., „Türkçenin sözdizimi“. DTCF Yay. 2.baskı, Ankara, 1982.
104. Işınsu E., „Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri“. Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002.
105. Işınsu E., „Hacı Bayram“. Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.
106. Işınsu E., „Küçük Dünya“. Bilge Kültür Sanat, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
107. İmamova H., „Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinde nezaket anlamı taşıyan seslenmeler“. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 42, Erzurum, 2010.
108. Kaplankıran D., „Kazak Türkçesinde Sevgi ve Saygı anlamı taşıyan seslenmeler“. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), Sayı. 59, Sayfa. 241-268. 2017.
109. Karahan L., „Türkçede Söz Dizimi“. Akçağ Yayınları, 15. Basım, Ankara, 2010.
110. Karaş M. „Günümüz Türkçesinde hitap biçimleri ve toplum dilbilimsel kurallar“. Dil Bilimi Uygulamaları (III. Dilbilimi Sempozyumu / 21-22 Haziran 1989), Çukurova Üniversitesi Yayını, 41-59. Adana, 1989.
111. Karay R. H., „Nilgün“. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004.

112. Kaşgarlı M., „Dîvânu Lugâti't-Türk“. Atalay, Besim (haz.), Türk Dil Kurumu, 5. Baskı, Ankara, 2006.
113. Kemal N., „Gülnihal“. Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
114. Kemal N., „İntibah“. Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.
115. Kemal N., „Vatan yahut Silistre“. Nilüfer Velieçoğlu (haz.), Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2008.
116. Kemal N., „Akif Bey“. Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019.
117. Kemal N., „Zavallı Çocuk“. Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019.
118. Kemal O., „Arka sokak“. Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1956.
119. Kemal O., „Kanlı Topraklar“. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.
120. Kemal O., „Serseri Milyoner“. Epsilon Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul, 2006.
121. Kemal O., „Cemile“, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
122. Kemal Y., „İnce Memed 1“. Yapı Kredi Yayınları, 56. Baskı, İstanbul, 2019.
123. Koç N., „Yeni dilbilgisi“. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
124. Korkmaz Z., „Gramer Terimleri Sözlüğü“. Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Ankara, 1992.
125. Korkmaz Z., „Türkiye Türkçesi Gramer“. Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Ankara, 2009.
126. König G., „Türkçede sen/siz adıllarının ikinci tekil şahıs için kullanımına toplumsal bir yaklaşım“ (A sociolinguistic analysis of the use of sen/siz for second person plural pronoun in Turkish). In IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, A.S. Özsoy and H. Sebüktekin(eds), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Sayfa. 175-184, İstanbul, 17-18 Mayıs 1990.
127. König G., „Toplumdilbilim açısından “dil” ve “dil türleri” kavramları üzerine“. Dilbilim Araştırmaları, C. 2, 59-70. 1991.
128. Kulin A., „Umut“. Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
129. Kulin A., „1941-1964 Hayat Dürbünümde Kırk Sene“. Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

130. Küçük A., „Türk ailesinde kadının statüsündeki değişime üç kuşağın eşlerine ve sevgililerine hitap biçimleri bağlamında bir yaklaşım“. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi, 1(5), 36-47. 2016.
131. Maraşlı S., „Eşimin Eşi Yok“. Hayat Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2011.
132. Mehmedoğlu A., „Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış“. Değişim Yayınları, Sakarya, (2006).
133. Mithat A., „Felatun Bey ile Rakım Efendi“. Salon Yayınları, İstanbul, 2019.
134. Nesin A., „Mahmut ile Nigar“. Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
135. Oğuz B. B., „Orhun Yazıtlarında Hitap Biçimlerinin Toplumsal Dilbilim Açısından Bir Analizi“. 38. İcanas, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı. Ankara, 2007.
136. Özmen M., „Türkçenin sözdizimi“. Karahan Kitabevi, 2013.
137. Pala İ., „Kitab-ı Aşk“. Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2005.
138. Pala İ., „Şah Sultan“. Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
139. Pala İ., „Leyla ile Mecnun“. Kapı Yayınları, 22-23. Basım, İstanbul, 2010.
140. Safa P., „Canan“. Ötüken Neşriyat, 6. Basım, İstanbul, 1992.
141. Safa P., „Sözde Kızlar“. Ötüken Neşriyat, 24. Basım, İstanbul, 2000.
142. Sami Ş., „Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat“, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
143. Seyidov Y, Ələvsət A, Ağamalı H., „Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis“. Bakü, Şerq Qerb, 2007.
144. Sezai S. P., „Sergüzeşt“. Bilge Kültür Sanat Yayın, 1. Basım, 2004.
145. Sümer D., „Bir Düş müydü O İzmir“. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
146. Şinasi İ., „Şair Evlenmesi“. Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.
147. Taner H., „Keşanlı Ali Destanı“. Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2015.

148. Tekin T., „Birleşiklerin Tanımı ve Yazımları (Türk Definition and Writing of Compounds)“, IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, Boğazçi Üniversitesi Yayınları, 17-18 Mayıs 1990, Sayfa. 1-9. İstanbul.
149. Türkçe Sözlük., Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, Ankara, 2011.
150. Türker G. A., „Cinsiyet ve kültürün dil kullanımına etkisi: Hitap şekilleri“. Bildiriler: XIV. Dilbilim kurultayı, 27-28 Nisan 2000 (ss. 207-215). Çukurova Üniversitesi, Adana, 2001.
151. Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II., (26 Mart 1994- 17 Nisan 1998), TDK Yayınları, Ankara, 1999.
152. Uşaklıgil H., Z., „Solgun Demet“. Özgür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.
153. Uşaklıgil H. Z., „Aşk-ı Memnu“. Özgür Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2008.
154. Uşaklıgil H. Z., „Aşk-ı Memnu“. Özgür Yayınları, 28. Baskı, İstanbul, 2010.
155. Ümit A., „Bab-ı Esrar“. Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2009.
156. Vardar B., „Dilbilim yazıları“. Multilingual, 2001.
157. Yağmur S., „Aşkın Gözyaşları Şems-i Tebrizi“. Karatay Akademi Yayınları, Konya, 2010.
158. Yağmur S., „Aşkın Gözyaşları II Hz. Mevlana“. Karatay Akademi Yayınları, 2. Basım, Konya, 2011.
159. Yaylagül Ö., „Eski Türkçede nezaket ifadeleri“. Milli Folklor, 68 (9), 2005.
160. Yıldız E., „Türkçede Sevgi Sözleri“. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
161. Yoldaşev A. A., „Türk dillerinde sesleniş sözcükleri“. Bahar Güneş (çev.), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 1956, Sayı. 48, Sayfa. 441-446. Erzurum, 2012.
162. Yücel T., „Mutfak Çıkmazı“, İstanbul, Can Yayınları, 2005, Sayfa. 154.
163. Zeyrek D., „Söylem ve toplum“. Söylem Üzerine Ahmet Kocaman, Şükriye Ruhi vd. (haz.), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.
164. Zülfikar H., „Meslek Adları Ve -Gı Ekinin Türklçedeki İşlevleri“. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 55 (2007/1), 173-218, 2010.

165. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка. М. 1963, с. 107.
166. Лингвистический энциклопедический словарь. М. 1990.
167. <https://www.haberhurriyeti.com/haber/3321274/gobeksizlerin-de-gobek-adi-var-midir#>.
2.02.2019.
168. <http://www.ruhanews.com/kose-yazisi/43/hitap-ve-sayginin-ifadesi-olan-kelimeler.html>
5.06.2020.
169. <https://sozluk.gov.tr/> 4.03.2019.
170. <http://tandaschwili.com/> 5.05.2021.
171. <https://www.turkcebilgi.org/edebiyat/dil-bilgisi/cogul-eki-ler-lar-232972.html>
4.02.2019.
172. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_adlar%C4%B1 4.012.2018.